

Filozofická fakulta Univerzity Palackého v Olomouci
Katedra žurnalistiky

Dětská žurnalistická tvorba v terezínském ghettu

Bakalářská práce

Adéla Kabelková

Vedoucí práce: PhDr. Petr Orság

Olomouc 2011

Čestné prohlášení

Prohlašuji, že jsem bakalářskou práci vypracovala samostatně a uvedla všechny použité prameny a literaturu. Konečný počet znaků této práce je 156 320 znaků (bez mezer).

V Olomouci, dne

.....

Adéla Kabelková

Poděkování

Na tomto místě bych ráda poděkovala PhDr. Petru Orságovi za jeho pečlivé vedení této práce a zajímavé podněty, které vedly k rozšíření či upřesnění předkládané tematiky. Rovněž bych chtěla poděkovat Alici Beránkové z archivu Památníku Terezín, díky níž jsem měla možnost nahlédnout do kopií dětských časopisů. V neposlední řadě pak patří poděkování i mým rodičům za jejich podporu ve studiu.

Anotace

Bakalářská práce *Dětská žurnalistická tvorba v terezínském ghettu* představuje tituly, které vycházely během druhé světové války v prostředí Terezína v letech 1942-1944. Pro uvedení do problematiky pozadí tvorby těchto časopisů jsou podrobně popsány i podmínky panující v ghettu, které se promítly do článků zachycujících jeho atmosféru. Pozornost je kladena především na dva z osmi dochovaných časopisů, a to na *Rim Rim Rim* a *Vedem*, jejichž příspěvky patří mezi nejvyspělejší. Jádrem práce se zabývá jejich obsahovou skladbou, druhy příspěvků a reflexí života v Terezíně. Zároveň je zde nastíněna možná interpretace poselství dětí i dnešnímu čtenáři. Hlavním rysem příspěvků je pak odpor k pasivitě, boj s ubíjející každodenností ghetta a odpor ke smíření se s nastolenou životní situací. Všechny dětské časopisy představují dokumentární zachycení myšlenek člověka v mezní situaci během genocidy židovského etnika.

Klíčová slova

antisemitismus

druhá světová válka,

časopis

děti

ghetto

holocaust

kultura

nacismus

Rim Rim Rim

Terezín

Vedem

Žid

Abstract

This Bachelor work *The Children's Journalistic Production In The Terezín Ghetto* includes periodicals, that appeared during the World War II in the Terezín Ghetto in the year 1942-1944. To introduce to a broad issue of making this magazines are closely defined conditions of the Terezín Ghetto, that are reflected in the articles describing a specific local atmosphere. There are accentuated two of eight of the axtant magazines, Rim Rim Rim and Vedem, which articles are the most rewarding. The body of this work includes a content, a significitation and a reflection of this articles. There is foreshadowed a possibly interpretation of this articles in this work, too. The main idea of this magazines is expressed to show the defiance against the pasivity, everyday life in the Ghetto and a resignation. All of these children's magazines constitute a documentary interception of the human situation during the holocaust.

Key words:

Anti-semitism

Children

Culture

Ghetto

Holocaust

Jewish

Magazine

Nazism

Rim Rim Rim

Terezín (Theresienstadt)

Vedem,

World War II.

Obsah

Anotace a klíčová slova.....	4
Abstract and key words.....	5
1. Úvodem.....	8
2. Kořeny antisemitismu a jeho postupný rozmach.....	11
3. Pevnost Terezín.....	13
3.1 Historie.....	14
3.2 Proč právě Terezín?.....	14
3.3 Funkce Terezína.....	15
4. Život v ghettu.....	16
4.1 Transport a příjezd do ghetta.....	17
4.2 Ubytovací situace.....	19
4.3 Strava v Terezíně.....	22
4.4 Transporty a příjezd do ghetta.....	25
4.5 Kultura v Terezíně.....	27
4.5.1 Výtvarné umění.....	29
4.5.2 Divadlo.....	30
4.5.3 Hudba.....	30
4.6 Nejmladší vězni v ghettu.....	31
4.7 Práce vychovatel.....	32
5 Dětské časopisy v terezínském ghettu.....	35
5.1 Význam dětských časopisů.....	35
5.2 Jednotlivá dětská periodika.....	36
5.3 Charakteristika a obsah dětských časopisů.....	39
6 Druhy příspěvků.....	41
6.1 Dobrodružné příběhy a romány na pokračování.....	42
6.2 Vzdělávací a poučné příspěvky.....	43
6.3 Zábava a „terezínský humor“ na stránkách časopisů.....	45
6.4 Poezie.....	49
6.4.1 Hanuš Hachenburg.....	50
6.4.2 Zdeněk Ohrenstein.....	51
6.5 Reportáž.....	52

6.5.1 Vzpomínka na Petra Ginze.....	56
7 Pojetí prostředí Terezína.....	58
7.1 Reflexe života před Terezínem a pozdější realita ghetta.....	58
7.2 Život na domovech.....	62
7.2.1 Republika Škid.....	64
7.2.2 O přátelství.....	69
8 Úvodníky vychovatelů.....	72
8.1 Valtr Eisinger.....	77
8.2 Josef Stiassny.....	78
9 Závěr.....	80
Prameny a literatura.....	82
Seznam příloh.....	86
Přílohy.....	87

1 Úvodem

*Čas dopředu se tlačí
a spirála se stáčí
a rodí se lidé, umírají
děje se dějí a děje se zdají
na konci času řetězu
zproštěno pout a penězů
na konci divé spirály
lásky se svíjí do dále.*

(Hanus Hachenburg 12. 7. 1929 – 10. 7. 1944 Osvětim)

Holocaust¹, tedy systematické pronásledování a vyvražďování osob označených jako Židé² nacistickým Německem a jeho spojenci během druhé světové války, je specifický v kontextu jiných genocid zneužitím lidského rozumu, který podlehl ideologické propagandě.

Nemůžeme porovnávat či vyvyšovat míru utrpení jednotlivých masakrů odehrávajících se v průběhu dějin. Zbytečná smrt člověka je vždy stejně nevratná. Naším záměrem by nemělo být vyzdvihování holocaustu nad jiné zločiny, ale specifický náhled na celé toto období, kdy nedošlo k podlehnutí nízkým pudům v afektu. Proběhla chladnokrevně naplánovaná akce s jasným cílem vyhladit osoby označené ideologií za nežádoucí.

Problematická je v dnešní době především interpretace masového vyvražďování (nejen) židovského etnika a vznikající „kult holocaustu“³. Objevují se nutkavé tendence nezainteresovaných osob, které holocaust nezažily, se k této tragédii alespoň svědomitě

¹ Viz PEČENKA, Martin, LUŇÁK, Petr a kol. *Encyklopedie moderní historie*. Praha : Libri, 2007, s. 182.

² V dnešní interpretaci vztahujeme holocaust i pro termín utrpení Romů, homosexuálů, Poláků, občanů bývalého Sovětského svazu, odpůrců nacismu či mentálně a tělesně postižených. Židé užívají pro svou genocidu termín „šoa“, který v překladu z hebrejštiny znamená zničení, neštěstí, pohroma.

³ Holocaust se mnohdy stává prostředkem k citovému vydírání. Obětím šoa se tím však prokazuje negativní služba, kdy dochází k zastírání pravé podstaty holocaustu na úkor vytváření mediálně vděčných dogmat, v nichž jedinou hodnotou přeživších bylo zvládnutí těžkých životních podmínek v táborech. Vyzdvihuje se tím ovšem pouze krutost nacismu na úkor síly a vůle potřebné pro překonání nastaveného údělu. Blíže o zneužívání židovského utrpení viz FINKELSTEIN, Norman. *Průmysl holocaustu*. Praha : Dokořán, 2006. 151 s.

vyjadřovat. Často slyšíme: „*Holocaust nesmí být nikdy zapomenut.*“ Tato věta však získala status klišé vyřčeným těmi, které hrůza masového vyvraždění nepochybně intenzivně zasáhla, zůstala však pochopena neúplně či zcela vůbec. Pavel Stránský, který prošel mimo jiné tábory i Terezínem a Osvětimí, se při svých přednáškách a průvodcovských aktivitách s výše uvedenou větou setkává poměrně často: „*Obávám se, že se opakuji a že jsem to už kdysi napsal. Byl bych totiž spokojen, kdyby nebyl holocaust zapomenut předčasně, příliš brzy. ‚Nikdy‘ mi připadá být příliš zbožným přáním. Možná, že by bylo skvělé, kdyby byl alespoň chápán a pochopen těmi, kteří o něm jenom četli nebo zhlédli filmy či televizní pořady.*“⁴

Častým postojem při smýšlení o holocaustu je zúžení tohoto pojmu pouze na fyzické lidské utrpení. Jeho synonymem se stali vyzáblí vězni s holými lebkami, osvětimské plynové pece a nedůstojné životní podmínky.⁵ Naše pozornost by však měla být směřována k lidem, kteří se nejen díky cejchu žluté hvězdy nemohli plnohodnotně věnovat svým životním snům, nemohli rozvíjet své schopnosti či napravit vlastní chyby. Místo jakési podivné fascinace mašinérií koncentračních táborů, by bylo vhodné obrátit pozornost zpět na člověka jako jednotlivce.

Během holocaustu zanikla prostá přání jako vystudovat medicínu nebo mít dítě, i na první pohled méně vzletné, ale o to důležitější touhy jako zažít první milování nebo vykoupat se v moři. Jde o to, že lidem bylo odepřeno právo na šanci a svobodné rozhodování o sobě samých, a to bohužel i u lidí, kteří holocaust přežili.⁶

Tato diplomová práce se zaměřuje na specifickou skupinu těch, kteří o toto vše nechtěli přijít. V letech 1942 – 1944 skupiny dětí a mladistvých vydávaly společně se svými vychovateli v terezínském ghettu řadu časopisů, na jejichž stránkách se snažily oprostit od vnějších okolností, které je obklopovaly. Nejednalo se jen o uvědomělé a ušlechtilé texty, kouzlo těchto časopisů dodnes spočívá i v zachycení všudypřítomné absurdity, snahy „ulít se“ z denního programu utvářeném vychovateli či závidí starším chlapcům, kteří už měli první zkušenosti s dívkami. Nebyly to bezduché loutky útrpně sedící v koutku a čekající na zařazení do transportu. Všichni věznění v Terezíně byli označeni za nežádoucí, zbytečné a méněcenné. Svět budoucnosti měl dle nacistů existovat

⁴ Viz STRÁNSKÝ, Pavel. O absurditě. In *Terezínská iniciativa*. 31/2005, s. 15-16. Ke dni 13. 1. 2011 také dostupný z WWW: <<http://www.terezinstudies.cz/pdfs/newsletter31.pdf>>.

⁵ Pavel Stránský dále rovněž konstatuje, že mnozí návštěvníci bývalých koncentračních táborů jsou mnohdy „zklamáni“, že v nich nenaleznou zbídačené vězně na zblešených ubikacích s kůrkou shnilého chleba v ruce.

⁶ Příkladem budiž leckdy nerozvážné sňatky mladistvých, kteří jako jediní přežili z celé své rodiny či prostý fakt, že přerušená školní docházka nebyla z existenčních důvodů vždy znovu navázána.

ideálně bez nich. S tím se ovšem řada nedobrovolných obyvatel ghetta odmítla smířit. Jejich boj s ubíjející každodenností reflektující se v poselství terezínských časopisů je i dnes velmi inspirativním čtením.

Následující text je rozdělen do dvou částí. První, teoretická, klade důraz na alespoň částečné vysvětlení židovské problematiky a základních příčin antisemitismu, přiblížení vzniku terezínského ghetta a životních podmínek vězňů. Tento oddíl je důležitý pro alespoň částečné pochopení reality, která pisatele terezínských časopisů obklopovala a jež se odráží v jejich článcích. Představuje tak jakési „úvedení do problematiky“, neboť bez povědomí o životě vězně v ghettu nemůžeme porozumět předkládaným textům. Hlavní zdroj, ze kterého tato část čerpá, je tři dílná publikace Hanse Georga Adlera *Terezín: Tvář nuceného společenství I-III* (dějiny, sociologie, psychologie).

Druhá část, praktická, se zaměřuje na konkrétní představení dětských časopisů, dojde k analýze jednotlivých rubrik a pokusu o částečnou interpretaci jejich významu pro současnost. Jedná se o politické úvodníky vychovatelů, eseje a články chlapců a dívek či reportáže z terezínského ghetta. Autorka považuje za nezbytné uchovat originalitu dětských autorů i důležitých osobností angažujících se v terezínském ghettu, a proto vychází z básnické tvorby, vzpomínek pamětníků a především samotných terezínských časopisů, které samy o sobě dokáží prozradit nejvíce o svých autorech i okolnostech, které je obklopovaly. Veškeré citace z dětských časopisů jsou ponechány v původním znění, tedy i s občasnými chybami a prohřešky proti stylistice. Práce obsahuje ukázky ze všech osmi dochovaných dětských periodik, ovšem větší míra pozornosti je věnována Vedem a Rim Rim Rimu, neboť u těchto dvou časopisů se podařilo zachovat nejvíce čísel. Ze stylistického hlediska jde navíc o nejvyspělejší díla.

Hlavním záměrem této práce je především poukázat na schopnost člověka adaptovat se v kterémkoli prostředí a zároveň v něm rozvíjet svoji duševní činnost, nepodlehnout letargii a neztratit vlastní odhodlání. V dnešní době převládající pasivity tyto konkrétní a klíčové jevy zvláště nabývají na významu.

Příběhy odehrávající se na pozadí tvorby dětských časopisů jsou i po skoro sedmdesáti letech natolik živé a poutavé, že jejich aktérům právem patří alespoň drobná vzpomínka prostřednictvím této práce.

2 Kořeny antisemitismu a jeho postupný rozmach

„Myšlenky naší nacionálněsocialistické a fašistické revoluce dnes už zvítězily ve velkých a mocných státech a ještě dojde naplnění moje proroctví, že v této válce nebude vyhlazeno pokolení árijské, nýbrž naopak vyhubeni budou Židé. Ať už je boj jakkoli strastiplný a jakkoli dlouho bude trvat, toto bude jeho definitivní výsledek. A až pak, po odstranění těchto parazitů, se nad těžce zkoušeným světem rozprostře dlouhá epocha porozumění mezi národy, a tím i skutečného míru.“

(Hitlerova proklamace ke členům NSDAP 24. 2. 1942)⁷

Hledání základních impulsů směřujících k nenávisti vůči Židům není vůbec jednoznačný úkol. Můžeme na něj nahlížet z pohledu filozofického, náboženského, psychologického, sociologického či historického a žádný závěr nebude zcela přesný.⁸ Antisemitismus⁹ není moderní záležitostí, ale ideologickým proudem působícím napříč dějinami.

Prvotní příčiny odporu vůči Židům pramení už z biblického Nového zákona. Tato mladší část Bible se zabývá křesťanskou interpretací Ježíše Krista jakožto Mesiáše, již judaismus neuznává. Pojem Mesiáše si můžeme v náboženském kontextu vysvětlovat jako očekávání příchodu krále vyvoleného Bohem, který má dle předpovědi proroka vládnout lidem. Křesťané za Mesiáše označují Ježíše Krista, Židé naopak tvrdí, že Mesiáš ještě na zem nevstoupil a stále jej očekávají.

Židovské učení navíc neuznává Ježíše ani jako Syna božího. Křesťanskou víru v trojjedinost Boha v podobě Otce, Syna (Ježíše Krista) a Ducha svatého proto vnímá judaismus jako polyteismus,¹⁰ který je v přímém rozporu s Tórou a jejím chápáním jednoho Boha prostupujícího naším vnímáním světa.¹¹

⁷ Viz ALY, Götz. „Konečné řešení“ – přesun národů a vyhlazení evropských Židů. Praha : Argo, 2006, s. 241-242.

⁸ Tato kapitola pojednává o problematice příliš zjednodušeně. Diplomová práce je primárně soustředěna na jiná témata a následující odstavce představují pouze základní příčiny nenávisti vůči Židům bez interpretačních rovin. Pro přesnější vymezení a pochopení antisemitismu viz MESSADIÉ, Gérald. *Obecné dějiny antisemitismu*. Praha : Práh, 2000, 422 s.

⁹ Antisemitismus – nepřátelství nebo předpojatost vůči Židům.

¹⁰ Polyteismus – víra ve více než jednoho boha (např. hinduismus).

¹¹ Tóra – prvních pět knih hebrejské Bible (též Pentateuch), které shrnují židovské právo, zvyky a víru.

Podle křesťanského výkladu Nového zákona se navíc Židé společně s posvěcením Římanů podíleli na ukřižování vyvoleného Ježíše Krista: „*Opravdu se srotili v tomto městě Herodes a Pontius Pilát spolu s pohany i s národem izraelským proti tvému svatému služebníku Ježíšovi, kterého jsi posvětil, a vykonali, co tvá ruka a tvá vůle předem určila.*“ (Skutky 4:27-28)¹² Právě ono ukřižování křesťanského Mesiáše stálo u zrodu nenávisti mezi oběma náboženstvími.

Židovští věřící se tedy od úsvitu středověkých dějin netěšili nikterak zvláštní oblibě. Byli stíháni inkvizicí¹³ a čelili nejrůznějším pogromům.¹⁴ Museli se sdružovat ve specifických čtvrtích (ghettech). Bylo přísně kontrolováno jejich stěhování z místa na místo či uzavírání sňatků. Díky nejrůznějším zakazujícím vyhláškám nemohli vykonávat všechna svobodná povolání.

Podle Nového zákona nesmí půjčit křesťan jinému křesťanovi peníze za úplatek. V judaismu toto omezení neplatí, a proto se část Židů začala ve svém omezeném výběru uplatňovat ve finančnictví. Postupně se rozvíjí židovský systém půjček a peněžních manipulací s předobrazem v dnešním bankovníctví a finanční sféře.

Vzniká tak mýtus Žida jakožto nabubřelého boháče propagujícího lichvu. Dobová anekdota praví, že pokud došly hýřivému králi v pokladnici zlatáky, uspořádal pogrom na židovské obyvatelstvo. Je nutné dodat, že i mezi Židy byli vlastníci obchodů a peněžních ústavů zastoupeni v menšině a nastíněný pochybný obraz židovské komunity jen odráží strach většinové populace z čehokoli nového a jiného na základě dávných předsudků.

Od druhé poloviny 19. století se na Židy díky zcestnému výkladu¹⁵ poznatků z evoluční teorie Charlese Darwina začíná nazírat jako na geneticky méněcenné vetřelce podřazené árijské rase.¹⁶

Odpor k Židům přetrvávající po staletí vykrytalizoval v největší míře po první světové válce. Tehdejší Německo je zmítáno krizí, lidé jsou bez práce. Z kdysi ohromné

¹² Na Bibli se nebál odvolávat ani Adolf Hitler. Ve své knize *Mein Kampf* jasně píše: „*Tím, že se bráním proti Židovi, bojuji ve jménu Pána.*“

¹³ Inkvizice – právní instituce katolické církve, která jí měla pomoci vypořádat se s kacíři.

¹⁴ Pogrom – z ruského „gromit“, громить, ve významu pustošit, drtit. Jednalo se o cílené útoky na židovské osady a jejich obyvatele.

¹⁵ Eugenika – směr zaměřený na studium metod, které povedou k dosažení co nejlepšího genetického fondu člověka.

¹⁶ Árijec – podle tradičního dělení lidských ras toto označení neznamená etnikum, ale člověka kultivovaného a duchaplného napříč společnostmi. Postupem času se ovšem tento pojem vymezil na označení skupiny lidí, která je nadřazená méněcenným rasám a má právo je ovládat.

velmoci zůstal zchudlý okleštěný stát se zaostalým průmyslem nesoucí potupnou nálepku viníka světové války splácejícího válečné reparační. Být Němcem se stává nadávkou.

Mladý Adolf Hitler se proto začíná domáhat změny a revoluce. Apeluje na německou hrdost a jednotu národa. Židé jsou pranýřováni za sebeobohacování, zadržování a hromadění peněz, které dle obecného mínění patří německému národu. A ten je podmíněn árijskou rasou a mezi níž Židé nepatří.

Hitler tak začíná realizovat svou teorii, v níž rozdělil lidstvo na tři druhy podle příslušnosti k dané rase. Vymezuje árijskou rasu, která „tvoří“ kulturu a je závislá na práci ras „nižších“ a utváří tok dějin. Druhou rasou jsou ti, kteří „nesou“ kulturu, nebo-li národy neschopné utvářet vlastní kulturní hodnoty, ale mohou si vypůjčit a adaptovat kulturu árijskou. Třetí rasou jsou ti, kteří kulturu „ničící“, rozvracejí ideály ras vyšších a jsou tak chápáni jako méněcenní.¹⁷

Židé navíc na základě propagandy začínají být obviňováni za prohru Německa kvůli nedostatečné finanční rezervě státu, jež byla postoupena židovským bankéřům kvůli splacení státních pohledávek. Nastává jejich označení za parazity Říše, který se musí odstranit.¹⁸

V roce 1933 dochází v řadě německých měst k veřejnému pálení knih židovských autorů. Heinrich Heine,¹⁹ německý klasik období romantismu, prozřetelně tvrdil, že: „*Tam, kde se páli knihy, posléze se upalují i lidé.*“ Už roku 1942 byly osvětimské pece schopné spálit několik tisíc lidských těl denně.²⁰

¹⁷ Srov. HOMEROVÁ, Marie. *Holocaust a lidské chování*, 1996, s. 24.

¹⁸ Srov. JOHNSON, Paul. *Dějiny židovského národa*. Řevnice : ROZMLUVY, 1996, s. 233-235.

¹⁹ Sám Heine pocházel ze židovské rodiny. Ačkoli se později hlásil k protestantismu, byly i díky přátelství s Karlem Marxem uváděny jeho básně během nacismu v čítankách beze jména, pouze s označením „geniální neznámý autor“. Viz Kolektiv autorů: *Slovník spisovatelů německého jazyka a spisovatelů lužickosrbských*, Odeon, Praha 1987, s. 84.

²⁰ Nutno podotknout, že se samozřejmě nejednalo pouze o pece osvětimské. Pece na pálení mrtvých těl se nacházely v každém větším koncentračním táboře. Plynování lidí a jejich následné spalování v pecích se provádělo vedle Osvětimi II i v Treblince, Belzecu, Sobiboru, Trostinci či Chelmnu, což byl první vyhlazovací tábor vůbec. Viz PEČENKA, Martin, LUŇÁK, Petr a kol. *Encyklopedie moderní historie*. Praha : Libri, 2007, s. 248-249.

3 Pevnost Terezín

Následující text přiblíží historii pevnosti Terezín a nastíní i její pozdější funkce během druhé světové války, kdy bývalé vojenské město fungovalo jako sběrný tábor pro desetitisíce Židů z celé Evropy.

3.1 Historie

Pevnost Terezín se nachází v Ústeckém kraji okres Litoměřice pouhých 60 kilometrů od Prahy. Byl vybudován v letech 1780 - 1790 na popud Josefa II., který jej pojmenoval po své matce Marii Terezii. Díky svému strategickému místu měl střežit severní přístupy do vnitrozemí Čech. V roce 1782 mu byl udělen statut města, jehož život byl těsně spjat s vojenskou posádkou.

Řekou Ohří je celý komplex rozdělen na dvě části – Velkou a Malou pevnost. Ta proslula v dobách habsburské monarchie jako věznice a trestnice pro vojenské i politické vězně, mezi něž za 1. světové války patřil i Gavrilo Princip, atentátník na následníka rakousko-uherského trůnu Františka Ferdinanda d'Este.²¹

Nejtragičtější obdobím v historii Terezína představovala 2. světové válka. Němečtí okupanti nejprve v červnu 1940 zřídili v Malé pevnosti policejní věznici pražského gestapa a poté 24. listopadu 1941 ve Velké pevnosti i ghetto. Tento sběrný a průchozí tábor byl určen nejprve pro Židy z tehdejšího Protektorátu Čechy a Morava, později také z Německa, Rakouska, Nizozemska, Dánska a Slovenska.²²

3.2 Proč právě Terezín?

Co do architektury je Velká pevnost Terezín specifická svým hvězdicovitým tvarem tvořeným obrannými valy, zaplavitelnými příkopy, hradbami a sítí podzemních chodeb. Charakter pevnosti, která sama o sobě znesnadňuje možný útěk, však nebyl

²¹ Srov. ROMANÁK, Andrej. *Pevnost Terezín*. Dvůr Králové nad Labem : FORTprint, 1994, s. 9-18.

²² Viz BLOGIG, Vojtěch; CHLÁDKOVÁ, Ludmila; LANGHAMEROVÁ, Miroslava. *Terezín : Místa utrpení a hrdinství*. Praha : Památník Terezín, 2003, s. 8.

jediným důvodem pro zvolení tohoto místa ke shromažďování Židů. Dalším důležitým faktorem byly i rozlehlé kasárna, pozůstatek po vojenské posádce města, jež měly být vnitřně přestavěny na ubikace vězňů. Roli hrála i přehledná nížinatá krajina, která by nemohla poskytovat dostatek úkrytů pro potenciální útoky vězňů. V neposlední řadě také nacisté spoléhali na fakt, že obyvatelstvo bylo z velké části německé a nenapomáhalo by tak vězňům k útěkům či pronášení jídla a vzkazů. To se později neukázalo za až tak správný úsudek.

Terezín nikdy neměl sloužit jako konečné místo pobytu, byl pouze přechodnou stanicí, z níž směřovaly transporty dále, především do táborů na východě Evropy. Jen velmi malému množství vězňů se podařilo přečkat v ghettu od svého příjezdu až do osvobození Rudou armádou 8. 5. 1945.²³

3.3 Funkce Terezína

Jak již bylo naznačeno výše, nejdůležitější funkcí bylo shromažďování Židů. I přes sliby nacistů, že Terezín je městem, které Hitler daroval Židům,²⁴ a v němž budou lidé se žlutou hvězdou moci přebývat relativně svobodně, sloužilo ghetto jako přestupní stanice pro transporty odjíždějící dále na východ. Důležitou rolí Terezína tedy bylo i jeho zvolení za jakýsi „transportní uzel“ pro přesuny vězňů napříč Evropou.

Třetí funkcí byla decimace vězňů, neboť otřesné podmínky přinášející sebou zejména díky nedostatku jídla a přelidněnosti ghetta řadu nakažlivých nemocí jako skvrnitý tyfus, jen „nahrávaly“ a usnadňovaly nacistům realizaci vyhlazení celého jednoho etnika. Mezi léty 1941 až 1945 bylo do Terezína deportováno 139 654 lidí, z nichž 33 430 osob zemřelo přímo v ghettu.

Velmi rozporuplně je dnes vnímána i propagandistická hodnota Terezína. Postupem času byl ze strany Mezinárodního výboru Červeného kříže a Dánska vyvíjen tlak

²³ Viz. CHLÁDKOVÁ, Ludmila. *Terezínské ghetto*. Praha: Naše vojsko, 1991, s. 9.

²⁴ Adolf Eichmann se dokonce vyslovil po konferenci ve Wannsee v roce 1942, na níž bylo rozhodnuto o konečném řešení židovské otázky, že Terezín je způsob „*jak si navenek zachovat tvář*“. Po prohře Německa a následných Norimberských procesech, se nacisté lživě obhajovali, že Terezín se měl stát jakýmsi modelovým táborem, kde lidé vykonávají svou práci, kulturně se vyžívají a vedou relativně normální život. Podle terezínského vzorce chtěli spravovat všechny další tábory. Tato poválečná říkanka odsouzených nacistů však byla založena na promyšlené lživé demagogii a nemohla zastřít skutečné podmínky života v ghettu. Viz ADLER, Hans Günther. *Terezín 1941-1945 : tvář nuceného společenství I : Dějiny*. Brno : Barrister & Principal, 2006, s. 42.

na nacistické Německo ohledně životních podmínek v jeho vězeňských táborech. Kvůli naplánované kontrolní návštěvě 23. 6. 1944 proběhla v Terezíně tzv. „zkrášlovací akce“.²⁵ Byl zredukován počet lidí v táboře (jak jinak než vypravením mnoha transportů do Osvětimi), došlo ke zřízení kulturního domu, kavárny, hřišť pro děti a obchodů (se zabavenými věcmi vězňů). Potěmkinova vesnice byla završena kulturními představeními a fotbalovým utkáním před zraky nadšené komise.

Tehdejší velitel tábora Karl Rahm si dokonce nacvičil scénku s terezínskými dětmi, kterým při svých pochůzkách s komisí rozdával krabičky sardinek, což děti s pokrčenými nosíky komentovaly: „*Ach né, strýčku Rahme, zase sardinky!*“²⁶ Není třeba podotýkat, že sardinky byly ve válkou zmítané Evropě nedostatkové zboží a celý nahraný výjev měl dokazovat blahobyť Terezína a štědrost jeho německých velitelů. Stejně tak je zbytečné uvádět, že familiérní oslovování esesáka by vystrašené děti mimo „zkrášlovací akci“ rozhodně nepoužily. Redaktorka dívčího časopisu *Bonaco*, píšící pod pseudonymem Sojka, satiricky popsala zkrášlovací akci jako imaginární slovníkové heslo: „*Verschönerungsaktion - přeloženo do češtiny znamená starý, ztrouchnivělý stůl, plný zplesnivělých, zhnisaných odpadků jídla, pokrytých krajkovinou.*“²⁷

Kvůli celoplošné propagandě byl natočen i film *Führer daroval město Židům*, který měl zaznamenat výsledek snahy pro Červený kříž. Snímek, z něhož se do dnešní doby zachovalo 20 minut, z donucení natočil vězněný režisér Kurt Gerron. Po skončení natáčení byl spolu s dalšími účastníky strojeného představení povolán do transportu končícím v Osvětimi a navždy umlčen.²⁸

4 Život v ghettu

Oprýskané domy

síchovský puch

srdceryvné stony

odvrácený Bůh.

²⁵ Srov. HOMEROVÁ, Marie. *Holocaust a lidské chování*, 1996, s. 67-69.

²⁶ Srov. NOVÁK, Václav. *Terezín*. Praha : Naše vojsko, 1979, s. 37-46.

²⁷ Srov. Dětské časopisy z terezínského ghetta. *Zpravodaj památníku Terezín* [online]. 2009, 4, [cit. 2011-04-24]. Dostupný z WWW: <<http://newsletter.pamatnik-terezin.cz/?p=28>>.

Sojka aka Soňa Waldsteinová se dožila osvobození v Terezíně.

²⁸ Srov. Kolektiv autorů. *Téma: HOLOCAUST, Informační materiál pro učitele k výuce na základních a středních školách*. Praha : Tauris, 2005, s. 30.

Ghetto.

(autor neznámý)²⁹

4.1 Transport a příjezd do ghetta

*Člověk miní,
Pánbůh mění*

I.

*Kdo byl v Praze bez pomoci,
kdo byl v Praze boháčem,
v Terezíně chudák on je,
na těle fáč za fáčem.*

II.

*Kdo byl kdysi otužilý,
vydrží tu dobu.
Kdo byl zvyklý na posluhu,
sklátí se do hrobu.*

(Miroslav Košek 30. 3. 1932 – 19. 10. 1944 Osvětim, Hanuš Löwy 29. 6. 1931 – 4. 10. 1944 Osvětim, Bachner – údaje nejsou k dohledání)³⁰

24. 11. 1941 odjíždí první pracovní transport³¹ z Protektorátu Čechy a Morava do Terezína. Říšská nařízení žádají přemísťování a postupné vysídlování Židů. Pro osoby registrované jako příslušníci židovského etnika se stalo předvolání do transportu děsivou předzvěstí cesty do neznáma. Deportace postupně přecházely do širšího povědomí i

²⁹ Přepsáno z fondu ghetta patřícího Památníku Terezín.

³⁰ Viz Státní židovské muzeum. *Dětské kresby na zastávce k smrti : Terezín 1942-1944*. Praha : Státní židovské muzeum, 1959, s. 19.

³¹ Viz ADLER, Hans Günther. *Terezín 1941-1945 : tvář nuceného společenství I : Dějiny*. Brno : Barrister & Principal, 2006. s. 280.

nežidovského obyvatelstva a staly se veřejným tajemstvím, o kterém nebylo radno příliš mluvit. Strach z protektorátních vyhlášek a nejasného osudu svých židovských sousedů, přátel či známých pocítili všichni českoslovenští občané. Atmosféra v tehdejšímu Protektorátu se stávala čím dál tím více stísněnější a pochmurnější.

Obávané předvolání do transportu zahrnovalo jméno toho, kdo se musí dostavit k deportaci, kam a kdy se má předvolaná osoba dostavit a co si předvolaný musí do té doby připravit za zavazadlo. Povinnost nástupu do transportu měli i lidé nemocní. Opožděný příchod či neuposlechnutí výzvy dostavit se k deportaci byly přísně policejně stíhány. Každý předvolaný si s sebou směl vzít zavazadlo o váze 50 kg. Do této váhy se počítaly i deky na spaní a jídlo na pět dnů. Překročilo-li zavazadla povolenou váhu, bylo zabaveno a zanecháno na místě. Dále musely být sbaleny předměty denní potřeby, hygienické pomůcky, jídelní miska a příbor, baterka, svítilna a celoroční oblečení a obuv.

Zavazadlo se muselo označit číslem přiděleným dané osobě a jejím jménem a příjmením. Na místo transportu byli lidé donuceni vzít si veškeré doklady a peněžní hotovost, majetková přiznání, klíče od svých domovů a skříní, pojistky, zbývající přidělové potravinové lístky a další. Tento veškerý majetek byl samozřejmě zabaven a přerozdělen arijským osobám. Rozprodávání či darování majetku před transportem bylo trestně stíháno. Silně omezující byla i nutnost přesného seznamu zbylého majetku a jeho peněžní ohodnocení. Podávat soupis veškerých věcí, které musel daný člověk opustit a zanechat doma jen svědčí kromě typicky německé pečlivosti i o hamižnost celého říšského systému a jeho výsměchu deportovaným.³² Věci zahrnuté do povolených 50 kilogramů podlely lustraci taktéž a jejich majitel se po příjezdu do ghetta s valnou částí svého majetku nesetkal.

Jakmile dorazili lidé z transportu vypraveného do Terezína, došlo i největším optimistům, že se ocitli v přísně střeženém vězení obehnaném zdmi. Následoval zmatek tvořený pobíhajícími lidmi obtěžkanými svými zavazadly ostře doprovázený povely příslušníků SS. Lidé byli donekonečna přezazováni, komandováni a odvedeni do karantény, tzv. schleuse, ve slovníku obyvatel ghetta nazývané šlojzka.³³ Příchod do šlojzky, nedůstojné podmínky, které musely absolvovat celé rodiny po několik dní, popsal třináctiletý Pavel Götzlinger³⁴, redaktor terezínského časopisu *Rim Rim Rim*, takto:

³² Srov. ADLER, Hans Günther. *Terezín 1941-1945 : tvář nuceného společenství I : Dějiny*. Brno : Barrister & Principal, 2006. s. 101-108.

³³ Ve šlojzce často čekávali i vězni přidělení do transportu z Terezína do dalších táborů rozestých po Evropě.

³⁴ Pavel Götzlinger zahynul v Osvětimi (3. 9. 1930 – 16. 10. 1944).

„Nebylo mi nijak příjemné, abych se začal rvát o trochu slámy. Ale nedalo se nic dělat, musel jsem se také trochu rvát, abych nepřespál na holé zemi. (...) Na půl metru bylo umění usnout. Spali jsme v denním úboru, ještě k tomu na slámě. Štípaly nás hrozně blechy. Na druhý den jsme dychtivě čekali, jaká bude strava. Byly brambory, takřka neloupané, a omáčka, jenž nebyla k jídlu.“³⁵ Po přečkání určité doby bylo zdravým jedincům přiděleno ubytování a práce schopným zaměstnání. Rodiny byly zcela rozděleny, muži bydleli v jiných kasárnách než ženy. Pouze velmi malé děti, zejména kojenci a batolata, mohly získat povolení zůstat se svými matkami. Od roku 1942 toto nařízení přestalo být pravidlem, o čemž svědčilo zřízení jeslí, kde se o své svěřence staraly pečovatelky a zdravotní sestry. Děti, které se už dokázaly samy obsloužit, byly umísťovány do tzv. heimů, tedy dětských domovů, kde vyrůstaly pod dozorem vychovatelů a jejich rodiče je navštěvovali po práci. I heimy byly povětšinou rozdělovány na chlapecké a dívčí.³⁶

Staří lidé, neschopní práce a mentálně a fyzicky postižení byli ubytováni ve vlastních kasárnách, které představovaly předobraz té největší možné bída a utrpení a byli odkázáni na pomoc druhých. Jejich životní podmínky patřily mezi nejtěžší a nejhorší v celém ghettu.

4.2 Ubytovací situace

Jedním z nejpalčivějších problémů bylo v Terezíně především ubytování. Jak již bylo nastíněno výše, Terezín, coby bývalá pevnost kdysi sdružující za svými branami stovky vojáků, byl díky rozlehlým blokům kasáren přichystán i pro příjezd budoucích vězňů. K shromáždění Židů nejen z Protektorátu, ale i z Holandska, Německa, Maďarska a jiných koutů Evropy však jeho ubytovací kapacita nestačila.

Z celkového sídelního území Terezína, které činí 335 056 m² plochy, sloužila k využívání jako obytné prostory plocha 95 000 m². Do obytných prostorů jsou započítána veškerá jednotlivá podlaží kasáren a domů, společně s jejich půdami. Zbylá část zůstala využita pro účely tábora a hospodářské vyžití, pro zdravotnická zařízení a řemeslnické

³⁵ Archiv Památníku Terezín (dále jen APT), fond Rim Rim Rim, 7 A 3106-3108.

³⁶ Srov. ADLER, Hans Günther. *Terezín 1941-1945 : tvář nuceného společenství II : Sociologie*. Brno : Barrister & Principal, 2006. s. 95.

a jiné dílny. Do nich docházeli lidé na povinnou práci, která se vztahovala na všechny zdravé jedince starší 16 let.³⁷

V létě roku 1943 byla vypočtena díky stále nově příjíždějícím transportům předpokládaná hustota obyvatelstva 130 270 osob na kilometr čtvereční.³⁸ Pro srovnání, hustota v tehdejší Berlíně představovala 4 571 os/km², v protektorátní Praze 5 820 os/km². Nejvíce zarážející je ovšem fakt, že hustota obyvatel varšavského ghetta, v kontextu dnešní doby vnímaného jako symbol útlaku polského národa nacisty, byla ze zjištěných údajů jen o trochu vyšší než stav v Terezíně; konkrétně se ve Varšavě tísnilo průměrně 130 880 os/km².³⁹

Město Terezín, v němž před válkou žilo 7 181 osob, z nichž polovinu tvořila rozmístěná armáda, se nyní muselo vyrovnat s několikanásobným přírůstkem obyvatelstva. V dobách největšího přelidnění žilo trvale v ghettu 58 500 obyvatel a denně umíralo 127 vězňů. Obytná plocha pro každého vězně činila pouhých 1,6 m².

Lidé proto byli umísťováni, kam se dalo. Příbytky se nejčastěji nacházely v kasárnách, v bývalých obytných domech (tzv. „domy v rámci bloků“), v dřevěných barácích, na neupravených půdách (tzv. „nouzové ubytování“) a na upravených půdách (mansardy a přístěnky). Jen v Sudetských kasárnách se tísnilo více vězňů, než jaký byl celkový počet civilních obyvatel Terezína před válkou.

Prominenti a nejvyšší představení židovské samosprávy, která pod dohledem esesmanů spravovala ghetto, měli díky svému postavení zajištěno lepší ubytování než ostatní vězňové tísnící se především v kasárnách. Ty se skládaly z třípatrových paland, kde vedle sebe ležely natěsnány desítky lidí. Jednu ubikaci průměrně obývalo 30-60 osob.

Každé ráno se kontroloval pořádek, všechny osobní věci musely být ideálně trvale odklizeny v zavazadle či na přibitém prkně v záhlaví postele. Nejméně oblíbené byly nejnižší palandy, kam spadaly všechny nečistoty a prach z paland horních. Navíc v nich bylo takřka nedýchatelno. Hygienická zařízení byla společná pro celé bloky v kasárnách. Voda tekla jediné ledová, toalety sestávaly ze suchých latrín. Vytápění v zimních měsících bylo nestálé.⁴⁰ Společné bydlení na miniaturním prostoru bylo psychicky neúnosné,

³⁷ Srov. tamtéž, s. 12.

³⁸ Zde ovšem pozor, v Terezíně ve skutečnosti tolik osob najednou nikdy nebylo, číselný odhad pracuje s relativním kilometrem čtverečním, který Terezín v zástavbě plochy nemá. Prostor je zde chápán bez započítání jednotlivých podlaží domů a půd, tedy jako kartografický plán města, proto je číslo nadsazeno reálným kilometrem čtverečním, neboť ten je typickou jednotkou pro vyjadřování hustoty počtu obyvatel na daném území.

³⁹ Viz ADLER, Hans Günther. *Terezín 1941-1945 : tvář nuceného společenství II : Sociologie*. Brno : Barrister & Principal, 2006, s. 132.

⁴⁰ Srov. tamtéž, s. 135-142.

neexistovalo jakékoli soukromí. Tahle skutečnost mohla dopřát vzniku pevných a trvalých přátelství, stejně jako mít vliv na rozvoj deprese a rezignace nad vlastním osudem.

Daleko horší problém však přinášel hmyz v ubikacích. Blechy a štěnice se staly trvalými spolubydlicími vězňů. I přes dezinfekční opatření se jich nedařilo zbavit. Hmyzem prolezlé pokoje měly vliv na rozmach nakažlivých onemocnění od svrabu a boláků až po nebezpečný skvrnitý tyfus. Právě tyfus se stal po transportech na východ jedním z velkých strašáků běžného života v ghettu.

Terezínští lékaři se situaci rozhodli řešit zredukováním i toho mála nábytku, který vězni na pokojích měli. V sedmém čísle chlapeckého časopisu *Vedem* komentovali jeho přispěvatelé hygienické nařízení takto: „*Uznáváme, pane doktore, že váš plán je nejpraktičtější a hygieně nejlépe vyhovující. Přesto však, pane doktore, uznáte, že máme též právo na trochu soukromí, již beztak hodně omezené. Když děti na celém světě mají dětské pokoje proti našim kavalcům 70 x 30, když proti jejich svobodě jsme jak pes na řetěze, tak nám věru dovolíte, abychom proti jejich skříním s hračkami měli alespoň půl metru patra za hlavou. Musíte myslet přece, že jsme jenom děti jako všude jinde. Sice vyspěle pomocí Terezína, ale přece jenom děti.*“⁴¹

Nejhorší byla situace v kasárnách starých lidí, slepců a mentálně a fyzicky postižených. Tito lidé byli umístěni do nejhorších a nejzpuštějších domů, kde vlhko a šero jen napomáhalo šíření hmyzu. Obyvatelé těchto ubikací s ním buď díky věku či handicapu nemohli bojovat jako zdraví vězňové. Byli odkázáni na pomoc zdravotnického personálu či dobrovolníků. Jelikož ovšem bylo v Terezíně všeho nedostatek, jejich životní podmínky se stávaly více a více neúnosnými.

Petr Ginz,⁴² redaktor rubriky Toulky Terezínem objevující se na stránkách časopisu *Vedem*, podnikl rozhovor se slepým umělcem Bertholdem Ordnerem.⁴³ Životní podmínky na ubikaci postižených popsal Ginz pomocí následujících vět: „*Místnost zahrabaná pod Kavalírem*“⁴⁴ *zapáchající smradem z latrín, chabé světlo, špína fyzická i duševní. Jediná starost najíst se pořádně, vyspat se a...? Co více? Duševní život? Což v těchto podzemních brlozích může existovat něco více, než pouhá zuřící touha po ukojení tělesných*

⁴¹ ATP, fond Vedem, 7 L 3252.

⁴² Více o Petru Ginzovi (1. 2. 1928 – 28. 6. 1944 Osvětim) a jeho Toulkám Terezínem bude řečeno v samostatné kapitole.

⁴³ Berthold Ordner (30. 6. 1889 – 27. 1. 1946), vídeňský rodák se dočkal osvobození Terezína, nedůstojné podmínky ghetta však podlomily jeho zdraví.

⁴⁴ Kavalír – označení zpustlé budovy, která sloužila nejprve jako „šlojzka“, od roku 1942 v ní pak byly ubikace starých, postižených a choromyslných vězňů.

potřeb? A přece je to možné! Sémě tvořivé umělecké síly nezahyne v blátě a kalu. I tam vypučí a rozloží svoje okvěti jako hvězda zářící ve tmách.“⁴⁵

Kreslíř Ordner, který po oslepnutí vyráběl sošky z drátů, okomentoval svoji životní situaci těmito slovy: „*Někdy, když přemýšlím, vůbec necítím, že by mi chyběl zrak. V takových chvílích úplně duchem opouštím zdejší špínu. Takové momenty jsou pro mě nejšťastnějšími.*“⁴⁶

4.3 Strava v Terezíně

Dalším silně omezujícím a nepřetržitým problémem ghetta byl neustálý pocit hladu z důvodu nedostatečného potravinového přídělu určeného vězňům. Pro jídlo se chodilo k výdejním přepážkám u táborových kuchyní. Každý se musel prokázat jídelní poukázkou, na základě jejíhož předložení bylo jídlo vydáno. Množství vydané stravy navíc souviselo se zařazením vězně do určité skupiny. Vězni s označením „nepracující“, tedy především staří a nemohoucí lidé dostávali mnohem menší příděly než vězni s označením „těžce pracující“, „kuchaři“, „Rada starších“ (označení židovské samosprávy) či „dětí“.

Údaje terezínských skladů potravin se sice dochovaly, ovšem jejich konkrétní čísla bývala už tehdy nadstavována a zkreslována. Představovala spíše ideální situaci než skutečný stav v ghettu. Tabulka z léta 1943 uvádí, že normálně pracující má nárok na denní příjem potravin o hodnotě 1 630 kalorií, přiděl pro nepracující má činit 1 487 kalorií, těžce pracující by měli dostat 2 141 kalorií a děti s výjimkou kojenců 1 759 kalorií.⁴⁷ Pro srovnání, podle Světové zdravotnické organizace WHO má energetický příjem průměrně fyzicky vytíženého člověka představovat 2 000 – 2 500 kalorií denně.⁴⁸

Ve skutečnosti však uvedená čísla gramáží jednotlivých potravin a jejich kalorické hodnoty nekorespondovaly s tím, co člověk reálně nafasoval do své misky. Záleželo na náladě vydávajícího kuchaře, stavu skladů či místě ve frontě na jídlo.

Opravdový jídelníček normální kuchyně zaznamenaný v období od 3. do 9. května 1943 uvádí zcela jiné údaje a daleko nižší kalorické hodnoty jídel než oficiální seznamy.

⁴⁵ ATP, fond Vedem, 16 L 3254.

⁴⁶ ATP, fond Vedem, 16 L 3544.

⁴⁷ Srov. ADLER, Hans Günther. *Terezín 1941-1945 : tvář nuceného společenství II : Sociologie*. Brno : Barrister & Principal, 2006, s. 159 - 161.

⁴⁸ Viz *Who.int* [online]. 2011 [cit. 2011-03-30]. Nutrition.

Dostupné z WWW: <<http://www.who.int/topics/nutrition/en/index.html>>.

Vězni označení jako „nepracující“ během tohoto týdne obdrželi pouze 10-15 gramů masa.⁴⁹

Pondělí:	oběd:	polévka z čočkového extraktu, brambory s omáčkou
	večeře:	káva
Úterý:	oběd:	polévka z čočkového extraktu, tuřín s brambory
	večeře:	káva
Středa:	oběd:	polévka z čočkového extraktu, guláš s brambory
	večeře:	bramborová polévka
Čtvrtek:	oběd:	polévka z čočkového extraktu, kroupy
	večeře:	káva
Pátek:	oběd:	polévka z čočkového extraktu, nudle s 10 gramy cukru
	večeře:	kroupová polévka
Sobota:	oběd:	polévka z čočkového extraktu, kroupy
	večeře:	bramborová polévka
Neděle:	oběd:	polévka z čočkového extraktu, brambory s omáčkou
	večeře:	káva

Nesmíme zapomenout, že většina potravin se skládala z podřadných surovin, přemrzlé či nahnílé zeleniny, výsekového masa a náhražek. Pojem „káva“ nabýval v Terezíně úplně jiného významu, jednalo se o obarvenou vodu s nakyslou příchutí vyráběnou z řepy.

Jednou z legálních šancí na příjem dalšího jídla bylo vedle výjimečně konaných osobních služeb pro esesmany (spravování bot, holení, praní,...) i získání přidělu potravin zařazených do kategorie „přídavky a přilepšení“. Jednalo se například o mléko pro děti, speciální přiděl těžce pracujícím, zdravotním sestrám, apod. Lékaři mohli předepisovat přilepšení těžce nemocným a osobám v rekonvalescenci. Vyskytovaly se ale i „bonusové“ potravinové lístky, třeba na odpadovou zeleninu...

Často si lidé vydávané suroviny schovávali a pokoušeli se z nich uvařit provizorní pokrmy pro přilepšení či připravit něco lepšího a „honosnějšího“ pro významné události svých blízkých. Ztvrdlé buchty se tak s trochou margarínu a mléka měnily v narozeninové dorty. Šťastlivci, kteří měli příbuzné a známé mimo ghetto, mohli doufat ve vydání

⁴⁹ Viz ADLER, Hans Günther. *Terezín 1941-1945 : tvář nuceného společenství II : Sociologie*. Brno : Barrister & Principal, 2006, s. 176.

zaslaného balíku s proviantem a přát si, aby ona výpomoc od jejich blízkých co nejméně podlehla lustraci ze strany nacistického vedení tábora.

Další snahy o získání více jídla už znamenaly porušení pravidel ghetta a jejich odhalení s sebou přinášelo hrozbu trestu. Jednalo se o černý trh či přilepšování si drobnými krádežemi ze skladu či kuchyně. Zoufalá situace vedla vězně k mezním situacím. Na chvíli zahnat hlad bylo vedle obav ze zařazení do transportu klíčovou starostí vězňů v Terezíně.

Nedostatečné zásobování vedlo židovskou samosprávu k nápadu o přilepšení stravy alespoň dětem. Suroviny navíc se získaly ubráním nastavené gramáže především pro nepracující vězně. Ti byli tímto rozhodnutím vystaveni naprosté bídě a často odkázáni na to, kolik jídla jim za jejich potravinové poukázky donášková služba skutečně přinese, a kolik se ho „ztratí“ cestou. Rada starších však chtěla připravit o něco snesitelnější a méně kruté podmínky alespoň nejmenším vězňům ghetta. Zcela spravedlivě rozdělit jídlo se jevilo jako nemožné a vzniklá snaha o zmírnění trvalého hladu dětí se může zdát pochopitelná. Děti byly vnímány jako nadcházející generace, která má právo dostat i v otřesných podmínkách ghetta šanci na dospívání a vybudování si svého vlastního života jako ji dostali i starší lidé před nimi. Otázkou zůstává, zda toto posuzování neznamena jen zdánlivé „menší zlo“ a zda Rada starších nemohla volit i cesty jiné než přežívání jedněch na úkor druhých.⁵⁰

Výše uvedené skutečnosti ukazují, že strava v Terezíně měla mnohem horší úroveň než jídlo vydávaná v kázních. Povětšinu času byla rovněž méně hodnotná než přiděly pro vězně v německých koncentračních táborech na západ od polské hranice.⁵¹ Absence jakéhokoli ovoce a masa, neplnohodnotná strava založená na zbytkových a druhořadých surovinách měla vliv na zdravotní stav obyvatel ghetta, kteří snadněji podléhali nemocem a naplňovali decimační úlohu tábora.

⁵⁰ Z údajů rozdělovaných potravin vyplývá, že nadstandardní příjmy kuchařů, pekařů a řezníků, obohacené o jejich „přilepšování si“ během práce v kuchyni mohly být částečně zkráceny a využity ve prospěch nepracujících. Vznikaly i pokusy o zkrácení jednoho týdenního přilepšení k normě pro „těžce pracující“ nebo přerozdělení nevybraných potravinových balíků, ovšem Rada starších tyto návrhy vetovala.

⁵¹ Srov. ADLER, Hans Günther. *Terezín 1941-1945 : tvář nuceného společenství II : Sociologie*. Brno : Barrister & Principal, 2006, s. 151-191.

4.4 Transporty

*A transport zasáhl na citlivém místě,
tak jako ještě nikdy, jistě,
čtyři kamarádi nastoupili,
aby se nikdy už k nám nevrátili.*

(autor neuveden)⁵²

Od ledna 1942, kdy odjely první transporty z Terezína, se stalo největším strašákem obyvatel ghetta předvolání do transportu. Jakkoli byl Terezín nenáviděn a jakkoli byly jeho podmínky otřesné, strach z neznáma a odloučení od rodiny znamenaly největší hrozbu v běžném životě vězňů.⁵³ Kolem transportů navíc vznikala řada mýtů, lidé se snažili uvěřit, že pojedou na práci do Německem okupovaného území, ovšem zároveň už začínaly prosakovat první zvěsti o probíhajícím vyhlazování v táborech na východě Evropy. Plně potvrzená pravda o plynových komorách vyšla najevo až těsně před osvobozením Terezína. Z něj nakonec povětšinou v dobytčích vagónech odjelo do dalších táborů na východě Evropy 88 196 vězňů, z nichž zhruba 3500 přežilo.⁵⁴

Transporty ovlivňovaly v Terezíně vše. Pokud byla doba „relativního klidu“, kdy transporty nehrozily,⁵⁵ lidé se mohli volněji nadechnout a přivykávat terezínské každodennosti. Jakmile ovšem začaly kolovat zprávy o vypravování nových transportů, netočily se hovory vězňů kolem ničeho jiného.

Vedení Říše zabývající se „konečným řešením židovské otázky“ v čele s Adolfem Eichmannem, odesílalo do Terezína požadavky na počet lidí do určitého transportu. Zároveň určovali i další podmínky – jaká věková skupina vězňů má být odvezena, jaký je jejich účel apod. Velitel tábora předal tyto přesné příkazy židovskému staršímu. Ten svolal Radu starších, která vyrozuměla jednotlivá oddělení v Terezíně. Zástupci těchto oddělení starající se o chod ghetta pak sestavili seznamy lidí předvolaných do transportu. Určitou roli hrály samozřejmě i úplatky a protekce, apelování na „nepostradatelnost“ vězně vykonávajícího určité povolání, ale i přesto se dal člověk z transportu

⁵² ATP, fond Rim Rim Rim, 2 A 3249.

⁵³ Srov. HOMEROVÁ, Marie. *Holocaust a lidské chování*, 199, s. 66-67.

⁵⁴ Srov. ADLER, Hans Günther. *Terezín 1941-1945 : tvář nuceného společenství I : Dějiny*. Brno : Barrister & Principal, 2006, s. 291.

⁵⁵ Například po německé porážce u Stalingradu a následných neúspěších německé armády.

„vyreklamovat“ velice těžko. Jak uvádí dobová ironická říkanka Josefa Taussiga⁵⁶, jednou z možností o vyškrtnutí ze seznamu bylo například náhlé onemocnění vězně nějakou závažnou chorobou:

Šťastný otec

Sakra s těma transportami

*je teď pěcknej švic,
ještě štěstí, že kluk dostal,
těžkej zápal plic.*

Vězně určené do transportu čekal opět pobyt ve šlojzce. Mohl trvat od pár hodin do několika dnů. Lidem bylo přiděleno číslo, které si museli na cedulce zavěsit kolem krku. Zavazadlo si s sebou lidé sice směli vzít, ovšem po předchozích zkušenostech se předpokládalo, že bude opět probíhat zabavování osobních věcí.⁵⁷ Vězni se rovněž báli krutých podnebných podmínek na východě a snažili na sebe nasoukat co nejvíce kusů oblečení. Taussig opět glosuje:

Láska ve šlojzce

*Moje drahá zlíbal bych tě,
od hlavy až k patě,
jenomže máš dvoje šaty
a paterý gatě.*

Pak už následovala potupná cesta vlakem sestaveným z dobytčích vagónů či osobních vozů, v kterých byly často tak nelidské podmínky, že část transportu zemřela přímo ve vlaku. Lidé byli svázeni do pracovních táborů, kde je čekala ještě mnohem horší

⁵⁶ Humorista a „doktor švejkovských věd“ Josef „Pepek“ Taussig byl oblíbenou a známou figurkou ghetta. Jeho přednášky patřily mezi ty nejvyhledávanější. V roce 1939 odůvodnil své rozhodnutí neodejít do exilu v Londýně takto: „*Já prostě odjet nemůžu, vždyť já bych tam touhou po Praze a Hlinsku zašel.*“ Zemřel tři dny před osvobozením KT Flossenbürg. Viz MAKAROVÁ, Elena; MAKAROV, Sergei; KUPERMAN, Victor. *Univerzita přežití : osvětová a kulturní činnost v terezínském ghettu 1941-1945*. Praha : G plus G, 2002, s. 198. Přepis říkanek pochází z fondu ghetta.

⁵⁷ Srov. ADLER, Hans Günther. *Terezín 1941-1945 : tvář nuceného společenství I : Dějiny*. Brno : Barrister & Principal, 2006, s. 293.

životní situace než v Terezíně. Některé transporty byly kompletně celé ihned po příjezdu odeslány do plynových komor.

4.5 Kultura v Terezíně

I přes neustálou hrozbu transportů, pocity hladu a absenci jakéhokoli soukromí se Terezín od jiných ghatt a táborů odlišoval mírou kulturního vyžití jeho obyvatel. Pro rozsáhlá pásma divadelních představení, přednášek, koncertů či besed je Terezín chápán jako kulturní fenomén mezi všemi ostatními ghett a tábory zřízenými během druhé světové války.⁵⁸ Ačkoli i v nich se lidé snažili vzdělávat a umělecky vyžívat, je Terezín pro svou intenzivní kulturní úroveň naprosto specifický a ojedinělý.⁵⁹ Kultura se stala pro většinu lidí záchranným principem vedoucím k přežití a jedním ze styčných bodů života v Terezíně.

Za celou dobu fungování tábora došlo k 273 dokonaným sebevraždám.⁶⁰ Lidé se v sobě snažili najít a udržet vůli k vyrovnání se s novou životní situací, která je v ghettu zastihla. Nebylo možné změnit vnější podmínky ghetta, proto se silně uplatňovaly tendence o zmírnění bídy vnitřní, té, která podemílala psychiku a dovolovala triumfu nacismu. Kulturní osvěta byla jedním z mála účinných způsobů, jak tomuto zabránit.

⁵⁸ Srov. KUNA, Milan. *Hudba vzdoru a naděje : Terezín 1941-1945*. Praha : Editio Bärenreiter, 2000, s. 9.

⁵⁹ Přesné odůvodnění kulturní intenzity v ghettu je spíše širším komplexem jednotlivých faktů, které o Terezíně víme, a ani odborná literatura nepodává jeho konkrétní opodstatnění. Terezín si i ve své obludnosti zachovával, oproti řadě jiných táborů, jakýsi „domácí řád“. Vězni neměli jednotné uniformy, rodiny se nadále scházely a vedení tolerovalo kulturní činnost. Tyto fakty mohou svědčit o benevolenci nacistů. Ovšem nabízí se otázka proč? Jistě zde existovaly záměry udělat z Terezína „výkladní skříň“ spravování táborů, ovšem zvěrstva odehrávající se na okupovaných územích tímto nacisté zastírat nemohli a jejich případné argumenty v poválečných procesech by okamžitě odmítli přeživší vězni. Je důležité se na celou problematiku dívat i z jiného úhlu pohledu. Ústupky vedení ke kulturní činnosti (ve smyslu „pokud se nebouří, ať si po práci dělají, co chtějí“) vedly k vytváření zdánlivé idey svobody a pseudoreality, která dovolovala zapomínat vězňům na jejich vyčlenění ze společnosti. I proto někteří psychologové uvádí, že Terezín měl nejpokřivenější morálku ze všech ghatt a táborů, neboť zde nebyla jasně viditelná hranice zla. Člověk nebyl na první pohled ponížen do role věci jako v jiných táborech; již zmíněná jednotná uniforma, tetované číslo, jediný osobní majetek lžíce a miska, apod., což jasně vymezovalo vězeňské postavení, ale žil v iluzi rádobí svobodného města, viděl ulice a domy a mohl si zajít na koncert. Pak obyvatelé ghetta snadno zapomínali na to, že jsou pořád věznění, omezováni a stavěni do role parazita a přijali roli, do níž byli uvrženi. Některí se vyhýbali ubikacím starých a postižených, přehlíželi a nechtěli je vidět, za cenu ponechání si vlastní vidiny. „Naděje“, kterou vězni díky charakteru Terezína jakožto „města, které daroval Hitler Židům“ měli, se tak stávala zhoubnou manipulací a dovolovala lidem přestat si uvědomovat, že se stávají kulisou v rozehraném divadle nacistů. Veškerá kulturní činnost v Terezíně se může po čase na první pohled jevit v tom smyslu, „že se v Terezíně nic zas tak hrozného nestalo, když si lidé mohli hrát divadlo“, což jen nahrává všem pochybovačům o holocaustu. Proto je nutné brát v potaz i výše nastíněné hledisko a princip Terezína, kde „vše bylo na úkor něčeho jiného“, což zrcadlí pravou zřůdnost celé nacistické ideologie.

⁶⁰ Viz ADLER, Hans Günther. *Terezín 1941-1945 : tvář nuceného společenství I : Dějiny*. Brno : Barrister & Principal, 2006, s. 291.

Nebyl by to ovšem Terezín, aby každá jeho realita nebyla tvořena protichůdnými extrémy. Jedna z terezínských dívek si do svého deníku poznamenala: „*Denně jsou zde koncerty, přednášky, divadlo, dokonce revue. A současně zde umírají němečtí Židé v blokových domech hladu.*“ Mohli se však lidé neustále ohlížet na všechny aspekty vězeňského života na úkor vlastního přežívání?

Do ghetta se díky povolávacím nařízením dostali nejružnější umělci – výtvarníci, hudebníci, malíři, skladatelé, režiséři či spisovatelé, kteří kolem sebe shlukovali další kulturně smýšlející jedince a večer po náročné práci vymýšleli program pro své spoluvězně. V Terezíně bylo ceněno každého povolání, každé vědomosti, která mohla pomoci osobnímu rozvoji ostatním. Přednášelo se o filozofii i přírodních vědách, zemědělství i průmyslové výrobě, půjčovaly se knihy, vedly diskuze, vyučovaly cizí jazyky, pořádaly se sportovní utkání a divadelní představení. Někteří z přednášejících byli dobře známi už před válkou, jiní se stali lokálními umělci Terezína. Klaus Scheuerenberg ve své autobiografii *Ich will leben* napsal: „*Vytvořili jsme skupinu osmi kamarádů, měli jsme své heslo: 'Jeden za všechny a všichni za jednoho.' Pili jsme stejnou náhražku kávy spolu, naše snídaně byly rituál. Pocit, že máte přátele, kteří vám rozumějí a pomohou vám, nám dodával odvahy... Rozhodli jsme se též dělat něco po večerech. Nechtěli jsme rezignovat, tak jsme se učili anglicky. Hodiny angličtiny v koncentráku? Ano!*“⁶¹

Došlo ke zřízení tzv. Freizeitgestaltungu (dále jen FDG), nebo-li oddělení pro volný čas, které se stalo útočištěm kulturních pracovníků. Vedení SS oficiálně schvalovalo vše, co nebylo výslovně zakázáno a do rozhodování FDG se příliš nevměšovalo. Nejednalo se o nějakou benevolenci esesáků, spíše o lhostejnost nad činností vězňů v jejich volném čase (pokud neprováděli nic nepovoleného).⁶² Představení umělců tak často byla plná skrytých narážek a posměšných odkazů na nacismus.

Zde ovšem mluvíme o organizované kulturní činnosti. Nesmíme zapomínat na niterný prožitek a soukromé umělecké vyžití, které vykonává jednotlivec či menší skupina a neprezentuje ji veřejně. S nástupem do transportu si s sebou spousta umělců odnesla rozepsaná díla, nezhudebněné skladby či návrhy na divadelní hry. Umělecká činnost tak byla ještě rozsáhlejší než dochované materiály, jichž samotných je tolik, že jejich výstava zaplnila celé jedno patro Magdeburských kasáren v Památníku Terezín a spousta z nich je ještě uložena v trezorech archívu či koluje po výstavách na celém světě.

⁶¹ Srov. MAKAROVÁ, Elena; MAKAROV, Sergei; KUPERMAN, Victor. *Univerzita přežití : osvětová a kulturní činnost v terezínském ghettu 1941-1945*. Praha : G plus G, 2002, s. 70-71.

⁶² Srov. CHLÁDKOVÁ, Ludmila. *Terezínské gheto*. Praha: Naše vojsko, 1991, s. 29.

Zájem o kulturní akce byl obrovský. Některé byly dokonce zpoplatněny a vybíraly se za ně speciální peníze, které platily pouze v Terezíně. Uplatňovaly se nejen vysoké umělecké žánry jako opera či koncerty vážné hudby, ale i nižší jako kabaret, šanson, fraška či komedie. Vším silně prostupovalo vlastenecké cítění. Velmi oblíbené byly písně Voskovce a Wericha. Mládež, a nejen ta, se aktivně účastnila terezínské fotbalové ligy.⁶³

4.5.1 Výtvarné umění

Výtvarně nadaní vězni pracovali v Technické kreslárně židovské samosprávy a měli za úkol graficky doplňovat vyhlášení vydávané vedením tábora, zaznamenávat grafy apod. Po práci však získali prostor i výtvarné pomůcky, kterých byl v ghettu nedostatek, pro vytváření svých vlastních děl. Subjektivní obrazy autorů, často vysoké umělecké hodnoty, zaznamenávaly Terezín v jeho pravém světle bez falešné fasády, kterou mu chtěli vtisknout nacisté v rámci své lživé propagandy.⁶⁴ Z výtvarníků jmenujme Petra Kiena, Karla Fleischmanna, Bedřicha Frittu, Otto Ungara, Ferdinanda Blocha, Norberta Trollera či Lea Haase.⁶⁵

Známé jsou rovněž dětské kresby a koláže, které vznikaly pod vedením vychovatelů a vychovatelek. Friedl Dicker-Brendeisová, malířka, která v ghettu vyučovala výtvarnou výchovu, v jedné ze svých terezínských přednášek pronesla: „*Dětské nápady se nesmějí usměrňovat. Vzdali bychom se tím nejen možnosti proniknout do myšlenkového světa dítěte, ale ztratili bychom také přehled o stupni jeho ochoty a schopnosti vnímání i o jeho psychickém stavu.*“⁶⁶ Realizace skrz (nejen) výtvarné umění se tak stávala i jakousi formou výchovy a zároveň částečnou osobní „terapií“, která v obdobné formě fungovala i u dospělých malířů.

⁶³ Srov. LAGUS, Karel; POLÁK, Josef. *Město za mřížemi*. 2. vyd. Praha: Baset, 2006, s. 205.

⁶⁴ Srov. BLODIG, Vojtěch. *Holocaust.cz* [online]. Památník Terezín, 2001 [cit. 2011-03-31]. Kultura v Terezíně. Dostupné z WWW: <http://www.holocaust.cz/cz2/history/jew/czech/terezin/terezin_culture>.

⁶⁵ Fritta, Ungar, Bloch, Troller a Haas byli po objevení svých kreseb esesmany odvečeni kvůli „propagaci hrůzy“ do Malé pevnosti a následně i dalších koncentračních táborů. Vrátili se z nich pouze Haas a Troller. Válku přežil i Frittův syn Tomáš, jemuž otec ještě v ghettu nakreslil obrázkovou knížku. Tu o pár desítek let opatřil komentáři Ivan Klíma a publikace oficiálně vyšla pod názvem *O chlapci, který se nestal číslem*.

⁶⁶ Viz MAKAROVÁ, Elena; MAKAROV, Sergei; KUPERMAN, Victor. *Univerzita přežití : osvětová a kulturní činnost v terezínském ghettu 1941-1945*. Praha : G plus G, 2002, s. 83.

4.5.2 Divadlo

Terezínští rovněž žili divadlem. Zprvu se zkoušelo provizorně na půdách, kde se pořádala skromná představení. Postupem času se akce více otevíraly pro širší obecnost. Repertoár byl široký, od české klasiky, až po dramata světových autorů, díla s židovskou tematikou i vlastní opusy napsané v ghettu. Vyráběly se kulisy, kostýmy, kreslily se plakáty upozorňující na představení. Nechyběly ani zábavné revue či komedie. Velmi proslulou se stala dětská opera *Brundibár*⁶⁷ v režii Rafaela Schächtera a Rudolfa Fraňka oslavující vítězství dobra v alegorické návaznosti k tehdejšímu totalitnímu režimu. Vůdčími osobnostmi české tvorby byli Karel Švenk, Josef Lustig, Norbert Frýd a František Kowanitz, německé pak Hans Hofer a Kurt Gerron.⁶⁸

4.5.3 Hudba

Zpočátku byl hudební rozvoj v ghettu nejvíce omezován nedostatkem hudebních nástrojů. Nezbyvalo než se opět uchýlit k improvizaci a využívat i toho mála, co poskytoval Terezín. Později dorazili s transporty i umělci, kteří si své hudební nástroje přinesli s sebou. Došlo k založení sboru a pořádaly se koncerty vážné hudby, jazzu i odlehčené kabarety.

Velkou událostí bylo nastudování *Requiem* od Giuseppe Verdiho pod vedením již zmíněného sbormistra Rafaela Schächtera, které v sobě neslo skrytý symbolický význam dodávající sílu a naději pozorným posluchačům.

Z hudebních skladatelů tvořili v Terezíně Viktor Ullman, Gideon Klein, Hans Krása, Pavel Haas aj. Mezi dirigenty jmenujme Franze E. Kleina, Karla Ančerla, Egona Leděče, Bedřicha Weisse či Karla Taubeho.⁶⁹

⁶⁷ Více o dětské opeře *Brundibár* viz KUNA, Milan. *Hudba vzdoru a naděje : Terezín 1941-1945*. Praha : Editio Bärenreiter, 2000, s. 81-92.

⁶⁸ Srov. ŠOMOVÁ, Eva. *Divadlo v Terezíně 1941 – 1945. Ústí nad Labem : Památník Terezín a Severočeské nakladatelství*, 1973, s. 72-74.

⁶⁹ Srov. KUNA, Milan. *Hudba vzdoru a naděje. Terezín 1941-1945*, Bärenreiter, Praha 2000, str. 73-81.

4.6 Nejmladší vězni v ghettu

Péči o mládež bylo v Terezíně vynakládáno obrovské úsilí a zajistit lepší životní podmínky nejmladší generaci byl jedním z hlavních záměrů židovské samosprávy, která pro dozor nad vyrůstáním dětí v ghettu založila samostatný odbor. Ačkoli úspěchy tohoto snažení ve výsledku nekorespondovaly s vytyčenými ideály, hlavním principem zůstalo vychovávat děti na základě vzájemného kamarádství a úcty k sobě samému i druhým.

Děti ve věku od čtyř do deseti let žily v tzv. „dětských domovech“. Mládež ve věku deseti až šestnácti roků byla umísťována dle pohlaví do tzv. „chlapeckých“ nebo „dívčích domovů“. Mladiství do dvaceti let mužského pohlaví byli shromažďováni v tzv. „učňovských domovech“ a „domovech pro dělníky“, kde se připravovali na práci v ghettu. Kojenci a batolata spadali pod oddělení zdravotnictví a zůstávali s matkami či v jeslích.

Klasický domov pro zhruba dvacet až třicet dětí, zvaný „heim“, tvořil pokoj s pěti až šesti poschodovými kavalci po šesti lůžkách nebo poloviční konstrukcí po třech. Dále byly na každém pokoji dva dlouhé stoly a čtyři lavice, police na boty, provizorní „skříň“ utvořená ze dvou tyčí a pevné hůlky a osobní polička za postelí. Heimy se různě vyzdobovaly a zkrášlovaly.

Vyučování dětí bylo oficiálně zakázáno, ovšem toto nařízení se striktně nedodržovalo. Byla určena „stráž“, která měla domluvenými signály upozornit na procházející hlídku. Výuka se pak ihned změnila v neškodnou a schválenou činnost.

V domovech se dodržoval přísný denní řád. Budíček byl v 6:45, pak následovala ranní očista, rozcvička, provádění úklidu a jeho následná prohlídka. V devět hodin probíhal tříhodinový dopolední program, během něž se často konala improvizovaná výuka. Poté následoval oběd, polední klid, odpolední zaměstnání a večere. Od 18:00 do 20:00 měly děti osobní volno a poté dvouhodinový večerní program a mytí. Ve 22:00 byla večerka.⁷⁰

I přes vyvíjenou snahu neunikly děti životním podmínkám Terezína úplně. Přeplněné místnosti, odtržení od rodiny, nedostatečná strava a hrozící transporty se jich dotýkaly ještě více než dospělých. Nejmenší děti nedokázaly už vůbec pochopit svou novou situaci či se s ní sžít, ocitaly se tak paralyzovány neustálým strachem. Naopak starší děti si už plně uvědomovaly svůj život ve vězení ve srovnání s domovem, který musely opustit, a postupně přejímaly všechny negativní vlivy ghetta. Běžné bylo vyrazet

⁷⁰ Srov ADLER, Hans Günther. *Terezín 1941-1945 : tvář nuceného společenství II : Sociologie*. Brno : Barrister & Principal, 2006, s. 400-401.

na tzv. „šlojzování“, nebo-li výpomoc drobnou krádeží, bylo tedy těžké udržet kázeň a dětem vštěpovat morální zásady v místě, kde se dalo často přežívat na úkor druhých a dennodenně se přihlíželo desítkám bezpráví. Nikdo navíc nevěděl, kdy válka skončí a zda se ho vůbec dožije.

Děti tak přežívaly v nedůstojném a pokřiveném prostředí ghetta a zároveň jim byla vštěpována nutnost výuky a dodržování nastolených pravidel. Jak vysvětlit chlapcům a dívkám, kteří nevěděli, zda je za týden nevypraví do transportu z Terezína, že je důležité brzy vstávat, udržovat pořádek, pomáhat ostatním a nepromarnit den nicneděláním? Vychovatelé se snažili děti organizovat a motivovat je, ovšem terezínská škola života, všudypřítomná „šmelina“ a „šlojzování“, se v nich musely nějak odrazit. Nemůžeme si myslet, že děti absolvovaly denní řád s nadšením, že je výuka vždy bavila a aktivně se zapojovaly do programu. Navíc díky postupnému přijíždění a odjíždění transportů se neustále měnilo osazenstvo domovů, a jakmile začala nastolená pravidla alespoň trochu fungovat, museli kvůli příjezdu nových dětí začínat vychovatelé se svojí výukou zase nanovo.

I přesto však vznikala pevná přátelství, dětské party a spolky, oblíbení vychovatelé se stávali váženými autoritami a vzory mládeže. I když se mohlo jevit beznadějně učit děti, které byly vytrženy ze svých domovů a nuceny žít pospolu v otřesných podmínkách s nejasnou vidinou budoucnosti, nechyběl vychovatelům elán a odhodlání. Ne vždy se dařilo zařídit bezstarostný a poklidný chod domovů, ale přesto byl vytvářen alespoň odraz života před válkou, který měl pomoci uniknout z jinak neutěšené situace.

Uvádí se, že celkově prošlo Terezínem zhruba 10 500 dětí a mladistvých, z nichž se část dočkala osvobození přímo v ghettu. V táborech na východě bylo zavražděno 8 400 dětí. Z deportovaných starších 14 let se jich vrátilo pouze 100. Mladší 14 let unikli vyhlazení jen zcela výjimečně.⁷¹

4.7 Práce vychovatelů

Průměrný věk vychovatelů se pohyboval okolo 25 let. Řada z nich neměla pedagogické vzdělání a s výukou dětí se poprvé obeznámila až v Terezíně. Přitom to byl právě vychovatel, který utvářel charakteristické prostředí domovů, a záleželo na něm,

⁷¹ Viz LAGUS, Karel. POLÁK, Josef. *Město za mřížemi*. Praha : Naše vojsko, 1964, s. 219.

jakým směrem se bude výchova ubírat. Její kolektivní ráz se ukázal být jediným možným řešením, jak se vypořádat s příjezdem většího počtu dětí do ghetta. Společnou ideou všech vychovatelů bylo učit mládež morálními zásadám, zdůrazňovat princip kamarádství a společného soužití. Někteří z vedoucích domovů zvolili k naplnění těchto cílů skautskou výchovu, jiní se zaměřili na české vlastenectví nebo sionismus⁷² a apelovali na židovství svých svěřenců.

Úlohou vychovatele bylo nejen dohlížet na hygienické a stravovací návyky dětí, ale zároveň jim i ulehčit život v ghettu. Stával se tak rovněž jakýmsi psychologem, rádcem a náhradním rodičem. Jeho pracovní doba pokrývala více než 14 hodin denně. Pravidelně ještě musel vykonávat noční službu a dohlížet na dodržování povinných nařízení ohledně chodu domova. Pouze v sobotu se vychovatelé a vychovatelky střídali, za předpokladu, že za ně byla náhrada. Záminkou pro tuto dlouhou a náročnou práci jim byl idealismus podpořený velkým ohledem a zájmem o děti.

To ovšem nestačilo. Úskalí kolem výchovy dětí byla už naznačena v předchozí kapitole. Jak mohli mladí opatrovníci, jen o pár let starší než jim svěřená mládež, vzbuzovat respekt či donutit děti dodržovat denní řád? Jak jim vtisknout morální zásady v místě, kde se bez krádeží přežívalo jen stěží? Mladá generace viděla své rodiče často zmožené prací, vyhaslé a plné obav. Úcta ke stáří se vytrácela, zvládnout rozjívěné děti se stávalo čím dál tím více náročnějším úkolem vychovatelů. O slovo se navíc hlásila i puberta, dospívající mládež byla hojně zastoupena a poslouchat autority se třináctiletému přičí všude stejně, ať už žije za branami Terezína či na svobodě.

Nechť přizpůsobovat se vnucenému programu je naprosto pochopitelná a nemůžeme si nalhávat pouze idylické představy snaživých žáčků. Naopak, děti nebyly ve své podstatě o nic horší nebo lepší než jejich vrstevníci v běžných školách. Redaktor časopisu *Domov* popsal jednu konkrétní událost během terezínské výuky takto: „*Paní učitelka dala hochům za úkol, by napsali nějakou robinsonku. Nejkratší to měl Josef Salamánek. On napsal: Letěl jsem letadlem, které začalo hořet, a já spadl na ostrov, kde jsem ihned chcíp. Dál nemůžu psát, protože sem mrtvej.*“⁷³

Na druhé straně však čelili vychovatelé i psychickým problémům dětí, jejich nezvládnutí odloučení od rodičů a spolužití ve velkém kolektivu. Zejména malé děti tento

⁷² Sionismus – židovské národní hnutí, jehož cílem byl návrat evropských Židů na Střední východ (Palestina). Vrcholem sionistického hnutí pak byl vznik státu Izrael v roce 1948.

⁷³ Viz Přírodní škola, Památník Terezín, Marie Rút Křížková. *Vedem-terezin.cz* [online]. 2010 [cit. 2011-05-10]. Domov 5. číslo. Dostupné z WWW: <<http://www.vedem-terezin.cz/DOMOV/5.cislo.html>>.

úděl snášely velmi těžce. Opatrovníci se také museli vyrovnat se stále novými vypravovanými i přijíždějícími transporty. Odeslat děti na cestu do neznáma, utěšovat je a dodávat jim naději, ačkoli sami věděli, že se z východu do Terezína nikdo zpátky nevrátil, muselo být zvlášť trýznivé.

Vychovatel Josef Stiasny okomentoval terezínskou situaci slovy: „*Někteří chlapci (...) teprve zde v ghettu začali přemýšlet, logicky uvažovat, ověřovat si pravdu dospělých, konfrontovat světové názory. Vnitřně svobodní, ale přece děti ghetta. Není svobody za ostatním drátem. Není svobody se žlutou hvězdou na srdci. ‚Šmelina‘ a ‚šlojz‘, pojmy, které jsou zde součástí všedního dne, dávno přestaly být problémem terezínských dětí. (...) Jejich mravnost je terezínská mravnost. Jejich mentalita a jejich reakce je zcela jiná než naše v jejich stáří nebo dětí za hranicemi ghetta. Bylo zatčeno příliš mnoho otců, kteří se nevrátili a již nevrátí z koncentračních táborů. Chlapci zde prožili celou řadu polských transportů, kdy jejich kamarádi sbalili zavazadla a nastoupili cestu do neznáma. (...) Chlapci nejsou nikdy a ničím překvapeni.*“⁷⁴

Veškerá práce vychovatelů se proto řídila heslem „přesto“.⁷⁵ Ideální cíle výchovy byly jasně vytyčené, jejich konkrétní realizace zaostávala. A právě proto se snažili vychovatelé dělat to jediné, co mohli a co považovali za nejvíce správné. Jakýmkoli způsobem učit a vyplnit volný čas mládeže, třebaže se jim tyto úkoly vždy nedařily dle jejich představ. Louis Löwy na své přednášce z roku 1944 pronesl: „*Problém vzdělání je obtížný; problém vzdělání v Terezíně je více než složitý. Prostředí v Terezíně má nesmírný vliv na vývoj mládeže a výchovná práce zde vyžaduje ještě větší důraz na všechny podstatné faktory. Cílem zde, jako kdekoli jinde, je vychovat nezávislou osobnost, silný charakter, který umí rozeznat svůj úkol v životě a integrovat se do společnosti. Zdejší situace je obrovskou překážkou tohoto cíle, vychovatel by jej však nikdy neměl ztrácet ze zřetele. ... Jestliže nemůžeme dosáhnout dokonalosti, musíme se ze všech sil snažit přiblížit se jí co nejvíce.*“⁷⁶

Provizorní výuka s nedostatkem učebnic byla vyvažována cyklem přednášek od nejrůznějších odborníků, kteří se své znalosti snažili formou přednášky předat i mládeži. Často si děti z domova přivezly sešity či nějakou učebnici a učitel musel čerpat z toho mála, co se mu naskytlo. Úroveň výuky byla kolísavá a subjektivně hodnocená. Někteří pamětníci uvádí, že se se svými vychovateli spíše než klasickému vzdělávání

⁷⁴ Viz MAKAROVÁ, Elena; MAKAROV, Sergei; KUPERMAN, Victor. *Univerzita přežití : osvětová a kulturní činnost v terezínském ghettu 1941-1945*. Praha : G plus G, 2002, s. 73-80.

⁷⁵ Tamtéž, s. 82.

⁷⁶ Tamtéž, s. 69.

věnovali umělecké činnosti. Jiní naopak tvrdí, že po skončení války mohli navázat na přerušenu školní docházku se svými vrstevníky, aniž by museli nějakou třídu opakovat či jít do ročníku s mladšími dětmi.

Často ovšem míra získávání informací záležela na mládeži samotné. Projevil-li kdokoli z dětských svěřenců zájem o nějaký obor, měl velkou šanci se v něm i realizovat. Ať už s pomocí opatrovníků a učitelů, díky cyklu přednášek či z knih, které kolovaly v ghettu.

Jak je vidět, vychovatelé se snažili přizpůsobit dětem vše. Nejednalo se o obyčejné povolání. Každý opatrovník si uvědomoval míru svého poslání a své důležitosti pro hodnotný duševní i fyzický rozvoj dětí. Valná část vychovatelů díky předvolání do transportu své svěřence následovala i na jejich další životní zastávce, která ve většině případů končila ve vyhlazovacím táboře Osvětim.

5 Dětské časopisy v terezínském ghettu

Tato praktická část bakalářské práce se zaměřuje na představení konkrétních dětských titulů, přiblížení jejich obsahů a možné poselství dnešnímu čtenáři.

5.1 Význam dětských časopisů

Časopisy vydávané terezínskými chlapci a dívkami jsou ojedinělé hned z několika důvodů. Prvním z nich je jejich (mnohdy alespoň částečné) dochování do dnešních dnů. Často byly ukryty na tajném místě v ghettu a vyzvednuty až po skončení druhé světové války.

Jejich další výjimečnost sestává z dokumentárního charakteru a silné výpovědní hodnoty. Pozorný čtenář, rozklíčuje-li šifry, pod kterými autoři své příspěvky povětšinou psali, získá skládanku osudů několika desítek dětí, jejich sny, momentální nálady a vztahy s vrstevníky. Můžeme tak složit obraz osazenstva domovů a jeho vnímání terezínské reality. V mnoha případech jde ale i o příspěvky vtipné, probleskuje jimi cynismus a odlehčený tón ve snaze glosovat atmosféru ghettu. Zajímavé je sledovat utváření

„životních názorů a postojů“ u náctiletých mladých lidí, kteří se snažili najít své místo ve společnosti.

. Další pozoruhodný jev terezínských časopisů je shromáždění velkého množství opravdu talentovaných dětí na jednom místě. Umělecká hodnota mnoha článků a kreseb dosahuje vysoké kvality. Z dnešního pohledu se proto Hitlerovo zařazení Židů mezi národy „ničící a nevytvářející kulturu“ zdá absurdním počinem.

Vedle vysoké úrovně dětské tvorby je důležité zmínit i texty vychovatelů, o nichž bude více nastíněno v samostatné kapitole. Tyto úvodníky, přinášející polemiku nad některými závažnými otázkami a problémy ovlivňujícími život nejen dětí, neztratily ani po téměř sedmdesáti letech na své aktuálnosti.

Těžko můžeme odhadovat poselství dětských časopisů pro současného čtenáře. Jejich autory mohlo jen stěží napadnout, že se za několik desetiletí stanou předmětem odborných publikací a diplomových prací. Jakákoli interpretace nezaujatých čtenářů se tak stává spíše obrazem toho, co v nich my sami chceme vidět v kontextu soudobé reality a jí uzpůsobených limit, názorů a hodnot.

Terezínské dětské časopisy jsou odrazem tehdejších skutečností a událostí, doplněné úvahami o vlastní budoucnosti autorů. Ať už si jejich řádky budeme vykládat jakkoli, snaha nedobrovolných obyvatelů Terezína uniknout ubíjející absurditě běžných dní může být inspirativní četbou i dnešnímu příjemci.

5.2 Jednotlivá dětská periodika

Časopisů, kterých se do dnešních dnů dochovalo více než po jednom čísle, je sedm. Jedná se o pět chlapeckých titulů, mezi něž patří periodika *Vedem*, *Rim Rim Rim*, *Kamarád*, *Domov* a *Noviny*. Jediným dochovaným dívčím titulem se stalo *Bonaco*. Sedmý časopis tvoří tři čísla *Hlasu pudy Q 306*⁷⁷, který nevycházel na domově, ale na půdě, kde žily mladší děti, chlapci i dívky ve věku 11 – 13 let spolu se svými matkami.

Jako osmý titul počítáme i chlapecký *Nešar*, kterého se ovšem dochovalo pouze jedno jubilejní číslo ze dne 7. 3. 1944 věnované výročí narození T. G. Masaryka. Tento časopis vydávali chlapci z domova č. VII L 417 Nešarim (hebrejsky „jestřábi“).

⁷⁷ Veškerá číselná označení půd či domovů odkazují k názvům bloků domů, v nichž se jednotlivé dětské ubikace nacházely.

V konkurenčním boji s *Rim Rim Rimem* a pro ztrátu zájmu do něj dále přispívat se vydávání *Nešaru* zastavilo.⁷⁸

Vedem se řadí mezi nejvyspělejší a stylisticky nejjobratnější terezínské časopisy. Publikovali v něm starší chlapci ve věku 13 – 15 let z domova č. I L 417. Tento domov se řadil mezi prestižní a stát se jeho členem byla pro chlapce čest. Vychovatelé si navíc vybírali umělecky nadané hochy, což se odrazilo ve formě i obsahu časopisu. Redaktor Zdeněk Taussig uschoval okolo 80 čísel, které čítají téměř 800 stránek, v terezínském kovárně, kde pracoval jeho otec.⁷⁹

Název časopisu *Rim Rim Rim* byl ustanoven z první části pokřiku: „*Rim rim rim, ať žije Nešarim!*“ Toto periodikum vzniklo na stejném domově jako *Nešar*. V prvním čísle *Rim Rim Rimu* byla stanovena jeho hlavní skladba a účel: „*Milí čtenáři! Neberte náš časopis příliš kriticky. Možná, že se Vám líbí Nešar nebo List Sedmičky lépe, ale uvažte, že oni již mají tři čísla, a tudíž příspěvky ostatních hochů. Náš časopis si vytkl za úkol sloučiti v sobě vlastnosti obou ostatních listů. Totiž má být, jak zábavný, tak poučný. K tomu nám musíte pomoci hlavně Vy Vašimi příspěvky. Doufáme, že nám jich dáte dost a že z nich budeme moci sestavit další čísla. S pozdravem RIM RIM RIM zašlete nám příspěvky Nešarim!*“⁸⁰

Časopisu se dochovalo dvacet jedna čísel, včetně dvou speciálních věnovaných kamarádům odcházejícím do transportu. V rámci solidarity dokonce autoři svým přátelům dopředu prozradili konce příběhů na pokračování, jakoby tušili, že si je už nikdy nepřečtou...⁸¹

Kamarád byl společným časopisem chlapců z pokoje A na domově Q 609. Zachovalo se 22 čísel. V jako jediném dochovaném dětském periodiku se v něm pravidelně nacházela rubrika reflektující kolektivní práci redakce při vytváření časopisu.

⁷⁸ „Tiskový boj“ mezi *Nešarem* a *Rim Rim Rimem* se rozhořel po rozhodnutí několika chlapců dělat časopis po svém a jinak než *Nešar*. To samozřejmě popudilo šéfredaktora *Nešaru* Pavla Weinera. Redakce *Nešaru* i *Rim Rimu* si pak na svých stránkách vyměňovaly rozhořčené vzkazy. O věrnosti jednotlivým periodikům z řad redaktorů nemůže být řeč. Chlapci mezi nimi přebíhali podle toho, s kým byli momentálně zadobře. *Rim Rim Rim* později uhájil pozici hlavního časopisu domova č. VII a šéfredaktor Pavel Lion nabídl Wernerovi možnost v něm publikovat. Weiner tak nakonec upustil od snahy konkurovat *Rim Rimu* a stal se jeho redaktorem. Dočkal se konce války v Terezíně a jako jeden z mála chlapců přežil.

⁷⁹ Viz KŘÍŽKOVÁ, Marie Rút; KOTOUČ, Kurt Jiří; ORNEST, Zdeněk. *Je moje vlastní hradba ghetta? : Básně, próza a kresby terezínských dětí*. Praha : Aventinum, s.r.o., 1995, s. 59.

⁸⁰ ATP, fond *Rim Rim Rim*, 2 A 3085.

⁸¹ Viz Dětské časopisy z terezínského ghettá. *Zpravodaj památníku Terezín* [online]. 2009, 4, [cit. 2011-04-24]. Dostupný z WWW: <<http://newsletter.pamatnik-terezin.cz/?p=28>>.

Domov vydávali hoši z pokoje č. 236 v Hamburských kasárnách. Jeho hlavní náplň byla více než u jiných časopisů zaměřena na vzdělávání a poučení. Dochovalo se 8 čísel doplněných o 2 čísla mimořádná. Časopis měl ráz čtrnáctideníku.

Noviny vycházely rovněž jako čtrnáctideník pod vedením chlapců v domově č. X L 417. V současnosti se eviduje 9 čísel a 3 zvláštní přílohy. Časopis je specifický tím, že se na jeho stránkách neobjevovala poezie, která jinak tvořila významnou obsahovou část publikací.⁸²

Bonaco představuje jediný dochovaný dívčí časopis. Jeho název odkazuje na zkratku z všerhájícího: „*Bordel na kolečkách*,“ čímž chtěly dívky vyjádřit své ohodnocení nejen pořádku na domově, ale i celkového chodu terezínského ghetta. Časopis vznikl na domově č. XI L 414. Díky vychovatelce Gertrudě Sekaninové-Čákrtové se dochovalo 5 čísel. Mimo jiné v nich dívky popisují i zřízení speciálního fondu, v němž přispívaly vlastní stravou nemocným dívkám, kterým byly zkráceny o přiděly.⁸³

Z kontextu dětských časopisů a vzpomínek pamětníků se ví ještě o existenci minimálně dalších dvou titulů, *Listu Sedmičky* a *Tam Tamu*.⁸⁴ Ty se však nedochovaly. Stejně tak nemůžeme vyvrátit domněnku, že jednotlivých dětských časopisů vznikajících v stísněných podmínkách Terezína mohlo být daleko více, ale bohužel zmizely spolu s těmi, kteří o nich mohli vydat plnohodnotné svědectví.

Většina časopisů vycházela od roku 1942 do druhé poloviny roku 1944. Tehdy bylo vypraveno velké množství transportů do Osvětimi, s nimiž odjela i většina členů jednotlivých redakcí. Rovněž příjezdy nových dětí do Terezína z Protektorátu už nebyly tak časté, a proto se nepodařilo obnovit tradici psaní časopisů. Domovy tak byly silně zredukovány a často došlo i k jejich úplnému vyklizení. Začaly se také objevovat první zprávy o neúspěších Německa a možného konce války. Prozíraví vychovatelé i samy děti tak z obav možného vyklizení Terezína či nařízení prohlídek raději uschovali zbylá čísla časopisů na tajných místech, kde jednotlivá periodika přečkala do osvobození Terezína.

Psaní časopisů nebylo ryze nelegální činností (oficiálně byla zakázána především výuka, ovšem, jak již bylo naznačeno v jiné kapitole, toto nařízení se mnohdy nedodržovalo). Vedení tábora se o činnost dětí v domovech příliš nezajímalo, občas

⁸² Viz SVOBODOVÁ, Kateřina. *Clanky.rvp.cz* [online]. 2009 [cit. 2011-04-24]. Terezínské dětské časopisy. Dostupné z WWW:

<<http://clanky.rvp.cz/clanek/c/ZVEA/2892/TEREZINSKE-DETSKE-CASOPISY.html/>>.

⁸³ Viz Dětské časopisy z terezínského ghetta. *Zpravodaj památníku Terezín* [online]. 2009, 4, [cit. 2011-04-24]. Dostupný z WWW: <<http://newsletter.pamatnik-terezin.cz/?p=28>>.

⁸⁴ Srov. CHLÁDKOVÁ, Ludmila. *Děti a mládež v Terezíně*. In. Malý a velký svět tzv. terezínských dětských opery Brundibár a toulky česko-německou židovskou minulostí – Brundibár Terezínem – až po dnešek s 39 pozastaveními. Cheb : Evropské comenium, 2000, s. 97-102.

proběhly náhodné kontroly, které nic převratně zakázaného nezjistily, neboť díky smluveným signálům byli vězňové na příchod strážných připraveni. Přesto by nebylo žádoucí, kdyby se některé příspěvky pojednávající o atmosféře ghetta dostaly do rukou nacistů. Celé vydávání časopisů tak chápeme spíše pololegální, jistá obezřetnost zde fungovala. I proto vznikl nápad uschovat práce dětí, neboť už tehdy byla vnímána jejich výpovědní hodnota a obžaloba těch, kteří jejich pisatele zařadili do transportů na východ.

5.3 Charakteristika a obsah dětských časopisů

Dětské časopisy vycházely jako týdeníky, čtrnáctideníky, měsíčníky či občasníky. Na jejich tvorbě se podílel kolektiv obývající společný domov. Psány byly povětšinou ručně, poštěstilo-li se zajistit přístup k psacímu stroji, byla některá čísla vydána alespoň částečně strojově. Kvůli nedostatku papíru⁸⁵ vycházela čísla většinou⁸⁶ jen v jednom provedení. Každý jednotlivý exemplář byl tedy originál, jeden výtisk koloval mezi všemi dětmi a často se z něj hromadně předčítalo během večerního programu. Vydávání časopisu bylo vnímáno jako prestižní záležitost a mezi dětmi často vznikaly konkurenční boje o to, který titul je čtenější, vtipnější a oblíbenější. I přes prvotní nadšení se musela redakce časem potýkat s nedostatkem příspěvků a apelovat na celý kolektiv k dodání materiálu pro další číslo.

Přední stránky byly bohatě ilustrované, často nechyběly náležitě vydavatelské údaje jako obsah, číslování stran, smyšlená cena (pro docílení autenticity) a datum s ročníkem. Autoři si volili novinářské zkratky či se podepisovali šifrou znázorňující jejich přezdívku na domově. Formát byl klasická A4 a vyhovoval ilustracím a rozsáhlejším příspěvkům. Většinou se v dětském kolektivu našli zruční písaři, kteří úhledným krasopisem přepsali obsah. Ten ovlivňovala atmosféra v ghettu. Nehrozily-li transporty⁸⁷, objevovaly se ve větší míře romány na pokračování, komentáře ze sportovních utkání, přepisy zajímavých přednášek, zajímavosti ze světa přírody či techniky nebo hádanky a slovní

⁸⁵ V časopise *Rim Rim Rim* dokonce chlapci inzerovali prosbu o zakoupení papírů za drobný poplatek či se obraceli na nějakého dárce, který by jim listy zajistil.

⁸⁶ To většinou zdůrazňeme. Například redakci časopisu *Rim Rim Rim* se podařilo navázat spolupráci s Magdeburskou kasárnou, kde sídlila tiskárna ghetta, v níž se připravovaly denní rozkazy. Tiskaři se uvolili nějaký čas dětem chystat časopis v šesti kopiích. Více exemplářů jednoho čísla je však spíše ojedinělé.

⁸⁷ Viz poznámka č. 55. Relativní doba „klidu“ nastala během neúspěšného tažení nacistů do Ruska a obléhání Stalingradu. Železnice byly využívány pro přesuny vojáků, zásob a zbraní a na čas se omezilo vypravování transportů (nejen) z Terezína.

hříčky. Ovšem kontextem příspěvků prostupovaly terezínské realie jako zmínka o potravinových lístcích, strážných v ghettu nebo frontě na jídlo. Těmto výjevům děti po příchodu do ghetta uvykly a nová realita se promítla i do jejich tvorby. Pokud by se tyto aspekty vypustily, podobaly by se texty běžnému dětskému časopisu.

Jestliže odjela část osazenstva domova transportem do neznáma, nebo pokud samy transporty hrozily, promítly se obavy dětí i do jejich článků. Vnímaví chlapci a dívky do svých textů zakomponovali i svá zamyšlení nad terezínskými výjevy, se kterými se dennodenně setkávali. Často je hluboce zasáhl pohled na staré vězně, šikana ze strany esesáků vůči vězňům či vznik protekce a elitářství. Z některých příspěvků přímo číší zmatek nad novým uspořádáním společnosti, jehož se stali součástí, strach, kterého se nelze zbavit a touha oprostít se od života za ostnatým drátem.⁸⁸ Intimnost těchto prožitků a niterných pocitů autorů se nejlépe projevovala v poezii:

Srdce

*Kdes v srdci v koutku bez jména
bude as malý pokojíček
a každý člověk v něm as má
své já jak malý prsten na malíček.*

*Tak hrozné to je, co já tam mám
Tak Tolik citů bez jména
a nemohu je vyjádřiti!
Jsem větrný jak ozvěna.*

*Mé děťátko když narodí se
a bude k světu, bude muž
já doufám, že už nezažije
co viděl jsem a trpěl už.*

*Já nevím, jak bych slovy nazval
svůj pokojíček s vrátkama*

⁸⁸ Srov. POLÁK, Erik: Úloha časopisů v životě terezínských dětí a mládeže. In: Terezín v konečném řešení židovské otázky, Praha 1992, s. 143.

*snad jednou mi to šeptnou ptáci
a vzkáže mi to ozvěna*

*a nebo řekne moje děcko
„víš – tati, ty jsi ten a ten!“
tak kruté je ke mně mé srdce
a nedopřeje krátký sen,*

*a vždycky řekne:
„Brachu milý -
jak bys mne přece vyjádřil?!“*

*Dnes jsem si řek: Srdce je oheň
a hasit oheň nemám sil*

(Hanuš Hachenburg)⁸⁹

Sepsat své pocity do ucelených pasáží se stalo jakousi očištnou formou, která ovšem těžko mohla fungovat jako dlouhodobější terapie. Předčítání ostatním však dovovalo sdílet společné nevyřčené vnímání terezínského prostředí a předávat své postřehy k zamyšlení dalším.

6 Druhy příspěvků

Následující kapitoly představují vymezení základních žánrů a druhů příspěvků, které se na stránkách časopisů objevovaly. Pro lepší ilustraci k jejich obsahu a formě jsou zde vždy doloženy ukázky z konkrétních článků.

⁸⁹ Viz Přírodní škola, Památník Terezín, Marie Rút Křížková. *Vedem-terezin.cz* [online]. 2010 [cit. 2011-04-24]. Básně a povídky. Dostupné z WWW: <http://www.vedem-terezin.cz/basne_povidky.html>.

6.1 Dobrodružné příběhy a romány na pokračování

Tento mládeží dodnes hojně oblíbený žánr dobrodružné beletrie čerpal z popularity vědeckofantastických románů Julesa Vernea, foglarovské tradice klučičích part a spolků a z čtenářsky vděčné tematiky westernů vycházejících na stránkách tzv. rodokapsů.

Děti zde navázaly na dobře známá témata, která znaly ještě před příchodem do ghetta. Příběhy se odehrávaly v prostředí pirátů, Divokého západu, vzdálené budoucnosti či byly zasazeny do míst jako džungle nebo pouště, kudy vedlo putování hlavních hrdinů. Oblíbené byly rovněž detektivní zápletky.

Konkrétní období zlaté horečky v Americe devatenáctého století si pro svůj příběh *Poklad Ralfa Langdona* zvolil redaktor časopisu *Kamarád* Michal Kraus⁹⁰: „*Překvapený Ralf ihned zamířil k místu, kde holub klesl k zemi a ušel tam indiána, jak právě zdvihal mrtvého ptáka. Chvilí se pozorovali, ale za půl hodiny seděli již ve stanu a vedli přátelský rozhovor. Ralf seznal, že rudoch jenž se jmenoval Qaw-hew, byl dosti mírné povahy a jelikož Ralf potřeboval partnera stůj co stůj, rozhodl se, že indiána do všeho zasvětil. Qaw-hew přijal nabídku a musel slíbit, že věc nevyzradí. Pak mu teprve Ralf ukázal místo, kde objevil zlatou žílu. (...) Jest tichá tmavá noc. V dáli zavyl žalostně vlk. Chvilí vykoukne měsíc z černých mraků. Tu zazní výstřel. Ze stanu vyjde postava...*“⁹¹

Zastoupeny byly vedle historických a fantaskních motivů i témata z běžného klučičího života. *Klub pěti terciánů*, který se objevoval v časopise *Rim Rim Rim*, pojednával o chlapeckých „bojích“ v konkurenčním prostředí obyvatel pražského Žižkova a Karlína. Autor Pavel Lion⁹² v něm nechal své hrdiny řešit detektivní případ, díky jehož objasnění a objevení viníka loupeže unikli terciáni polepšovně a za odměnu se vydali na výlet k moři.

Je tedy evidentní, že v ryze dobrodružných příbězích zachovávali mladí autoři typickou formu příznačnou pro tento žánr.⁹³ Šablonovité rozdělení na „padouchy a hrdiny“, ustálená větná spojení (boj na život a na smrt), typické reálie a množství napínavých zápletek tvořily pozadí rozmanitých příspěvků terezínských dětí, jejichž základnu představovaly načtené a odposlouchané příběhy, které dodnes patří do „povinné výbavy“ vlastní každému školákovi.

⁹⁰ Michal Kraus (25. 1. 1936 – prosinec 1943 Osvětim)

⁹¹ ATP, fond *Kamarád*, 4 L 543.

⁹² Pavel Lion (24. 7. 1930 – říjen 1944 Osvětim)

⁹³ Srov. MOCNÁ, Dagmar; PETERKA, Josef; kolektiv autorů. *Encyklopedie literárních žánrů*. Praha : Paseka, 2004, s. 122-126.

V časopisech se dále vyskytoval i specifický druh románu na pokračování, jenž využíval terezínského prostředí. Často docházelo k popisu příhod určité rodiny či party přátel, kteří prožívají nejrůznější zážitky v nově známých kulisách.

Inspirací pro jeden takový román byla tvorba spisovatele Karla Poláčka, jenž často navštěvoval domovy mládeže, kde vedl s jejich obyvateli debaty a pořádal oblíbené přednášky. Neznámí autoři píšící pod zkratkou CA – KR se proto rozhodli navázat na tradici jeho románů a uvedli na stránkách časopisu *Vedem* cyklus příběhů pod názvem *Muži v ofsajdu jedou do Terezína*, později kontextově poupravené na *Muži v ofsajdu v Terezíně*. Pan Načeradec a jeho manželka v nově pojatém příběhu uvykají podmínkám Terezína, snaží se všelijak vyvléci povinnému pracovnímu řádu a svými lapáliemi způsobují vedení ghetta takřka infarktové situace. Příběh končí odjezdem pana Načeradce transportem: „*Naposledy jsme spatřili pana Načeradce, kterak stojí na stupínku transportu a mává nám. Vyřídít také máme plno pozdravů redakci.*“⁹⁴ I přes Načeradcův odjezd nevyznívají poslední odstavce příběhu truchlivě a nabádají čtenáře k dobré víře, že ať už odjeli „muži z ofsajdu“ kamkoli, budou i nadále prožívat komické situace způsobující ztrátu nervů jejich okolí. Autoři tímto gestem zřejmě reagovali na vlastní zařazení do transportu, kterým spolu s nimi odjel i příběh terezínského pana Načeradce...

Dobrodružné příběhy a romány na pokračování nejvíce vyjadřovaly dětskou mentalitu, uvyklou na specifické kulturní vyjádření dané jejímu věku. Pro nedostatek knih v ghettu představovaly smyšlené historky autorů pro své kamarády důležitý aspekt jejich vlastního duševního rozvoje. Právo na imaginární svět tvořený vlastními představami nebyly naštěstí schopny dětem odeprít ani podmínky ghetta.

6.2 Vzdělávací a poučné příspěvky

Jestliže předchozí žánr působil na fantazii děvčat a chlapců, následující druh příspěvků naplňoval další typickou vlastnost danou dětem, a to zvědavost a touhu po vědění. Objevovaly se kulturní referáty a články shrnující poznatky vědy a techniky, biologie, historie či zeměpisu. Ráz těchto rubrik měl podobný charakter jako *abc* („*ábíčko*“), tedy dnešní časopis pro mládež.

⁹⁴ ATP, fond Vedem, 15 L 3040.

Aby se příspěvky odlehčily a nepůsobily jako přepjaté a suché poučování, volili autoři leckdy uvolněnější formu psaní, která je měla přiblížit zájmu čtenářů: „*Jistý americký profesor, který neměl patrně nic jiného na práci, vypočítal, kolika řečmi se na světě mluví. Podle něho je asi 800 jazyků, ovšem bez podřečí.*“⁹⁵

Informace a podněty pro vzdělávací rubriky čerpaly děti z naučných knih, které v omezeném množství kolovaly po ghettu, popřípadě z vypůjčených a ceněných odborných článků. Neméně důležitým zdrojem byly i pravidelně pořádané přednášky na nejružnější témata.

Populární a časté byly rubriky typu „*Víte, že...*“, v nichž se objevovala krátká informativní sdělení:

Slyšeli jste již:

že z francouzského břehu Calais je při jasném počasí viděti na anglický břeh do přístavu Dover?

že KOH-I-NOOR jest nejen světoznámá tužka, vyráběný firmou L. & C. Hardtmuth v Českých Budějovicích, nýbrž i ještě daleko známější drahokam?

*že první parník sestavil americký inženýr Fulton r. 1807?*⁹⁶

Rovněž se využívaly i poznatky získané před transportem do Terezína (ve škole, odposlechem zasvěcených odborníků či prostě jen dospělých nebo kamarádů, četbou vypůjčených knih a publikací, které si děti nemohly vzít do povoleného zavazadla), k jejichž zužitkování pak došlo na stránkách časopisů. Proto nemůžeme předpokládat, že veškeré poučné informace jsou ověřené a spolehlivé a nedošlo k jejich poupravění či zkreslení. I tak je z nich ale znát obrovský zájem o téměř všechny vědní obory zkoumané naší společností.

Zřejmá byla i záliba v číslech, co největší faktičnosti a podrobnosti: „*V USA se nachází 2297 letišť, z toho je 664 vybaveno pro přilet v noci, 702 je městských, 570*

⁹⁵ ATP, fond Rim Rim Rim, 1 A 3069.

⁹⁶ Viz SVOBODOVÁ, Kateřina. *Clanky.rvp.cz* [online]. 2009 [cit. 2011-04-24]. Terezínské dětské časopisy. Dostupné z WWW: <<http://clanky.rvp.cz/clanek/c/ZVEA/2892/TEREZINSKE-DETSKE-CASOPISY.html/>>.

obchodních, 580 smíšených, 280 federativních, 580 smíšených, 58 vojenských, 24 námořních a 107 má různé využití.“⁹⁷

Zmiňme ještě pro ukázkou i matematickou úlohu z časopisu *Vedem* z rubriky *Hoši, hlavy dohromady*: „*V knihovně stojí dvousvazkové dílo správně zařazeno. Každý svazek má bez desek (tedy jen listy) tloušťku 5 cm. Každá deska je silná 5 mm. V knihách řádí larva knihomolu. Je právě mezi první stránkou prvního svazku a deskou. Chce se prokousati až mezi poslední stránku druhého svazku a desku. Jak dlouhá je vzdálenost, kterou musí prokousati?*“⁹⁸

V předchozích kapitolách byly objasněny problémy spojené s ilegálním vyučováním dětí. Ztížené podmínky ghetta se negativně odrážely i v možnostech výuky. Nebylo v silách vychovatelů zajistit učební pomůcky pro všechny děti. Vzdělávací a poučné příspěvky objevující se ve vydávaných časopisech tak tvořily jakousi alternativu školním učebnicím a představovaly důležitý zdroj dětského poznání. Nabyté informace rovněž vedly při veřejném čtení k rozvinutí diskuzí, při nichž byly osvětlovány další jevy související s danou problematikou. Pro děti bylo jistě sympatické i to, že „prostá četba časopisu“ se odlišovala od striktně dané výuky, která i při sebevětším nadšení vychovatelů pořád zaváněla neoblíbenou školní docházkou a měla punc „povinnosti“.

6.3 Zábava a „terezínský humor“ na stránkách časopisů

Důležité místo v obsahové skladbě časopisů zahrnovaly i odlehčené a ironické historky, vtipy, satiry a frašky. Oblíbenými se staly rovněž kvízy, křížovky, osmisměrky či hádanky, které byly svou podobou zpravidla totožné s jakýmikoli jinými hříčkami vycházejícími na stránkách klasických časopisů pro děti. Použitý humor v příspěvcích glosujících prostředí ghetta však byl specifickým humorem terezínským.

Vychovatel Valtr Eisinger například pro chlapce sesbíral mezi obyvateli ghetta cyklus říkanek, označených jako „národní písně terezínské“.⁹⁹ Jednalo se o předělávky velmi dobře známých lidových písní:

⁹⁷ ATP, fond Rim Rim Rim, 1 A 3069.

⁹⁸ Autorem této hříčky byl Petr Ginz. Viz Přírodní škola, Památník Terezín, Marie Rút Křížková. *Vedem-terezin.cz* [online]. 2010 [cit. 2011-04-24]. Hádky, kvízy a hry. Dostupné z WWW: <http://www.vedem-terezin.cz/hadanky_kvizy_a_hry.html>.

⁹⁹ ATP, fond Vedem, 3 L 3452.

*Já jsem malý kuchaříček,
sotva štandlík nesu,
ale když máme knedlíky,
tak jich dvanáct snesu.*

*Stavěli tesaři, stavěli latrínu,
vařili kuchaři pokrmy z tuřínu,
a po tom tuřínu v prosinci a v říjnu
chodíme zas a denně stále na latrínu.*

*Chodíval jsem, chodíval,
do Ústí k transportu,
šlojzoval jsem, šlojzoval,
z potřeby i ze sportu.*

*Strážník jsem a strážník budu,
pendrek v ruce nosit budu.
Pendrek mám od Löwensteina¹⁰⁰.
Co mám dělat, nemám šajna.*

Tyto obzvlášť trefné sarkastické verše kolovaly mezi terezínskými lidmi a stávaly se jakýmsi druhem folklóru, kdy pravý autor byl pozapomenut a text znovu upraven jeho příjemci. Humor se tak stával jedinou možnou obranou vězňů proti ubíjejícím podmínkám v ghettu. Odlehčení, ironie a sarkasmus se daly často použít i v mezních situacích, kdy

¹⁰⁰ Onen Löwenstein, co rozdával pendreky strážníkům, byl jejich terezínský velitel a hlavní strážný tábora. Strážní byli ustanoveni z řad vězňů a nepletme si je s důstojníky SS, kteří představovali ústřední vedení tábora a měli nad jeho spravováním nejvyšší moc.

zoufalí lidé neměli na výběr už vůbec nic (např. zařazení do transportu) a žádné jiné formy smíření s osudem nezabíraly.

Příkladem tohoto tvrzení budiž „zašifrovaná zpráva z ghetta“, kterou neznámý autor píšící pod přezdívkou Cakr reagoval v článku pro časopis Vedem na odjezd transportů a reorganizaci domova: „*Po prudkém útoku nepřítele, který si vyžádal značných obětí na mrtvých a raněných, kterým musela být okamžitě poskytnuta dovolená do polského zázemí, vznikly v našich řadách značné mezery. Tyto mezery musely být ihned vyplněny, takže mělo nastati úžasné stěhování. Avšak v této akci nejednalo se o rozdíl dálkový, nýbrž o rozdíl výškový. Jak známo vede náš nepřítel válku plynem, prachem, sviňstvem, kteréžto neřády vypuzují naše vojíny do vyšších sfér, kde tyto zlé mocnosti jsou téměř neškodny.*“¹⁰¹

Pisatel, jímž musela tato konkrétní situace značně otřást, nezvolil detailní popis přesných událostí, ale pravdu skryl do pozadí „alegorické válečné reportáže“, čímž ještě více zdůraznil pravou podstatu těchto událostí a její dopad na zbylé chlapce. Paradoxně tedy využití na první pohled „odlehčené formy“ ještě více zintenzivňuje tuto tragickou událost. „*Útokem nepřítele*“ rozumějme rozkaz k vypravení transportu. „*Mrtví a ranění*“ jsou chlapci, kteří byli do tohoto transportu zařazení. „*Dovolená do polského zázemí*“ představuje nejchmurnější možný eufemismus, jedná se zřejmě o Osvětim. Tvrzení „*mezery musely být ihned vyplněny*“ může odvolávat na příjezd nového transportu z Protektorátu, s nímž přijely i další děti. „*Výškový rozdíl*“ a „*vyšší sféry*“ znamenají přesun ze spodních pater paland na matrace umístěné ve vyšších patrech, které se uvolnily po odjezdu chlapců s vypraveným transportem na východ. „*Válka plynem, prachem, sviňstvem*“ odvolává na životní podmínky v přeplněných ubikacích. Nejvíce nečistot se drželo ve spodních patrech, proto tyto „*zlé mocnosti*“ ve výše umístěných palandách tolik neobtěžovaly „*vojíny*“, tedy obyvatele pokojů.

Naopak text autora označeného jako Akademie, taktéž působícího v redakci titulu Vedem, pracuje s přesně opačným motivem, začíná detailním popsáním děsivé reality Terezína, ovšem jeho konečná pointa zobrazuje kouzlo okamžiku, lidské a mile spontánní: „*Naskytl se mi pohled typicky terezínský a vpravdě příšerný. Starý pán a stará zubožená babička stáli naproti mně. A tu! Panička povzdechla, celá se třásla a zavřela oči. Starý pán jako pravý samaritán okamžitě přiskočil a k mému zděšení začal třít babiččina záda. Po chvilce bábrlinka otevřela oči a zkroušeně houpavým krokem odcházela. Díval jsem se na ni udiven, neboť jsem myslel, že jde o záchvat epilepsie. Panička zpozorovala moje*

¹⁰¹ ATP, fond Vedem, 7 L 3072.

pohledy a společensky líbezně se usmála a kohoutím hláskem zaskřehotala: To vona mě blecha štípla na zádech a starej mě podrbal.“¹⁰²

Texty určené primárně pro pobavení a rozptýlení dovozovaly i experimentování s formou i žánrem. Oblíbeným druhem příspěvku se proto stával komiks, který interaktivně zapojoval vizuální složku pro dokreslení psané kompozice a díky své specifické formě komunikace nabízel čtenáři jiné vnímání příběhu než jen klasické doplnění textu ilustrativním obrázkem. Komiks se na stránkách předválečných dětských časopisů vždy těšil značné popularitě (vzpomeňme alespoň *Rychlé šípy*) a býval zpravidla čten jako první. I zde tedy mohli chlapci a dívky navázat na své předchozí zkušenosti s tímto médiem a předat je mladším dětem, které se s komiksem setkaly poprvé až v ghettu. I jeho samotné vytváření představovalo oblíbenou činnost. Děj komiksů čerpal ze stejného prostředí jako dobrodružné romány. Rovněž se objevovaly i vtipné scénky, ať už smyšlené či z prostředí ghetta. Konec mohl přinášet i nějaké morální poselství nebo znázorňovat ideál mravního chování.

Další syntézu představující propojení nejrůznějších forem, funkcí a stylů zastupují i anekdoty, hlavolamy a hříčky či křížovky. Vtipy v sobě mísí funkci zábavnou, výchovnou ale i dokumentární, neboť scénky čerpající z atmosféry ghetta nám pomáhají dotvořit si realitu, do níž jsou situovány. Křížovky, osmisměrky a jiné hlavolamy zase pracují s technickými schématy, tabulkami či doprovodnými ilustracemi.

Velká pozornost byla věnována i sportovním rubrikám a zapisování výsledků terezínské fotbalové ligy, kterou především chlapci velmi intenzivně prožívali, a kopaná pro ně představovala jednu z nejvyhledávanějších volnočasových aktivit.

Nemůžeme hovořit za autory, s jakým záměrem své texty pracující s „terezínským humorem“ psali. Nabízí se možnost vyjádření odporu k neměnnému mechanismu přežívání v ghettu či snaha vyhnout se skepsi nad osudem svým i svých blízkých. Zachycení kouzla prostých okamžiků, smysl pro detail a hravost se jim však rozhodně upřít nedá.

¹⁰² Viz Přírodní škola, Památník Terezín, Marie Rút Křížková. *Vedem-terezín.cz* [online]. 2010 [cit. 2011-04-24]. Stadtpark. Dostupné z WWW: <http://www.vedem-terezin.cz/body_html_soubory/20_Stadtpark.html>.

6.4 Poezie

Bohatá básnická produkce dětí prostupuje touto diplomovou prací už od jejího úvodu. Báseň jako forma sebevyjádření se vyskytovala na stránkách časopisů ve velké míře. Důvodů pro to je hned několik. Báseň dokáže rychle reagovat na nové podněty, dovoluje více a tvárněji zaznamenávat osobní pocity a není tak svázaná formou jako próza. Poezie často umožňuje zintenzivnění prožitku a vytváření vlastního prostoru pro své názory a pocity. Předválečná společnost navíc čerpala z tradice zájmu o (nejen) českou básnickou tvorbu, která byla ukotvena v jejím povědomí více než je tomu dnes. Přezneme-li trochu toto tvrzení, můžeme říci, že zejména pro mládež bylo zájmem se o poezii téměř „povinností“, která patřila (a snad dodnes patří) k dospívání a byla podmíněna kulturním aspektem tehdejší doby.

Výhodou poezie však byla díky její rytmičnosti i snadná zapamatovatelnost a údernost, která mohla mít edukativní charakter a působila na čtenáře více než strohé věty. Redakce časopisu *Hlas pudy* apelovala na pravidelné přispívání takto:

*Byla jednou jedna puda,
ta chtěla mít časopis,
ale málo kdo redakci
poslal příspěvný dopis.*

*Každého dne ptal se někdo,
kdy vyjde ten časopis?
„Až nám každý pošlete
nějaký ten spis!“*

*Každý slíbí, že už píše,
že to zítra přinese,
ale přesto nikdo z nich pak
druhý den nic nenese.¹⁰³*

¹⁰³ Viz ŠTEFLOVÁ, Lenka. *Dětská časopisecká tvorba v terezínském ghettu*. Brno, 2010. 196 s. Diplomová práce. Masarykova univerzita, s. 150.

Zaměříme-li se však na poezii jako možnost realizování se v pocitových záležitostech, musíme znovu vyzdvihnout obeznámenost mládeže s básnickými školami či strukturou a zásadami psaní veršů. Vedle převládajícího pravidelného rýmu se tak objevovalo i využívání principů moderní poezie. Zastoupeny tedy byly rovněž experimenty s básnickou stavbou a pravidly volného verše.

6.4.1 Hanuš Hachenburg

Mezi nejtalentovanější básníky z řad redaktorů patřil Hanuš Hachenburg z časopisu *Vedem*. Tento už tehdy svými vrstevníky obdivovaný autor se narodil 12. července 1929. Otec v rodině příliš nefungoval a v Hanušových osmi letech jej matka umístila nejspíše ze sociálních důvodů do židovského sirotčince, kde začal psát své první verše, neboť jak si poznamenal do deníku: „... *jsem se musel někomu svěřit a svěřil jsem se papíru*.”¹⁰⁴

Po transportu do Terezína byl původně zařazen do domova č. II, ale pro svůj talent si jej vychovatel Valtr Eisinger vzal k sobě na heim č. I L 417. Ve *Vedem*, časopise hochů „z jedničky”, publikoval nejen básně, ale i úvahy, povídky či krátké postřehy. Jeho přátele jej charakterizovali slovy, že to byl „*bledý, slabý chlapec ... fyzicky zubožený, nepraktický, stále se někde vznášel, nechodil po zemi*”.¹⁰⁵ Na druhé straně však hochům imponoval Hanušův všeobecný rozhled a jeho hluboké příspěvky, z nichž bylo znát ovlivnění existencialismem¹⁰⁶.

Pocity osamocení, vyvržení ze společnosti a zmatku z vlastního bytí však leckdy prozařují záblesky naděje a pokusu o smíření se s vlastní existencí a nastaveným údělem. Ohromná hloubka těchto textů dodnes fascinuje svým rozměrem a potenciál sotva patnáctiletého chlapce byl obrovský.

¹⁰⁴ Viz Přírodní škola, Památník Terezín, Marie Rút Křížková. *Vedem-terezin.cz* [online]. 2010 [cit. 2011-04-24]. Hanuš Hachenburg.

Dostupné z WWW: <http://www.vedem-terezin.cz/madailonky/hanus_hachenburg.html>.

¹⁰⁵ Konkrétně tato slova pronesl Hanušův blízký kamarád Zdeněk Ornest., viz KŘÍŽKOVÁ, Marie Rút ; KOTOUČ, Kurt Jiří; ORNEST, Zdeněk. *Je mojí vlastní hradba gheť? : Básně, próza a kresby terezínských dětí*. Praha : AVENTINUM, s.r.o., 1995, s.181.

¹⁰⁶ Existencialismus – názor zdůrazňující jedinečné, bytostné prožitky lidské existence.

Bohužel, jeho básně na stránkách titulu *Vedem* jsou jedinou hmotnou památkou na tohoto vnímavého mladíka, jehož stopa zmizela pravděpodobně 10. 7. 1944 v plynových komorách Osvětimi.¹⁰⁷

Jsem sám.

Vše se mi zrodilo

ze samoty

aby se světla napilo

Jsem sám

v popeli po plameni

a vím:

*Nic není.*¹⁰⁸

Zní to troufale, ale Hachenburgova tvorba se svou uměleckou hodnotou směle může srovnávat s oficiální českou poezií a zařazení jeho básní do čítanek a osnov (nikoli pouze do kapitol z dějepisu „děti a holocaust“) by nebylo nikterak špatným krokem.

6.4.2 Zdeněk Ohrenstein

Nadaným básníkem byl rovněž i Hanušův nejlepší kamarád Zdeněk Ohrenstein, písíci na stránkách *Vedem* pod přezdívkou Orče či Mustafa. Svůj talent měl mít Zdeněk po kom zdědit, jeho starší bratr byl významný český básník Jiří Orten. Umělecké ambice jsou v rodu Ohrensteinových vůbec jakousi samozřejmostí; druhý Zdeněkův bratr Ota působil jako známý divadelník a herečkami se staly i neteře Ester Janečková a Hana Ornestová.

Ani Zdeněkovi se nepodařilo přežít válku v Terezíně. Po příjezdu do Osvětimi byl zařazen na špatnou stranu, jež byla určena k zplynování. Zdeněk však využil situace, a aniž by tušil, že si zachránil život, podařilo se mu přeběhnout za svými staršími kamarády přidělenými pro práci v táboře. Osvobození se dočkal v Dachau. „*Nějaký čas mi trvalo, než jsem se naučil chodit přes parky, jezdit i v předních vozech pražských tramvají, jíst*

¹⁰⁷ Viz Přírodní škola, Památník Terezín, Marie Rút Křížková. *Vedem-terezin.cz* [online]. 2010 [cit. 2011-04-24]. Hanuš Hachenburg.

Dostupné z WWW: <http://www.vedem-terezin.cz/madailonky/hanus_hachenburg.html>.

¹⁰⁸ Viz KŘÍŽKOVÁ, Marie Rút; KOTOUC, Kurt Jiří; ORNEST, Zdeněk. *Je mojí vlastní hradba ghett? : Básně, próza a kresby terezínských dětí*. Praha : AVENTINUM, s.r.o., 1995, s.184.

příborem, neschovávat si neustále nějaké jídlo do zásoby a vůbec se zcivilizovat; prostě naučit se pozvolna žít tak, jak samozřejmě žili lidé kolem mne, a nepřipadat si přitom jako vyděšené zvířátko,“¹⁰⁹ vzpomínal v rozhovoru na čas po válce.

Později vystudoval dramatickou konzervatoř DAMU v Praze a přijal jméno Ornest. Po revoluci v roce 1989 se v Kanadě a New Yorku setkal s dalšími přeživšími kamarády z heimu; Jiřím Bradym, Kurtem Kotoučem, Zdeňkem Taussigem a Leopoldem Löwy. Zemřel v roce 1990 během tragické autonehody.¹¹⁰

Na závěr uvedme jeho báseň *Sbohem, léto*¹¹¹:

*Chtěl bych se rozepsat jako vy, básníci,
o konci jara a lásky, dnech slunečních,
o vlhkých večerech za luny mámicí,
o ptáčcích, květinách a stromech pučících.*

*Chtěl bych se rozloučit jako vy, svobodní,
s vycházkou do hájů, s řekou a ovocem
tak jako dřív, když byli si podobní
a když jsem nebyl, tak jak dnes, ztrmácen.*

*Chtěl bych se rozloučit tak jako vy s létem.
Se sluncem čistým, jež skrz mříže nezáří.
Polaskat chvíli se s vadnoucím poupětem.
– Nemohu, nemohu, jsem zavřen v žaláři.*

6.5 Reportáž

Ryze žurnalistický žánr objevující se na stránkách časopisů představuje reportáž. Zaznamenaný popis událostí skrz osobní prožitek jejich aktéra nejlépe dokumentuje

¹⁰⁹ Viz KŘÍŽKOVÁ, Marie Rút; KOTOUČ, Kurt Jiří; ORNEST, Zdeněk. *Je mojí vlastní hradba ghett? : Básně, próza a kresby terezínských dětí*. Praha : AVENTINUM, s.r.o., 1995, s.114.

¹¹⁰ Viz Přírodní škola, Památník Terezín, Marie Rút Křížková. *Vedem-terezin.cz* [online]. 2010 [cit. 2011-04-24]. Zdeněk Ohrenstein.

Dostupné z WWW: <http://www.vedem-terezin.cz/madailonky/zdenek_ornest.html>.

¹¹¹ Viz KŘÍŽKOVÁ, Marie Rút; KOTOUČ, Kurt Jiří; ORNEST, Zdeněk. *Je mojí vlastní hradba ghett? : Básně, próza a kresby terezínských dětí*. Praha : AVENTINUM, s.r.o., 1995, s.111.

terezínskou realitu. Tento typ příspěvků se nejvíce podařilo realizovat v pravidelné rubrice *Toulky Terezínem*, která vycházela v časopise *Vedem*. Zakladatel této rubriky, šéfredaktor Petr Ginz, vytkl její ideovou náplň takto: „*Jak vidíte, zavedli jsme zde novou rubriku o Terezíně. Všichni si jistě myslíte, že Terezín dobře znáte. A právě touto rubrikou vám chci dokázat, že tomu tak není.*“¹¹²

Petr se rozhodl věnovat nejružnějším institucím v Terezíně i jeho na první pohled nezajímavým zákoutím. Do rubriky přispíval převážně on, občas bral na pochůzky kamaráda či přenechal příspěvek někomu jinému. Zejména však on sám navštěvoval jednotlivá terezínská zařízení jako nemocnici, pekárnu, ubikaci slepců, kuchyni či dokonce krematorium. Formou rozhovorů popisoval zajímavosti ohledně provozu a chodu ghetta, které doprovázel svými bystrými postřehy.

Inteligentní patnáctiletý chlapec splňoval všechny požadavky kladené na novináře. Z jeho příspěvků je evidentní potřeba konkrétního zaznamenání reality, čehož se snažil docílit přesně formulovanými a účelnými otázkami při rozhovorech¹¹³:

„Souběžně se svou výpravou do Kinderküche jsem se též vypravil se Šnajerem do dětské pekárny. Zastihli jsme tam pana Karvana, který nám ochotně všechno ukázal.

„Kolik se spotřebuje na koláče materiálu?“

„Je to různé, při posledním pečení jsme například spotřebovali dvě stě padesát kilogramů hladké mouky.“

„Kolik se dává margarínu a cukru do těsta? Jak brzy před vydáváním se začíná péct? Kolik personálu máte?“

Otázky se z nás jen chrlily. Pan Karvan se usmál našemu zájmu a pravil: „Na první otázku vám mohu jen odpovědět, že margarínu a cukru se dává do buchet asi deset procent. Péct se musí začít den před vydáváním. V pekárně jest zaměstnáno deset lidí.“

„Jak velká je vaše trouba?“

„60 x 40. Máme tři takové trouby, které pojmu dohromady asi čtyři sta osmdesát buchet najednou.“

„Kolik spotřebujete uhlí? Dostáváte černé nebo hnědé?“

„Samozřejmě že hnědé. Denně spotřebujeme dva metráky i více.“ ”

¹¹² ATP, fond Vedem, 10 L 3043.

¹¹³ Viz Přírodní škola, Památník Terezín, Marie Rút Křížková. *Vedem-terezin.cz* [online]. 2010 [cit. 2011-04-24]. L 318.

Dostupné z WWW: <http://www.vedem-terezin.cz/body_html_soubory/11_L%20318.html>.

Výrazný je i Petrův vypravěčský talent a vytříbené stylistické uspořádání textů, které jsou čtivé, a je v nich snadno rozpoznatelný osobní styl autora. Úsměvně působí jeho (možná trochu škodolibá) práce s informátory ve snaze čtenářům nic nezatajovat:

„Pec proti nám dýchala na nás horkem a co chvíli nějaký polonahý pekař vytáhl z trouby plech do zlatova upečených buchet, jež pak byly pokládány na vedlejší poličku, aby vychladly. Nakreslil jsem si zatím skicu této pece na kamen (přičemž mi Šnajer sloužil za podstavec).

„Máme zde také hezké holčičky, ‘ pravil pan Karvan a poplácal jednu kuchařku po zádech.

„Jenomže dělají v pečivu bublinky, ale ne abyste to tam do časopisu psal!’

Řekl jsem ovšem hned, že kdepak, poroučel jsem se, a přeraziv se o necky s bramborami, stojícími v cestě, opustil jsem dětskou kuchyň.“¹¹⁴

Petr se nebál ani přiznat, že se daná reportáž kvůli nepříznivé shodě náhod nezdařila. Příspěvek už v nadpisu konkrétně nazvaný jako *Nepodařené Toulky Terezínem* popisuje potíže při rozhovoru ze strany korespondentky, kterou byla pracovnice kuchyně:

„„Kolik lidí stravuje tato kuchyň?’

„Nač to potřebujete vědět?’

„Já jsem, abyste věděla, redaktor časopisu Vedem.’

„Chichichi, redaktor, chichichi, tak když to chcete mermomocí vědět, tak asi 450. Podívejte se, paní, tohle je redaktor.’

Takovýto způsob rozmluvy mi arci nebyl pochuti, a proto jsem vzal připravenou nádobu se škusánky a vypadl.“¹¹⁵

Pozornému čtenáři jistě neuniklo, že poznávacím znamením Petrových článků byl i smysl pro humor a ironii, které jeho texty povyšovaly na vyspělé a vytříbené dílo, jež několikanásobně převyšuje obvyklé příspěvky v tradičních školních časopisech. Používání občasných sprostých slov či hovorových výrazů u něj nebylo prvoplánovým záměrem sloužícím k vyšvihnutí se před kamarády. Citlivé zakomponování na první pohled

¹¹⁴ Viz Přírodní škola, Památník Terezín, Marie Rút Křížková. *Vedem-terezin.cz* [online]. 2010 [cit. 2011-04-24]. L 318.

Dostupné z WWW: <http://www.vedem-terezin.cz/body_html_soubory/11_L%20318.html>.

¹¹⁵ ATP, fond Vedem, 15 L 3078.

nevhodných vulgarismů jen posílilo výsledné vyznění jeho příspěvků. Tato strategie svědčí o tom, že Petr si plně uvědomoval, že tak může zintenzivnit hodnotu a poselství svých článků.

Ginz se také nebránil ani utahování si sám ze sebe. Neutuchající byla rovněž jeho píle zaznamenat čtenářům, co nejzprostředkovanější zážitek z četby svých článků.

Asi nejvýrazněji však Petrovými příspěvky prostupuje jeho „spisovatelské nadání“, díky němuž se mu dařilo uchopit specifika prožitých okamžiků. Pro ukázkou tohoto tvrzení uveďme jeho popis márnice. Představit si patnáctiletého chlapce konfrontovaného s reálným obrazem mrtvol je pro dnešního čtenáře nezatíženého pobytem v ghettu takřka nemožné. Petrovi se však podařilo zachytit chmurnou atmosféru bez jakéhokoli náznaku dojemného patosu či snahy exhibovat: „*Zentralleichenkammer*¹¹⁶ *se rozkládá na hranicích Terezína. Je umístěna hluboko ve valech. Její vchod vypadá jako brána pekla. Jen slabé světlo střílen přichází zvnějška. Každou chvíli hrčivě přejede nějaký povoz s mrtvolou a za ním nosiči v bílém šatě. Jejich kroky duní v podzemí. V slepých odbočkách chodeb jsou naskládány prkenné rakve. Některé jsou plné, připravené k odvezení, jiné prázdné. Ty ještě čekají na své obyvatele. Takový obraz se zjevil mým zrakům, když jsem šel navštívit tato ponurá místa. Všude vládlo ticho, i ti zřízcenci, kteří pracovali vzadu v chodbě, mluvili šepem. Na všem ležel tísnivý děs smrti. Konečně jsem došel až na konec chodby. Tam právě balili zřízcenci mrtvolu. Pohled na to působil hrozivě, protože obrysy byly tak zřetelné, a přitom celá ta postava byla tak nehybná a bezvládná. Když mrtvolu zabalili, vložili ji do rakve a přiklopili víkem. Na to vše dohlížel rabín. Díval jsem se na to chvíli a pak jsem se konečně rozhodl zeptat se na vše pana doktora Bocka, vedoucího této poslední stanice na cestě všech obyvatel ghetta.*“¹¹⁷

Díky Petrovi a jeho přátelům, kteří se s ním na rubrice *Toulky Terezínem* podíleli, získáváme ještě intenzivnější obraz terezínského života. Pro dnešní čtenáře je přínosná jejich snaha neuniknout Terezínu skrze realizování se v nekonfliktních příspěvcích, v nichž by unikali své nové životní situaci. Naopak, hoši, a Petr obzvlášť, cítili potřebu zachytit všechny detaily toho, co se kolem nich odehrává. Všíímaví chlapci přiblížili realitu Terezína i svým kamarádům a pomáhali jim tak zaměřit se na věci, kterých bych si jinak třeba ani nevšimli.

¹¹⁶ V překladu z němčiny tzv. „centrální márnice“.

¹¹⁷ Viz KŘÍŽKOVÁ, Marie Rút; KOTOUČ, Kurt Jiří; ORNEST, Zdeněk. *Je mojí vlastní hradba ghett? : Básně, próza a kresby terezínských dětí*. Praha : Aventinum, s.r.o., 1995, s. 86-87.

V září 1944 si Petr Ginz zapsal do svého deníku své plány do budoucna: „*Dělat linoryty, kresby, stenografii, angličtinu. Podívat se na Vedem, na úroveň, a popřípadě se něčím blejsknout, ale když už, tak aby to stálo za to!*“¹¹⁸ Kolika z nás se tak jako Petrovi podařilo splnit své „deníčkové ideály“?

6.5.1 Vzpomínka na Petra Ginze

Už z předchozích textů se nám podařilo složit si Petrův obraz jako chlapce vnímavého, bystrého, se spoustou zájmů a plného elánu. Rovněž u něj najdeme znaky sympatické škodolibosti a zálibu v sarkasmu a ironii. Pokud jsme označili Hanuše Hachenburga za jednoho z nejnadanějších autorů poezie, o Petrovi Ginzovi se dá říci to samé na poli prózy. Tento všestranně nadaný autor se narodil 1. února 1928 v pražské rodině. Jeho maminka nebyla Židovka a Terezínem prošli vedle jeho vzdálenějších příbuzných i tatínek a sestra Eva. Petr ještě za svobodného života v Praze projevoval zájem o literaturu, kresby a vědecké publikace. Už tehdy redigoval dětský časopis, a proto se po transportu do Terezína plně ztotožnil s úlohou šéfredaktora *Vedem*. Práci na časopise považoval za věc osobní cti, navíc měl díky předchozí příspěvatelské činnosti i nejvíce zkušeností.¹¹⁹

Ostatní kamarády často peskoval za jejich liknavost s psaním příspěvků, dokonce je uplácel jídlem z balíčků, které jako jeden z mála hochů dostával¹²⁰. Petrovy přátele práce na časopisu postupně přestávala bavit a Petr musel vymýšlet různá řešení, jak stránky *Vedem* zaplnit. Na jeho obětavost a radikální řešení vzpomínal kamarád Kurt Kotouč: „*Někdy popsal celé číslo sám pod různými jmény, jen aby zachránil situaci. Byl tou prací zcela zaujat.*“¹²¹ Slova Kurta Kotouče doplňuje i výtku vychovatele na stránkách *Vedem* určená lenošným chlapcům: „*Proč jsou skoro všechny příspěvky od Ginze? Není zde již nikdo, kdo by svedl také něco napsat?*“¹²²

¹¹⁸ Viz KŘÍŽKOVÁ, Marie Rút; KOTOUČ, Kurt Jiří; ORNEST, Zdeněk. *Je mojí vlastní hradba ghett? : Básně, próza a kresby terezínských dětí*. Praha : Aventinum, s.r.o., 1995, s. 67.

¹¹⁹ Srov. tamtéž, s. 67-71.

¹²⁰ Díky nežidovskému původu jeho matky měl Petr na „svobodě“ (v Protektorátu) příbuzného, který mu mohl posílat přílepšení k přidělům. Většina chlapců pocházela z plně židovských rodin a do ghetta byla postupně transportována celá jejich rodina. Balíčky jim tak už neměl kdo posílat.

¹²¹ Tamtéž, s. 64.

¹²² ATP, fond *Vedem*, 15 L 3043.

Petr se jakožto obdivovatel knih Julese Vernea věnoval i psaní románů na pokračování, kulturních referátů a básní. Byl rovněž velmi nadaný malíř. Na rozdíl od ostatních, se však i do „odlehčenějších žánrů“, jakými byly například zmíněné dobrodružné romány, snažil zakomponovat i zdůraznění morálních hodnot. Vše se snažil vztáhnout na realitu terezínského života a nabádal tak k zlepšení chování chlapců. Nedělal to však nijak prvoplánově. Jeho snaha o zlepšení etiky tábora nebyla směsicí prázdných frází. V příběhu, který situoval do prostředí námořníků napsal slovy Augusta, kterého posádka považovala za blázna, toto: „*Zamysli se nad životem, chlapče, řekl mu August, hle je jako ten plamen. Vidiš to, chápeš to? Ze zvyku kolem něj létáme jako ty můry a musíme umřít. Chceme být svými Já a za tu cenu obětujeme vše.*“¹²³

Nutno podotknout, že Petrova vyspělost, uvědomělé vedení časopisu a tak trochu status „šprta“ vedly jeho kamarády k občasným posměškům. Jiří Bruml¹²⁴ do rubriky *O jednom z nás* napsal: „*Byl jednou jeden domeček L 417 a v tom domečku byl domov I a v tom domově byl jeden chlapeček a ten se jmenoval Petr Ginz. Jinak též soukromý profesor věd všeobecných. ... Jako horlivý Čech opravuje každou pravopisnou nebo mluvnickou chybu. Obzvláště si zakládá na přivlastňovacím zájmeně svůj, svá, své. Povahově jest tvor velice škodolibý a dělá si rád posměch ze svých ctěných spoluobčanů. Téměř každý den dostává Petr alespoň dva balíčky. Právě si pochutnává na jednom a na jeho kavalci lze viděti komplex všech možných i nemožných předmětů. Na novém čísle Vedem válí se skořápka vajíčka, na nedokresleném diplomu tyčí se dva citróny a vypůjčená kniha z knihovny jest obložena keksy a palačinkami.*“¹²⁵

Brumlův text naráží i na fakt, že hoši Petrovi jeho přísuny potravin (v předchozí ukázce však notně zveličené, dostávat dva balíčky denně v Terezíně byla utopie) od maminky, která zůstala v Protektorátu, záviděli. Dále autor příspěvku čerpal z klukovského škádlení, v němž musí každý bojovat o své místo v partě. Na druhou stranu, pamětníci vzpomínají, že už v dospívajícím věku chápali Petra jako svůj vzor a na vydávání časopisu měl největší zásluhu právě on.

Koncem září roku 1944 byl Petr zařazen do transportu. Jeho sestra Eva, která si rovněž vedla deník, do něj napsala: „*Petr je úžasně klidný, i strýček Miloš ho obdivoval.*“¹²⁶ Ještě před svým odjezdem do Osvětimi odevzdal Petr své zápisky sestře.

¹²³ Tamtéž, s. 77.

¹²⁴ Jiří Bruml (10. 12. 1929 - ? 1944 Osvětim)

¹²⁵ Tamtéž, s. 62.

¹²⁶ Tamtéž, s. 72.

V roce 1947 si Eva, které se podařilo přečkat válku v Terezíně, na závěr svého deníku poznamenala strohou větou: „*Petr se nevrátil.*“¹²⁷

Po válce došlo k publikování Petrových kreseb i deníkových příspěvků. Vydán byl rovněž jeho román *Návštěva z pravěku*, který napsal ještě v Protektorátu.

Izraelský kosmonaut Illan Ramon vzal v roce 2003 na palubu raketoplánu Columbia i Petrovu kresbu *Měsíční krajina*, aby se chlapec, který snil o výletech do vesmíru, do něj alespoň prostřednictvím svého obrázku podíval. Bohužel kvůli nehodě raketoplánu při startu shořel i originál Petrova výkresu.¹²⁸

7 Pojetí prostředí Terezína

Atmosféra nového prostředí ghetta terezínské vězně silně zasáhla. Předkládané kapitoly se pokusí postihnout, jakým způsobem autoři článků onu novou životní situaci vnímali a jak se odrazila v jejich tvorbě. Specifické bylo i utváření prostředí domovů v návaznosti na nové terezínské poměry a budování vzájemných vztahů mezi jeho obyvateli.

7.1 Reflexe života před Terezínem a pozdější realita ghetta

*Rád bych se vrátil zase zpět
domov mě připadá jak jarní květ,
dokud jsem domove v tebe žil
nikdá jsem si tě tak nevážil.*¹²⁹

(autor neznámý)

¹²⁷ Tamtéž, s. 70.

¹²⁸ Viz Přírodní škola, Památník Terezín, Marie Rút Křížková. *Vedem-terezin.cz* [online]. 2010 [cit. 2011-05-10]. Petr Ginz. Dostupné z WWW: < http://www.vedem-terezin.cz/madailonky/petr_ginz.html >.

¹²⁹ Fond ghetta Památníku Terezín.

Vzpomínky na svobodný život mimo zamřížovaný Terezín se staly častou inspirací pro některé druhy příspěvků. Využití principu domova a zážitků získaných na svobodě mělo dvojí charakter. Zejména do poezie, která dovoluje intimnější prožitek, vkládali autoři svůj stesk po známých místech a bolestnou touhu po předchozím životě. Na druhé straně měly vzpomínky na předchozí život mimo ghetto zaznamenat i veselé či zajímavé příhody určené pro pobavení čtenářů.

Obracení se autorů do minulosti dosvědčuje cyklus vzpomínkových příběhů, které na stránkách časopisu *Rim Rim Rim* publikovat Pavel Götzlinger. Článek nazvaný *Jeden z mých nešťastných příběhů* popisuje Pavlovo zranění při hře na slepou bábu. S jeho zážitkem se může i dnes ztotožnit řada čtenářů, neboť reakce Pavlovy maminky byla typicky maminkovská: „*Když mě matka spatřila začala mi nadávat, ale nakonec mě oplakala.*“¹³⁰

Pavel se vůbec snažil zaznamenat své „trudné“ historky, které dokreslují běžný dětský svět. V jiném příspěvku se například rozhodl popsat své rozhořčení nad výhrou mladšího bratra ve hře *Člověče, nezlob se*: „*Bratr mě začal štvát a já byl k tomu rozzuřen, proto jsem popadl hru a vyhodil ji z okna. To však ještě nestačilo. Nenápadně jsem vyšrouboval žárovku a hodil ji bratrovi do spánku. Ten začal vriskat, ale já jsem rychle utekl a dělal jakože spím. Zatím se vrátila maminka ze sklepa a spatřila to. Začala se velmi rozčilovat, ale i to mělo svůj konec. Veškeré následky byly ty, že jsem byl maminkou potrestán a bratrem zpráskán. Tak skončila tato tragédie.*“¹³¹

Pro vyvážení přístupu k osobní minulosti jednotlivých dětských autorů, uvedme části textu Rudolfa Lauba¹³² z časopisu *Vedem*. Ten naopak konfrontoval předchozí život s novým prostředím ghetta a postavil své vzpomínky do ostrého protikladu; život před ghettem a život v ghettu. Článek *Dvě vzpomínky* začíná vykreslením idylického dětství v Praze: „*Lehce, tiše padá sníh. Tanečnickými kroky víří ve vzduchu křišťálové vločky a jako symbol lidského života pomalu klesají dolů, aby na zemi splynuly s miliony jinými. Je jeden z prvních zimních dnů. Celý jakoby sváteční příchodem prvního sněhu. Zdá se, že si královna Zima usmyslila zahalit Prahu do bílého hávu na oslavu svého příchodu.*“

Ruda dále popisuje snídani s maminkou, koulování se spolužáky a bruslení na zamrzlém rybníku. Pasáž vzpomínající na den na svobodě zakončil slovy: „*Večer usínám*

¹³⁰ ATP, fond Rim Rim Rim, 3 A 3015.

¹³¹ Tamtéž, 3108 -3109.

¹³² Rudolf Laub (20. 5. 1929 - ? Osvětim)

s vědomím dobře prožitého dne a plánuji nové zábavy, až mé spánky obestře spánek plný krásných snů.“

Pro zintenzivnění protikladu nových poměrů, které musel náhle snášet v Terezíně, pokračoval ve svém článku popisem jednoho dne ze života vězně, kterého zaskočila největší možná hrozba v ghettu: *„Dveře bouchnou. Do chumlu chlapců shromážděných v koutě místnosti, vrazí udýchaný Zdeněk. ‚Jdou transporty, pánové!‘ ‚To bylo fenomenální,‘ říká uštěpačně Erik a kope do stolu. ‚Prý do Birkenau,‘ praví někdo od stolu. ... Vchází Honza Kraus, trochu bledý, usmívá se a nese si s podivuhodnou směsí beznaděje a hrdosti ve zdvižené ruce povolání do transportu. Nedělá žádné smutné obličejové či dojmavé výstupy; vždyť dostane-li to už člověk, je skutečně nejlepší říci si: Mejfazu¹³³, nedá se nic dělat.*“

Nejsilněji z celého Rudova příspěvku však působí srovnání pocitů při usínání v Praze a v Terezíně. Závěr dne, kdy se zveřejnila jména vypravených do transportu, zakončil Ruda takto: *„Ležím v posteli na zádech a hlavou mi táhne barevný film Terezína. Vidím šlojzku, ruch, křik, nadávky, pak náhle spalová infekce, pach léků, horečky, pak o půl roku později stojím u kuchyně nad ešusem smradlavých brambor, každý den k obědu hlad, pak zase strach před Polskem a starostlivé máminy oči při zápalu plic. Má poslední myšlenka před spaním je: A co bude zítra?“*¹³⁴

Vidíme tedy názornou ukázkou změny psychiky, kterou ovlivnilo prostředí ghetta. Z nadějných plánů do budoucna, zbylo jen přežívání ze dne na den doplněné bezmocí nad vlastní situací. Mladý člověk musel najednou žít v neustálém strachu ze zařazení na cestu do neznáma.

Předchozí příspěvek nastínil strach dětí, který byl podmíněn vytrhnutím z jejich domácího prostředí a umístěním do společného heimu v Terezíně. Už několikrát bylo naznačeno, že na vše, co se odehrávalo v Terezíně, existují protichůdné pohledy jednotlivých vězňů i pozdějších historických interpretací. Nejen vnímání ghetta tvořilo navzájem si odporující extrémy.

Již zmiňovaný Pavel Götzlinger naopak přivykl terezínskému prostředí. Příspěvek, jenž bude následovat, zřejmě vznikl v méně vypjaté atmosféře než ten Rudolfův. Pavel

¹³³ Populární rčení chlapců „z jedničky“ zavedl do jejich slangu Petr Ginz. Výraz pochází z jeho smyšleného cestopisu po Mandžurii, kde její lhostejní obyvatelé používali na vše výraz „mej-fa-zu“, tedy nedá se nic dělat a veškeré problémy se snažili nevidět. Petr tímto článkem nabádal své přátele ke skončení s letargií a nezájmem o své okolí. Na závěr svého příspěvku *Mej-fa-zu neboli O lhostejnosti Mandžuiů napsal: „Nenechte se otupit Terezínem! Nedívejte se hovězíma očima. Bijte po držce vše, co se vám zdá nesprávné. Smrt Mandžuiům!“* Viz Je moji 135

¹³⁴ Viz KŘÍŽKOVÁ, Marie Růt; KOTOUČ, Kurt Jiří; ORNEST, Zdeněk. *Je mojí vlastní hradba ghetto? : Básně, próza a kresby terezínských dětí*. Praha : Aventinum, s.r.o., 1995, s. 27-28.

při jeho psaní zvolil zcela odlišný náhled na svůj život v ghettu: „Byl jsem zařazen do Jugendheimu, kde se mi ohromně líbilo. Hoši na dvoře hráli kopanou. Nevím, jak ostatní reagují na otázku, jak se jim líbí v Terezíně. Mě lépe než doma. Nikdo si nepředstavoval, že zde se bude moct hrát kopaná a že zde bude zbudována Bašta¹³⁵. Za podmínek takových, jaké byly v Olomouci, nechtěl bych se v dohledné době vrátit. Začátek v Terezíně byl věru těžký. Z tří pokojového bytu, kuchyně a krásné koupelny je umění přizpůsobit se pokoji, ve kterém nás bydlí 36 a k stravě, jaká v Terezíně oproti domovu. Jsou tu zase výhody, nejsme pronásledováni Němci. Můžeme se lépe přizpůsobiti společenskému životu. Terezín je dobrá škola, neboť tu jsou všichni lidé rovnoprávní. Přál bych si, aby po válce byl život upraven tak, jakým je v Terezíně.“¹³⁶

Dnešnímu čtenáři se Götzlingerův text může zdát nepochopitelný, ale je důležité podotknout, že si nemůžeme představovat všechny příspěvky v časopisech jen jako truchlivé stesky po domově plné skepse. Interpretace pokřivených poměrů Terezína představuje náročnou syntézu celého spektra faktorů, které je třeba zohlednit při současném smýšlení o poměrech v ghettu. Předně je to subjektivní charakter jednotlivých příspěvků ovlivněný atmosférou, v níž se daní autoři nacházeli. Jiné pocity zažívá člověk, který čelí existenční hrozbě transportů než někdo, kdo se nachází ve fázi relativní „doby klidu“.

Daný emoční model je také ovlivněn povahou jedince. Dostáváme se tak do rozdílného vnímání i z hlediska psychologie a jejího rozdělení lidského temperamentu. Optimisticky naladěný flegmatik bude smýšlet jinak než pesimistický melancholik. Autory příspěvků ovlivňovali i jejich nejbližší, ať už přátelé, vychovatelé či rodiče, kteří dopomohli k utváření osobního náhledu na vlastní životní situaci. Důležité je zohlednit i sociální status daného vězně. Jinak bude vypovídat dítě, jehož zájmy byly Radou starších upřednostňovány a jinak terezínským systémem odepsaný nemohoucí člověk či lékař, který viděl děsivou realitu terezínských špitálů, ale nemohl s ní kvůli nedostatku prostředků nic dělat.

Tyto vyjmenované aspekty vytváří různorodou směs názorů, postojů a prožitků, jež nemůžeme z dnešního pohledu plně pochopit. Je nutné při rozboru odkazu terezínských dětí nezapomínat právě na ony extrémy života v ghettu a snažit se na ně nazírat z co

¹³⁵ Jedná se o název terezínského hřiště zřízeného na jižním vrchu města.

¹³⁶ Pavel spolu v předchozích příspěvcích zmiňovanou maminkou i bratrem zahynul v Osvětimi. Jeho popsání trýznivé situace ve šlojzce bylo využito v kapitole 4.1. Transport příjezd do ghetta. Přes tento prvotní šok se ale Pavel dokázal evidentně přenést a pozdější život v ghettu se mu jevil snesitelnější. APT, fond Rim Rim Rim, 7 A 3106-3108.

největšího možného úhlu pohledů, z nichž každý zohledňuje jiné osobní potřeby. Terezín nebyl prožitkem kolektivním ale individuálním. Veškeré snahy o sestavení univerzálního vzorce vnímání atmosféry v ghettu vlastního každému vězni ještě více zkreslují už tak dost složité a bizarní prostředí Terezína.

7.2 Život na domovech

Společnou myšlenkou mnoha příspěvků bylo i zaznamenání poměrů, které panovaly na jednotlivých dětských domovech. Výchova dětí probíhala kolektivně, a proto i tyto příspěvky mají skupinový ráz. Předchozí vyjmenované žánry jako poezie, dobrodružné romány či naučné příspěvky jsou srozumitelné všem nezainteresovaným čtenářům. Ovšem texty reflektující život na heimu dávaly plný smysl pouze určitému kolektivu dětí, které se na nich podílely a navzájem se dobře znaly.

Časté byly rubriky popisující jednotlivé obyvatele domovů. Jedna taková vycházela v časopisu Vedem pod označením *O jednom z nás*: „*Baron Prášil, Ramses, Tučlas, Komiňas¹³⁷ je milý tloušťík. Je oděn do černých kalhot, které mu sahají skoro až ke krku. Na hlavě má světlou čupřinu. Je úžasně informován o stavu války, ví přesně, co říkali nedávno význační lidé, je zpraven o počtu dezertérů z Terezína, zkrátka je to vševěd. ... Nyní je z něho velký holčičkář. Když jde jeho Lianka kolem okna, samou horlivostí potrhá zatemnění, aby ji spatřil. Ale jinak je to bodrý chlapík, který rozumí legraci.*“¹³⁸

Jak je vidět, chlapci své kamarády nešetřili a k jejich popisu používali odlehčenější způsob zavánějící až fraškou či parodií dané osoby. Toto pošťuchování mohlo adresátovi pomoci přimět se zaměřit i na své slabé stránky. Hoši také dostali přesný obraz toho, co si o nich jejich přátelé myslí.

Na stránkách časopisů se také objevovaly i negativní vzkazy kritizující nedostatky v chodu domovů. Některé z nich popisovaly nepříjemnosti, jež nemohli obyvatelé ubikací ovlivnit. Autoři tak ale mohli alespoň naznačit, co se jim nelíbí a s čím jsou nespokojeni. Tyto stížnosti spadaly v časopise *Rim Rim Rim* do rubriky *Víte, že...*, která však měla jiný charakter než stejnojmenná rubrika zabývající se naučnými podněty v časopise *Domov*:

¹³⁷ Jedná se o označení Hanuše Kominíka (21. 9. 1929 - ? říjen Osvětim)

¹³⁸ Viz KŘÍŽKOVÁ, Marie Růt; KOTOUČ, Kurt Jiří; ORNEST, Zdeněk. *Je mojí vlastní hradba ghett? : Básně, próza a kresby terezínských dětí*. Praha : Aventinum, s.r.o., 1995, s. 44.

„Víte, že:

- *ačkoli je 25. února, se ještě ani jednou v tomto roce v umývárně netopilo? Pak máme být čistí!*
- *přestože je u nás ve škole 250 hochů, nebyla tu zřízena výdejna jídla a my musíme pro obědy a večere do Hamburku? Čí je to vina? “¹³⁹*

Naopak kritický hlas rubriky *Chvála a hana* v časopise *Vedem* se obracel ke konkrétním chlapcům a hodnotil jejich chování: „*Musíme pochválit Kopu, že všechna zatemnění opravuje a udržuje v pořádku. ... Divadelníci se v poslední době velmi činí. Roth, Beck, Laub, Doschl žijí jen pro své zkoušky. Snad již brzy uvidíme plody jejich práce? Chlévu se podobá velmi lože Kengerůho, který tam uskládňuje smradlavé ponožky, hnisavé obvazy, plesnivé prádlo atd. Nestačí mu ani, že již třikrát zde byly strženy celému domovu body. ... Není polička jako polička, ale chcete-li vědět jak nemá vypadat polička obyvatele jedničky, ba co dím civilizovaného člověka, podívejte se jedním okem na poličku Krysaře a Háchy. “¹⁴⁰*

Zatímco do *Víte, že...* psali chlapci sami, *Chvála a hana* byla většinou dílem napsaným na podnět vychovatelů či starších chlapců zastávajících na domově nějakou funkci. Okřiknutí dětí, bodování pořádku či vymýšlení trestů za nevhodné chování se míjelo účinkem. Vznikla tedy snaha upozornit na prohřešky prostřednictvím časopisů, jejichž společné předčítání znamenalo větší potupu, navíc vyřčenou před celým kolektivem, než osobní výtky. Vzorné chování zase představovalo veřejnou pochvalu sloužící jako motivace i ostatním.

Vychovatel jako autorita byl odsunut do pozadí, neboť díky „anonymní rubrice“ byl najednou vnímán jako „nezaujatý kritik zvenčí“ a ne striktně nastavený dohlížitel pořádku, který byl všem dobře znám. Články navíc předčítaly samy děti, které tak promlouvaly ke svým vrstevníkům. Vůči pokárání od vychovatele začaly být děti postupem času imunní, ale zesměšnění od svého kamaráda před celým domovem se už jevilo dosti jako dosti nepříjemný zážitek.

Nedělejme si však iluze, že by se mládež díky tomuto pokusu o zlepšení situace na domově nějak výrazně napravila. Jednotlivá pokárání se opakují v 80 dochovaných číslech stále dokola...

¹³⁹ ATP, fond Rim Rim Rim, 3 A 3122.

¹⁴⁰ ATP, fond Vedem, 12 L 3423.

7.2.1 Republika Škid

*Nám je každý člověk bratrem,
ať je křesťan nebo Žid,
my jdeme svorně pod praporem
chlapců republiky Škid.*¹⁴¹

Unikátním zobrazením chodu domovů a popisu společné výchovy se stalo zřízení tzv. republiky ŠKID. Tuto samosprávu domova I L 417 ustanovil jeho hlavní vychovatel Valtr Eisinger¹⁴². Ten měl už z doby před válkou bohaté pedagogické zkušenosti a své úlohy opatrovníka se zhostil s co největší možnou svědomitostí. Eisinger si dobře uvědomoval, že chce-li získat důvěru mladých, musí se stát jedním z nich. Jako jeden z mála opatrovníků spal s dětmi v jedné ubikaci a nikoli v menší místnosti spolu s ostatními vychovateli. Přijal dokonce i přezdívku Prcek, kterou ho hoši oslovovali a která narážela na jeho drobnou postavu a menší vzrůst.

Eisinger znal vratkou hodnotu vychovatelovy autority, a proto se rozhodl přenést samosprávu domova na chlapce samotné. Tím chtěl nejen posílit jejich důvěru, ale i přinutit mládež k zodpovědnému chování respektující morální hodnoty a názor jednotlivce. Jako jeden z mála opatrovníků se těšil Eisinger opravdové úctě svých svěřenců. Svým přístupem, kdy dal jasně najevo, že není jejich dozorcem a dohlížitelem, ale naopak jedním z nich, získal respekt jinak často velmi rozjívěných dětí.

Samotný název Škid je zkratkou knihy *Škole imjeni Dostojevskogo*¹⁴³, která popisovala poměry ruského sirotčince v Petrohradu. Eisinger byl vůbec velký obdivovatel Ruska, zejména jeho kultury. Přibližoval dětem básně Lermontova či Puškina a snažil se v nich probudit zájem o umění. Zároveň si je získal „na svou stranu“ i díky vypravěčskému talentu, který uplatňoval po večerce během rozhovorů před usínáním. Tehdy se snažil zodpovídat zvědavé intimní dotazy dospívajících chlapců, taktně hovořil o jejich potřebách a nastiňoval, jak jednat s dívkami.¹⁴⁴

¹⁴¹ Část hymny, kterou složili chlapci z „jedničky“. Viz KŘÍŽKOVÁ, Marie Rút; KOTOUČ, Kurt Jiří; ORNEST, Zdeněk. *Je mojí vlastní hradba ghett? : Básně, próza a kresby tereziánských dětí*. Praha : Aventinum, s.r.o., 1995, s. 36.

¹⁴² Podrobnější záznam životního příběhu Valtra Eisingeru následuje v samostatné kapitole.

¹⁴³ V doslovném překladu „škola umění Dostojevského“, což naráží na Eisingerovu oblibu ruské literatury, z níž čerpal i inspiraci pro svou pedagogickou činnost.

Eisinger rovněž zastával socialistické ideály po vzoru ruského uspořádání společnosti. Nutno podotknout, že chlapcům nijak nevnucoval své politické názory, právě naopak. Chtěl jen využít svých vědomostí pro vznik co nejférovějšího přístupu k výchově mládeže. To potvrzuje ve svých vzpomínkách na oblíbeného vychovatele i Kurt Kotouč: *„Nejpůsobivějším rysem Eisingerovy povahy byl jeho smysl pro toleranci. On sám pevně věřil v nové, sociálně spravedlivé uspořádání světa, ale nežádal, abychom mechanicky přejímali jeho přesvědčení. Tvrdil naopak, že by bylo předčasné, kdybychom si chtěli ve svých letech vytvořit vlastní názor, nejdříve je třeba hodně vědět a znát.“*¹⁴⁵

Sám Eisinger v jednom ze svých úvodníků, kterými přispíval do *Vedem* napsal: *„Chlapci, vy jste bývali často svědky toho, jak se dospělí mezi sebou hádají. A mnohdy způsobem, který nebyl docela fair. Vy se po nich opičíte, domnívajíce se, že tím nejlépe dáte najevo svou znalost. To je velký omyl a Vy nevíte, jak je to komické. Domnívá-li se někdo, že už je tak dospělý, že se musí hlásit k nějakému politickému směru, nebudiž mu v tom bráněno, ale myslím, že svému směru nejlépe prospěje tím, že nebude nadávat bohapustě příslušníkům jiných politických přesvědčení, nýbrž naopak bude v nich ctít i jejich názor, chce-li, aby druzí ctili názor jeho.“*¹⁴⁶

Jak vidíme, Valtr Eisinger byl opravdu člověk na svém místě. Chtěl dát díky Terezínu zmateným chlapcům najevo, že každý z nich má v domově své místo a úlohu, a je tak pro zbytek kolektivu nepostradatelný. Proto byli ustanoveni členové samosprávy, spolu s předsedou a místopředsedou, a každý hoch zastával nějakou funkci. Samy děti se označovaly jako „škidovci“ a své názory a poměry republiky, se rozhodly reflektovat právě založením časopisu *Vedem*.¹⁴⁷

V druhém čísle *Vedem* se objevil text shrnující zásady republiky Škid. Formuloval i požadavky kladené na škidovce: *„Vlajka vzlétla do výše. Domov I má svou vlajku. Symbol své budoucí práce a budoucího soužití. Proč jsme ji vytvořili? Nechceme být už nahodilé seskupení hochů, kteří trpně prožívají svůj vnucený osud. Chceme utvořit aktivní, uvědomělé společenství mezi chlapci a svou prací a kázní přetvořit svůj osud v radostnou, uvědomělou skutečnost. Vytrhli nás nespravedlivě z živné půdy práce, radosti a kultury, z níž se mělo napájet naše mládí. Tím sledují jediný cíl – nás zničit ne tělesně, ale duševně*

¹⁴⁴ Srov. Přírodní škola, Památník Terezín, Marie Rút Křížková. *Vedem-terezin.cz* [online]. 2010 [cit. 2011-05-10]. Walter Eisinger.

Dostupné z WWW: <http://www.vedem-terezin.cz/madailonky/waltr_einsinger.html>.

¹⁴⁵ Viz KŘÍŽKOVÁ, Marie Rút; KOTOUČ, Kurt Jiří; ORNEST, Zdeněk. *Je mojí vlastní hradba ghett?* : Básně, próza a kresby terezínských dětí. Praha : Aventinum, s.r.o., 1995, s. 39.

¹⁴⁶ ATP, fond Vedem, 2 L 3045.

¹⁴⁷ Srov. POLÁK, Erik. *Terezínská republika Škid*. In Terezínské listy 21/1993. Praha : Oswald, 1993, s. 94-95.

a mravně. Podaří se jim to? Nikdy! Zbaveni bývalých zdrojů kultury, vytvoříme si nové! Odloučení od pramenů někdejší radosti, vytvoříme si nový a radostně jásající život! Odříznuti od uspořádaného kolektivního soužití, zbudujeme si společenství nové na základě organizovaného pořádku, dobrovolné disciplíny a vzájemné důvěry. Vytržení nenávistnou zlobou ze středu lidí nebudeme však zatvrzovati svoje srdce nenávistí a zlobou, a láska k bližnímu, pohrdání rasovými a národními protivenstvími bude nám dnes i v každé budoucnosti nejvyšším zákonem.“¹⁴⁸

Sám Eisenger ve čtvrtém čísle *Vedem*, které vyšlo k silvestrovským oslavám, shrnul výše uvedený program republiky do jednoduchého, ale úderného motta: „*Bylo-li dosud největší moudrostí, život buď poznávat a vykládat nebo ho pro sebe využívat – Vy budete postaveni před úkol tento život a svět změnit!*“¹⁴⁹

Další pozoruhodná vlastnost Valtra Eisengera, která napomáhala rozvoji chlapců a udržení chodu domova, byl jeho smysl pro humor. Nabádal hochy k zesměšňování poměrů na heimu, společnými vtipy se snažil povznést škidovce nad vlastní životní situaci. Legraci si uměl Valtr udělat i sám ze sebe a rovněž přijímal žerty na vlastní osobu, kterými ho chlapci častovali. Rudolf Laub si Prcka vybral pro sarkastickou rubriku *O jednom z nás*. Popsal sebe i své často nezvladatelné kamarády, neustálý řev a hádky během programu a liknavost při přispívání do časopisu. Rýpl si i do svého vychovatele a vyličil jeho těžkosti s krocením škidovců: „*,Takhle to dál nejde!’ zaburácí muž s čelem sedláka a začne cupitati po pokoji sem a tam. ,Do konce týdne budou hotovy všechny práce, které jsem rozdal,’ prohlásí konečně za hlučného veselí naslouchajících a za poznámek jako ,životní optimismus’, ,jako malej’ atd. ,Ticho!’ zapiští konečně Prcek, protože mu přeskočil hlas, a dupe nožičkami. Získav si konečně trochu pozornosti, pronese delší nesouvislou řeč, jejíž obsah již všichni známe a prchne k Věrušce. ... Večer pak Prcek po hrozném debatě o psaní do novin seděl zdrcen u opuštěného stolu a mdle zíral do světla. Jsa v bujaré náladě, přiblížil jsem se k němu s úmyslem dorazit ho vtipem takzvaně blbým, jichž vůči Prckovi užívá například Walter Roth. Proto zatvářiv se medově, pravil jsem: ,Tak abyste věděl, já něco napíšu do novin, ale budu si v tom z vás dělat legraci,’ a čekal jsem na posupnou odpověď. Jaký převoz však, když zoufalý kantor odpověděl: ,Prosím tě napiš, co chceš, třeba na mě, ale napiš něco!’ Tak jsem to napsal.*“¹⁵⁰

¹⁴⁸ ATP, fond *Vedem*, 2 L 3055.

¹⁴⁹ Tamtéž, 3 L 3064.

¹⁵⁰ Viz KRÍŽKOVÁ, Marie Růt; KOTOUČ, Kurt Jiří; ORNEST, Zdeněk. *Je mojí vlastní hradba ghett? : Básně, próza a kresby terezínských dětí*. Praha : Aventinum, s.r.o., 1995, s. 38.

Jak již bylo předesláno, Eisinger sám nabádal hochy k využívání humoru a Rudolf mohl celou situaci i trochu zveličit pro větší ohlas při společném čtení. Určitě ale tento příspěvek neberme jako výsměch, naopak Rudolf sám přiznává, že jej vychovatel svým přístupem převezl. Ano, děti byly rozjívené, ale nezasloužily si i trochu odlehčených situací na pozadí vypravovaných transportů? Není veselý a uvolněný heim lepší vizitkou než vystrašené děti bojící se přísných a odměřených opatrovníků? Sám Eisinger své svěřence ani nikdy fyzicky netrestal, přenechával to na jiné opatrovníky. Dle pamětníků dokázal v každém objevit nějaký jeho skrytý talent a ten pak rozvíjet. Pozorný čtenář si Eisingerova jména mohl postřehnout už v kapitole o nadaném básníkovi Hanuši Hachenburgovi, neboť to byl právě on, kdo si všiml jeho básnických sklon a přivedl ho na „jedničku“. Později pomáhal Eisinger Hanušovi i s upravováním jeho básní.

Několikrát se zde objevilo tvrzení, že přes prvotní nadšení nově ustanovené redakce se později začal zájem o psaní časopisů vytrácet. Už ve čtvrtém čísle časopisu *Vedem* se objevila výtka: „*Proč nepíšete? Proč neposloucháte samosprávu? Proč žvaníte o věcech, kterým nerozumíte?*“¹⁵¹

Nebudme k pubertálnímu dorostu ale přehnaně kritičtí. V konfrontaci s jejich články plnými zármutku a obav z transportů snad měli právo i na likvidaci nervů obětavých vychovatelů a vymýšlení průšvihů. Alespoň na chvíli tak mohli rozbít tísnivou atmosféru Terezína. Navíc, *Vedem* nakonec vyšlo v 80 číslech, hoši dali dohromady dílo čítající skoro 800 stránek, což jistě svědčí o jejich snaze i umu vychovatelů je vždy nějak zkrotit.

Specifickým „odborem“ republiky Škid byla skupina BRASPOŽRA. Petr Ginz osvětlil její funkci ve článku *Hoši, víte, co je to BRASPOŽRA???: „Jednoho večera, spíše již ze spánku než z čistého rozumu, mi někdo nabídl, abych vstoupil do jejich BRASPOŽRA. Řekl jsem si, že není co ztratit, a proto bez váhání, jak nevěsta před oltářem, vyslovil jsem hlasitě ano. Několik dní jsem nepozoroval žádné změny, až teprve, když se fasovala buchta: Právě jsem otevíral ústa, abych se do ní svými 31 zuby zakousl, když se ozvalo zoufalé: ‚Nejez, nejez to...‘ Myslел jsem přinejmenším, že buchta byla upečena z krysího jedu, kterého jediného máme dostatek, když ten idealista zvolal: ‚Vždyť to potřebuješ pro BRASPOŽRA.‘ ... Konečně jsem si dodal odvahy, a projeviv svou nevědomost, zeptal jsem se, co to vlastně je, ten BRASPOŽRA. A dozvěděl jsem se: Je to BRATRSTVO SPOLEČNÉ ŽRANICE.*“¹⁵²

¹⁵¹ Tamtéž, 11 L 3037.

¹⁵² Tamtéž, 12 L 3057.

Škidovci tak zavedli tradici schovávat si část přidělů a tu pak jednou týdně slavnostně sníst. Celý tento rituál byl doprovázen uvolněným programem a připomínal improvizovaný večírek.

Další částí republiky byla i organizace SKRZ. Přesné znění zkratky se nedochovalo, ale patrně její znění skrývalo šifru Sboru pro krocení rušitelů zákona. Jednalo se o jakousi tajnou policii Škidu, kdy maskovaní chlapci po večerce ztrestali někoho, kdo se obzvlášť provinil proti nastoleným pravidlům.¹⁵³

Děni v republice reflektovaly i tzv. výroky týdne, které měly připomenout nejvtipnější hlášku, kterou spontánně pronesl některý z chlapců:

Výrok(y) týdne:

Doktor: A potíváš se často...?

Kuň Löwy: Ano, často, hlavně na nohou...

„Já jsem kropil a Honza Pollak mi nenápadně vběhl pod vodu.“

(Jiří Volk)¹⁵⁴

Tato kapitola přinesla alespoň částečné nastínění obrazu konkrétních poměrů jednoho dětského domova, který si můžeme poskládat díky příspěvkům vycházejících v časopise *Vedem*. Právě ono přiblížení rozverných situací hochů z „jedničky“, které se však děly v uzavřeném prostředí terezínského vězení, nám pomáhají vykreslit jeho jednotlivé obyvatele. Opět se potvrdilo, že humor je často nejen nejúčinnější, ale mnohdy i jedinou zbraní proti apatii vzniklé ubíjejících všednodenností. Je nesmírně důležité vnímat autory článků jako jedinečné osobnosti a nepřisuzovat jim roli loutek útrpně čekajících na zařazení do transportu.

Zároveň si ale nesmíme nalhávat idylické představy o harmonii a ochotné spolupráci panující na domovech. Srážíme tak právě onu osobitost jednotlivých terezínských redaktorů i jejich vychovatelů. Znovu zdůrazněme, že nejhorší na Terezíně nebyly životní podmínky, ale jeho pokřivené vnímání reality. Nevyzdvihujme fyzické

¹⁵³Srov. POLÁK, Erik. Terezínská republika Škid. In *Terezínské listy*. Praha : OSWALD, 21/1993. s. 81-102.

¹⁵⁴Viz KŘÍŽKOVÁ, Marie Růt; KOTOUČ, Kurt Jiří; ORNEST, Zdeněk. *Je mojí vlastní hradba ghett?* : Básně, próza a kresby terezínských dětí. Praha : Aventinum, s.r.o., 1995, s.47.

utrpení vězňů, ale jejich boj proti smíření se s osudem a změně morálních hodnot vlivem ghetta. Tedy přesně to, co si vytkla za cíl programu republika Škid.

7.2.2 O přátelství

Předchozí kapitola popisovala konkrétní uspořádání jednoho chlapeckého kolektivu. Pro ještě větší proniknutí do terezínské reality zaznamenané na pozadí tvorby dětských časopisů, však můžeme jít ještě dál a zaměřit se na vztahy mezi jednotlivými dětmi.

Pro ukázkou reflexe přátelství popisovaného na stránkách jednotlivých periodik, byly vybrány související články Petra Lederera a Pavla Liona. Tito nejlepší kamarádi se stali redaktory časopisu *Rim Rim Rim*, Lion pak byl dokonce jmenován i šéfredaktorem.

Kouzlo jejich vyprávění spočívá v bezprostředním zaznamenání reality. Vychovatelé chtěli, aby děti psaly vše tak, jak to prožívaly a nenutili je do rádobu uvědomělých a přitom prázdných příspěvků.

Zejména Lion, díky své odpovědné funkci šéfredaktora, vystupoval před kolektivem jako vyzrálý a aktivní chlapec, který svým vzorným chováním působil i na ostatní. To ovšem byla jen jedna z Pavlových tváří. Spolu s kamarádem Petrem Ledererem dokázali vymyslet i důvtipné „figly“ kterak se pobavit na účet jiných či jak se „ulít“ z povinného programu. To dosvědčuje i jejich onemocnění „slejvanditis akuta“, jehož průběh vylíčili ve stejnojmenném článku: *„Jednoho dne jsme si s Lionem umluvili, že si lehneme spolu marod, mě měla bolet hlava a jeho mělo bolet břicho. Měli jsme mít ,klepanou teplotu“.*¹⁵⁵

Toto přiznání předstírané nemoci nám však kromě své zábavnosti dokládá i další důležitý fakt, a to důvěru chlapců vůči vychovateli, který na vydávání časopisu dohlížel, a tudíž si i přečetl, že byl hochy převezen. Hlavním opatrovníkem se stal na domově č. VII L 417 teprve dvacetiletý František Maier¹⁵⁶ zvaný Franta. Obdobně jako Eisinger uměl zaujmout své svěřence a vzbudit v nich důvěru. Ti se tak nebáli zaznamenat své pravdivé příhody na stránky *Rim Rimu*. To, že děti dostaly opravdu velký prostor pro svobodné

¹⁵⁵ ATP, fond Rim Rim Rim, 4 A 3163.

¹⁵⁶ František Maier (1922) jako jeden z mála přežil deportaci do polských koncentračních táborů. V roce 1947 emigroval i s manželkou USA.

vyjádření svých zážitků, názorů a postřehů, ještě více zdůrazňuje dokumentární hodnotu časopisů a jejich velmi přesné až naturalisticky pojaté vnímání atmosféry ghetta.

Ale zaměříme se ještě na ústřední dvojici této kapitoly – pořádala-li se na heimu nějaká soutěž, Lion a Lederer soutěžili spolu ve dvojici. Stejně tak na sebe odkazovali i ve svých člancích. V jednom z nich Lederer zaznamenal nevědomky i absurditu dospívání, kdy se neumíme rozhodnout nakolik „dospěle“ jsme ochotni už se cítit: *„Bylo to jednoho krásného sobotního jitra, bydlil jsem tenkrát ještě vedle Liona v I. bloku ve třetím patře. Ležíme a čteme. Mne přestala kniha bavit, a proto jsem poslouchal, jak se baví Erna Oplatek s Bomzikem, čím by nás mohli poškádlit. To se mi ovšem nezdálo ‚košer‘ a proto jsem to řekl Lionovi, který též odložil knihu a činil přípravy k boji. Za chvíli jsme již byli připraveni na důkladnou polštářovou bitvu.“*¹⁵⁷

Nerozlučnou klukovskou dvojici rozdělilo až povolání do transportu, jež obdržel pouze Pavel Lion. Petr Lederer přečkal válku v Terezíně. Návratu svého kamaráda z východu se nedočkal, Pavel kvůli svému nízkému věku neprošel selekcí v Osvětimi.

Pro dokreslení dětských vztahů zmiňme ještě postavu Jana Hermanna¹⁵⁸. Tento kamarád Liona i Lederera si nutně musí získat sympatie všech dnešních čtenářů *Rim Rimu*, neboť se jednalo o vyhlášeného raubíře. Hermann se stal dokonce hlavním tématem článku *O žáku příliš živém*. Autor v něm vyličil nezbedného Hermanna, popsal jeho vyrušování, napovídání a bojkot výuky. Těžko říci, zda chtěl vyjádřit pisatel článku nesouhlas s Honzovým chováním, ale vzhledem k odvěké oblibě třídních repetentů se spíš jedná o skrytý obdiv.

Sám Honza se jednu ze svých příhod rozhodl popsat v článku *V rukou zákona*. V něm vyličil touhu zajít si na představení dětské terezínské opery *Brundibár*, na něž ale neměl lístek. Vyvolal proto strkanici, během které ho chytil židovský strážný ghetta, v řeči terezínských zvaný gesták, ghettouš či gheťák¹⁵⁹. Hermann se začal prát i s ním a následující situace se vyvíjela takto: *„Seběhl se celý zástup lidí a hochů, kteří mě začali*

¹⁵⁷ ATP, fond Rim Rim Rim, 6 A 3266.

¹⁵⁸ Přesné údaje tohoto chlapce nejsou k dohledání, válku však nepřežil.

¹⁵⁹ Pidli, neboli Emanuel Mühlstein (přesné údaje nejsou k dohledání, zahynul), napsal o strážných ghetta článek do *Vedem* s názvem O gheťácích a kripácích. Obrázek o lidech zastávající tuto funkci, nechť si čtenář udělá sám: *„Tato havěť savců obratlovitých se dělí na tři velké skupiny. Za a) jsou to takzvaná prasata (z velké části němečtí gheťáci). To jsou ti, kteří nepustí nikdy, ani když mají možnost, přes šraňky z obavy, že z toho budou mít nepříjemnost, ani nějakou stařenu. To je ten první druh. Ta druhá se dělí zase na dvě skupiny: První je četná skupina Wichtigmachrů (těch, co se dělají důležitými), druhá je již méně četná takzvaných poserů neboli srabů, kteří jsou velice při své práci důkladní a stále se obávají německé kontroly. (...) Teď ještě zbývá třetí druh gheťáků a kripáků, takzvaní prima chlapi. Ti jsou bohužel zřídka vidět, jelikož je jich jen malá menšina. Ti jsou ke každému ochotní, a je-li to v jejich silách, tak každému vyhoví.“* KRÍŽKOVÁ, Marie Růt; KOTOUČ, Kurt Jiří; ORNEST, Zdeněk. *Je mojí vlastní hradba ghetto? : Básně, próza a kresby terezínských dětí*. Praha : Aventinum, s.r.o., 1995, s. 123.

povzbuzovat kritikami jako: *„Tempo, tempo, nedej se mu, dědkovi plesnivýmu! Byl jsem rozvztekle, že jsem gestákovi tykal. Konečně jsem se dostal na wachstube¹⁶⁰. Chtěl jsem se na něco zeptat, ale záhy jsem obdržel pár facek.“¹⁶¹*

Hermann dále dodává, že obdržel od Franty trest, a to týden spánku bez matrace a zákaz návštěv. Rovněž přiznal, že se poučil. Jelikož se ovšem jeho raubířské nápady opakovaly i nadále, dodejme, že toto kající doznání bylo učiněno spíše pro klid vychovatelovy duše, než z čirého „prozření“ samotného Hermanna...

Co se ale práce na časopisu týče, byl Honza velmi aktivní přispěvatel. Publikoval básně, prózu i poučné příspěvky. Jeden z nich, *Zjev ve stratosféře*, dokonce zazdrojoval odkazem na odbornou knihu, z níž čerpal.

Úsilí, které časopisu věnoval, však bylo občas „hermannovské“, a tedy pojaté v jeho stylu. Neřízená střela Hermann tak horlivě „bušil“ do zapůjčeného psacího stroje, až jej rozbil a chlapci na něj už vícekrát bez dozoru zkušenějšího opatrovníka nesměli...

Nejryzejší důkaz opravdového přátelství, které panovalo mezi obyvateli dětského heimu číslo VII však bylo rozloučení se s těmi, kterým přišlo povolání do transportu. Vyšlo speciální číslo s podtitulem *Kamarádům, kteří odjíždějí*. Redakce se omluvila, že číslo trochu „ošidila“, ovšem tento nedostatek příspěvků měl chmurnější důvod než obyčejnou lenost, všechny obyvatele dostihla zpráva o transportu některých kamarádů a začalo hektické balení a připravování na šlojzku. V rámci solidarity byla odjíždějícím chlapcům vyzrazena rozuzlení románů na pokračování, které byly narychlo zakončeny, aniž by se to však odrazilo na jejich kvalitě.

Šéfredaktor Lion se ujal rozloučení s odcházejícími chlapci: *„Milí kamarádi, kteří odjíždíte! Nemám slova, kterými bych řekl to, co cítím, kdy mi odjíždíte, kamarádi, s kterými jsem žil skoro dva roky. Chci vám říci jen to, že i když dnes odjíždíte, zůstaneme nadále spjati poutem přátelství a že jednou se sejdem a vy budete něco potřebovat, pak vám vždy členové domova ‚Nešarim‘ pomohou, neboť jsme jako jedna rodina. (...) Doufejme, že nás opět prozřetelnost spojí a že budeme žít opět spolu, ale volněji.“¹⁶²*

Na Liona navázal i neznámý autor se svou úvahou *Osud*. Ta měla ještě chmurnější podtext než optimisticky vyznívající slova šéfredaktora. Pisatel se totiž zabýval i otázkou, zda transport není konečnou zastávkou na jejich životní cestě: *„Snad se sejdem, snad ne.“*

¹⁶⁰ Jedná se o strážnici ghetta.

¹⁶¹ ATP, fond Rim Rim Rim, 3 A 3121.

¹⁶² Tamtéž, 18 A 3270.

*Nevíme, co je nám osudem určeno. (...) Dnes jedete vy, zítra my. Nesmíme klesnout, musíme vydržet, musíme se učit a snažit, abychom se do normálního života nedostali zaostali, ba naopak, aby Terezín byl pro nás školou, která nás utuží a zocelí. Teď odjíždíte a můžeme si jedině přát, abychom se ve zdraví setkali na svobodě.*¹⁶³

Existuje snad větší obžaloba těch, na jejichž příkaz byl vypraven transport do vyhlazovacího tábora, s nímž odjeli i redaktoři časopisu *Rim Rim Rim*?

8 Úvodníky vychovatelů

Většina dosud uváděných příspěvků byla dílem samotných chlapců či dívek. Některé časopisy, jako například *Domov*, byly kompletně celé autorským počinem dětí a vychovatelé se do redakční činnosti nevměšovali vůbec. S *Hlasem pudy* pomáhaly dětem jejich maminky, které s nimi žily na jedné ubikaci. Mnohdy se ale stávalo, že si opatrovníci vzali pod patronát nejen vydávání časopisů a shánění příspěvků, ale zároveň do nich i podle potřeby domova přispívali. Tím „podle potřeby“ rozumějme situace, které bylo potřeba mládeži osvětlit, upozornit je na nedostatky či jim poskytnout nový a často i lepší pohled na určitou věc. Pravidelnější rubrika určená textům vychovatelů pak byla především ve *Vedem*. Časté přispívání vychovatelů se dělo na stránkách *Rim Rimu*. Opatrovníci dětí i vyhrazovaly pro své texty nejčastěji hned úvodní článek časopisu, aby se důležitá informace sdělila ihned jako první.

Texty vychovatelů v sobě téměř vždy obsahovaly nějaký morální apel, kterým měly upozornit na nedostatky v jednání svých svěřenců. Možnost promlouvat skrz časopisy byla pro pečovatele výhodná. Mohli si v klidu promyslet své argumenty, přidat odlehčenější pasáž, aby děti neznechutili přílišným moralizováním, a poskládat tak ucelený a důmyslný text, který by v afektu při klasickém okřiknutí jen stěží poskládali. Navíc, pozornost rozdováděných dětí byla nestálá, takže (jak již bylo naznačeno u republiky Škid) nějaké hlasité výtky se mýjely účinkem. Navíc, odseklo-li dítě vychovatelovi, stouplo v očích ostatních kamarádů. Promlouvání k dětem skrz texty v časopisech mělo i méně autoritářský ráz než osobní domluvy. Texty určené celému kolektivu, jej navíc stmelovaly a prohlubovaly niterné přemýšlení nad vychovatelovým článkem.

¹⁶³ Tamtéž

Témata textů opatrovníků se vztahovaly nejčastěji buď ke kritice poměrů na domovech, nebo se obracely k celoterezínské situaci. Časté bylo kárání za nicnedělání, nechť podílet se na sebevzdělávání, nedodržování schválených pravidel a nepřispívání do časopisů. František Maier, vychovatel na „sedmičce“ toto vše shrnul v jednom ze svých příspěvků do *Rim Rimu*: „*Snad skutečně neumíte něco napsat, nevíte, o čem psát. Není to však, u 14letých kluků znakem ubohosti? Na co myslíte? Jak žijete? Čeho si všímáte? Myslíte vůbec? Vymaňte se přece již jednou z dětských plenek, lopatky a balónku a snažte se dojít věcem na kloub, vážně se něčím zabývat, číst nejen pasivně, nýbrž s aktivním, kritickým postojem člověka, toužícím po pravdě a skutečném vzdělání. Ne v zájmu časopisu, ale prostřednictvím časopisu k vlastnímu prospěchu k vytržení svého myšlení.*“¹⁶⁴

Pravidelně se objevujícím tématem úvodníků bylo porušování pravidel a upadající morálka hochů. Josef „Pepek“ Stiassny působící rovněž jako jeden z vychovatelů na „jedničce“, kde vycházel *Vedem*, popsal rozmáhající se sprostotu, bohužel tu vnitřní, u svých svěřenců: „*Slova: cvok a kretén jsou nejrozšířenější a nejčastěji používané termíny terezínského klukovského slovníku. (...) Dnešní fotbalový zápas, madrich*¹⁶⁵*, večerní program, paštika - vše je kreténské. Cvoci jsou všechny již shora uvedené bytosti živé; včetně kamarádů, sourozenců, matek a otců. Není přetvářky, devítiletý či patnáctiletý obyvatel L 417 řekne s největším klidem v tvář kamarádovi: Cvoku! (...) Jdeš kolem budovy, za jejímiž zamřížovanými okny se tísň mladé a staré obličeje - cvoků. Bledé vyděšené tváře mají společný rys; nedovedu jej vyjádřit - cizí obličeje, a přece ten jeden znám. I on poznal mne. Starší žena začala se hystericky smát, přední zuby jí scházejí, odporně slintá. Šišlavě mne volá: přistupuji k oknu, shýbne se a podává mi počmáraný zmačkaný papír: Kupte si mé bačkory, kupte si mé bačkory, nabízí zoufalým hlasem žena, v které jsem již zcela bezpečně zjistil matku chlapce z L 417. Před čtyřmi měsíci mladá pětatřicetiletá žena, dnes stará šedovlasá bezzubá žena. Mám hlad, mám hlad, kupte si mé bačkory - volala již chraptivým hlasem. Ale já jsem slyšel v tom okamžiku čistý chlapecký hlas jejího syna, sta mladých svěžích hlasů: Cvoku! Cvoku! (...) Chlapci, mějte úctu ke svým kamarádům, mějte úctu k sobě. Jste zodpovědní nejen za své činy, ale i za svá*

¹⁶⁴ Tamtéž, 14 A 3214.

¹⁶⁵ Madrichem rozumějme označení pro vychovatele.

slova. Matka každého z nás může jednoho dne prodávat bačkory z pomačkaného papíru za zamřížovanými okny cvokárny.”¹⁶⁶

Problematika úcty ke starým či znevýhodněným vězňům byla častou výtkou vychovatelů. Zubožení vězni se stávali snadným terčem pro chlapecké posměšky a bylo nutné osvětlit jim nízkost této krutosti. Pepek opět shrnul tuto každodenní tvář ghetta „*Statisíce cizích hladovějících nemocných, obsluhu vyžadujících stojí před vámi. Starci z protektorátu byli odvezeni v dobytčích vozech na východ, aby se již nikdy (chápete hrůzu toho slova), již nikdy neshledali se svými dětmi, vnoučaty. V Terezíně žije dnes několik tisíc starců a stařen z Německa, žijí zde nejen v ghettě, ale i v cizím, a budme upřímní, nepřátelském prostředí. Hlad, příšerné bytové podmínky, nemoc a stesk způsobily zatrpkllost, nervozitu, neúvěru a haštěřivost starců a stařen z Německa. Stáří pro nás není tabu. Nejsme a nebudeme přívrženci injekcí, které uměle prodlužují život, umírání. Kdesi v Polsku vzpomíná stará, nemocná, hladová, opuštěná matka vaší matky. Pohledme teplým pohledem našeho dětství, osvěžme úsměvem našeho mládí, podepřeme silou našeho mužství starce z Německa, nemocné, hladové, opuštěné.*“¹⁶⁷

Dalším častým tématem bylo udržování chodu domovů. Leo Demner, správce budovy L 417 vytkl mládeži v úvodníku s názvem *Motto: rozbij, rozmlať, co se dá* jejich nevhodné zacházení se zařízením domovů, které sloužilo potřebám všech a narážel tak i na sobectví ze strany dětí: „*Nevím, čím to je – snad reakce na nějakou injekci, čert ví, zde je všechno možné – ale je to prokázaná věc: Osazenstvo našeho domova – a zajímavé, že jen do 15 let – je stíženo zvláštní, dosud nikde se nevyskytující chorobou. Je celkem bezbolestná, alespoň pro toho, kdo je jí stížen. Tak oč vlastně jde. Nemocní v sobě jednoho dne /inkubační doba jest velice krátká/ pocítí neodolatelnou touhu zničit nebo uvést do nepořádku nějakou součást domu L 417. Některý pacient nosí např. všechno tak, aby rozbil co nejvíce oken. (...) Fotbal se hraje výhradně na chodbách a pokud není rušen programem, na domově.*

Koš na papír nepotřebujeme – máme přece okna do zahrady. Žárovku ze sklepa si ukradneme pro soukromé noční světýlko. Ať si tam někdo ve tmě zlomí vaz.

Kluci, znám novou hru:

když nacpeš dostatečné množství brambor do odtoku v umývárně, máš tam za chvíli prima potopu. (...) Zjistil jsem ještě mnoho, mnoho jiných oborů, ale na úvodník jsem jich,

¹⁶⁶ KRÍŽKOVÁ, Marie Růt; KOTOUČ, Kurt Jiří; ORNEST, Zdeněk. *Je mojí vlastní hradba ghett? : Básně, próza a kresby terezínských dětí*. Praha : Aventinum, s.r.o., 1995, s.137.

¹⁶⁷ Tamtéž, s. 137.

myslím vyjmenoval dost. Ale jsem optimista, říkám si, že je to lepší než tyfus. Tak, mládenci, severní stěna našeho baráku je ještě úplně nepoškozena, s chutí do toho, ať mám co dělat.“¹⁶⁸

Na nepořádek, nedodržování programu a rostoucí nekázeň reagoval vychovatel „jedničky“ Valtr Eisinger zavedením bodovacího systému. Za dostatek bodů dostávali chlapci speciální odměny, mohli hrát fotbal či se více věnovat svým koníčkům. Naopak nízký počet bodového ohodnocení jejich pořádku a chování s sebou přinášel postihy. Chod domova se díky novým pravidlům postupně zlepšoval.

Prozíravý Eisinger si však uvědomoval, že nastolený pořádek je pořádkem vnuceným a vynuceným. Chlapci sice plnili úkoly, ale nedělali to ze svého vlastního přesvědčení, ale kvůli zákazům a odměnám. Dodržování pravidel se nedělo ze snahy zapojit se do společného kolektivního života na domově, ale pouze z prospěchářského zisku. To zdůraznil Eisinger i v úvodníku nazvaném *Náš bodovací systém*: „*Budu – li nyní mluvit o jistých vadách bodovacího systému, neznamena to, že se celého systému hned zřekneme a že jej zavrhneme, ukážu – li vám systém ještě lepší, zdravější a mravnější, k němuž se chceme dopracovat ať v blízké nebo vzdálenější budoucnosti. (...) Jsou to naše bodovací injekce, jimiž jsme uměle vykrmováni k práci. Umělé vykrmování je výtečná věc – pro člověka nemocného. Nemůže-li se náš kolektiv ještě udržovat řádně a přirozeně, pak musí být vydržován uměle, ale je pro každého jasné, že náš cíl je: osvobodit se z umělého vykrmování. Náš kolektiv, naše samospráva musí žít a dýchat nenucenou, přirozenou, z vnitřního přesvědčení tryskající prací.*“¹⁶⁹

Chování chlapců se však nelepšilo a Eisinger proto ostentativně z vedení domova odešel, dle jeho slov jej vynucená povinnost přestala bavit. Vzorovým domovem celé budovy L 417 se tak stal pokoj č. V. I to byla pro „jedničkáře“ velká rána, soupeření mezi domovy bylo silnou motivací. „Odchod“ oblíbeného opatrovníka vzbudil vlnu protestů a chlapci se rozhodli obnovit plná pravidla republiky Škid. Snažili se, aby se její program stal konečně nenucenou součástí jejich životů. Eisinger, když zpozoroval, že se morálka chlapců zlepšuje, navrátil se ze svého „azylu“ (tedy z pokoje ostatních vychovatelů) zpět mezi škidovce a pokračoval v jejich vedení. „Jednička“ tak opět získala status vzorového pokoje a uhájila vytčené cíle své republiky Škid.¹⁷⁰

¹⁶⁸ Tamtéž, s. 39.

¹⁶⁹ Viz Přírodní škola, Památník Terezín, Marie Rút Křížková. Vedem-terezin.cz [online]. 2010 [cit. 2011-05-10]. Žije republika Škid. Dostupné z WWW: < http://www.vedem-terezin.cz/zije_republika_skid.html >.

¹⁷⁰ Srov. tamtéž.

Důležité bylo rovněž mládeži připomínat, aby mysleli i na svůj budoucí život po válce. Zde už nešlo o výtky k dětskému chování, ale o pokus vysvětlit úlohu nejmladší generace v nově uspořádaném světě po válce. Josef Stiasny si v úvodním textu nazvaném *Heslo týdne: Proč? Protože!* napsal: „*Terezín není světem, svět je za ostnatým drátem oddělujícím toto ghetto, město pasivity, od světa bojujícího za ideály, od světa aktivity. Terezín je, musí být, v životě nás mladých pouhou epizodou, ale musíme se zde naučiti pohlédnout i skutečnosti tváří v tvář, životu i smrti – logicky, kriticky, chlapsky. (...) Kamarádi, položme si dnes i zítra otázku PROČ?, zodpovězme si každé to proč jasný, logickým PROTOŽE! Zodpovíme-li si, nebude mezi námi jedna paní, která povídala, nebudou mezi námi chlapci-baby, kteří složí ruce v klín a roní slzy, hanebné babské slzy nad neštěstím našeho kolektivního údělu – židovské existence, ale chlapi-muži, na jejichž štítě nestojí modlitba, ale čin, bojovníci, kteří věří v ideál, za jehož vítězství aktivně bojují.*“¹⁷¹

Je tedy vidět, že vychovatel představoval především morální autoritu. Jeho cílem nebylo jen postarat se o základní návyky dětí a zabavit je v ubíjejícím prostředí přeplněných ubikací. Nejdůležitějším záměrem bylo vychovat zdatné jedince schopné zařadit se do společnosti a svými činy ji obohatit a změnit k lepšímu. Důležitá je tedy optimistická vidina konce války a nového uspořádání světa.

Vychovatelé si uvědomovali nutnost ukázat dětem pokřivenou realitu Terezína a snažili se jim vštípit jinou morálku než tu, která se nejvíce osvědčovala pro přežívání v ghettu. Na druhé straně museli žít vychovatelé i s neustálým strachem z toho, že „jejich“ děti budou zařazeny do transportu a odvezeny neznámo kam. Vnitřní síla, z které opatrovníci čerpali, jim umožňovala snažit se vytrvat ve svém úsilí a nepřipouštět si nejistý cíl své výchovné práce.

František Maier po válce vzpomínal na pocity během usínání: „*Když jsem slyšel oddechování všech čtyřiceti chlapců, když spali, ptal jsem se sám sebe: Co bude zítra? A plakal jsem.*“¹⁷²

¹⁷¹ ATP, fond Vedem, 8 L 3089.

¹⁷² GRUENBAUM, Thelma. *Nešarim: Child Survivors of Terezín*. London: Valentine Mitchell, 2004, s. 158.

8.1 Valtr Eisinger

Budoucí vychovatel „jedničky“ se narodil 7. května 1913 v Podivíně. Před válkou působil jako středoškolský profesor češtiny a němčiny. Během Protektorátu odešel do Brna, kde se nacházelo jediné schválené židovské gymnázium. Zde se seznámil se svou budoucí družkou Věrou Sommerovou, kterou vyučoval v maturitním ročníku. I Věra po svém příjezdu do Terezína pracovala jako opatrovnice, na starost však měla předškolní děti.

V červnu 1944 měli Valtr a Věra svatbu v terezínské radnici. Oba si sice přál mít svatební obřad až po skončení války a ne v provizorních prostorech Terezína, ovšem kvůli hrozbě rozdělení mladého páru transporty, se rozhodli vzít. Do vypravovaných transportů totiž byly sezdané páry posílány společně a Věra s Valtrem se od sebe nechtěli odtrhnout.

I když chtěli svou svatbu utajit, roznesla se tato zpráva ghettem a svatebčany vítal po obřadě dav jejich svěřenců a přátel z řad opatrovníků. Děti se dokonce vzdaly svého přídelu buchty, aby z ní mohl být upečen svatební dort. Když jej chtěla Věra mezi děti spravedlivě rozdělit, nechtěly o tom ani slyšet, byl přece určen novomanželům. Valtr dostal od chlapců plnicí pero a nevěsta kytici kopretin, které byly do ghetta propašovány díky domluvě s dělníky pracujícími za branami ghetta.¹⁷³

Už v září 1944 však obdržel Valtr povolávací rozkaz do transportu. Věra věděla, že svého manžela bude následovat kamkoli. *„Byla jsem úplně zničená, vůbec jsem se nechovala statečně, brečela jsem, kudy jsem chodila – život pro mne ztratil smysl. Když jsem si uvědomila, že můj Valtr, ten nepraktický kantorský typ, čestný do krajnosti a manuálně nešikovný, bude někde o hladu a špíně vystaven dalšímu šikanování a svízelným a že u něj nebudu, že budeme mít o sebe trvale vzájemně strach a starost, bylo to pro mne nepředstavitelné.“*¹⁷⁴

Ačkoli nacisté slibovali, že vypravený transport bude směřovat na práce v Německu, jeho opravdový cíl cesty byla Osvětim. Oba manželé prošli selekcí (ačkoli Věru málem doktor Mengele zařadil do skupiny určenou k likvidaci), ale kvůli přísným podmínkám a striktnímu rozdělení na mužskou a ženskou část tábora se už nikdy neviděli. Valtr byl později odvezen do koncentračního tábora Saschenhausenu. Kvůli blížícím se

¹⁷³ Srov. KŘÍŽKOVÁ, Marie Rút; KOTOUČ, Kurt Jiří; ORNEST, Zdeněk. *Je mojí vlastní hradba ghatt? : Básně, próza a kresby terezínských dětí*. Praha : Aventinum, s.r.o., 1995, s. 164.

¹⁷⁴ Tamtéž, s. 165.

spojencům byl tábor začátkem ledna roku 1945 vyklízen a vězni se vydali na tzv. „pochod smrti“ do Buchenwaldu. Během něj byl dle očitých svědků Valtr 15. ledna zastřelen.¹⁷⁵

Věra se dočkala osvobození v táboře Freiberg. Ačkoli se v pozdější době snažila navázat vztahy s muži, vždy tyto pokusy ztroskotaly na srovnání dotyčného s Valtrem: *„Zbyly mi jen vzpomínky a hrstka dopisů zachráněná přes válku v úkrytu. Vzpomínky na člověka, jehož místo v mém životě nikdy nikdo nenahradil, a dopisy, které ani po tolika letech neztrácejí vroucí cit a něhu, kterou byl schopen rozdávat svým blízkým.“*¹⁷⁶

8.2 Josef Stiassny

Eisingerův pomocník při výchově na heimu č. I se narodil 16. září 1916 v Německém Brodě. Po smrti otce se rodina odstěhovala do Prahy. Zde se učil knihkupcem a působil jako redaktor kulturní rubriky *„Mladý knihkupec“*. Během okupace se zapojil do odbojové činnosti. V té působil i Josefův bratr Petr, který byl však odhalen a popraven.

Stiassny velmi obdivoval manželku svého přítele, básníka Hanuše Fantla, Helenu. Fantlovi byli častými hosty v rodině Stiassných, což Josef kvůli svým pocitům viny ze zamilování se do Heleny špatně snášel a raději se odstěhoval, aby se nemusel trápit.

Hanuš Fantl byl rovněž zapojen do odbojové činnosti, a po prozrazení jeho skupiny zatčen a odvezen do koncentračního tábora Mauthausen, kde byl zastřelen. Josef po tomto zjištění cítil morální závazek postarat se o Helenu i její tříměsíční dceru Janičku. Nezištně tak činil nejen v Praze, ale i v Terezíně, kam byli postupně všichni odtransportováni.

V ghettu měl dle pamětníků Stiassny pověst člověka až chorobně čestného, nikdy se nesnížil ke šlojzování a ze skrovných přidělů ještě rozdával. Děti, které mu neřekly jinak než „Pepek“, si jej oblíbily stejně jako Eisingera a bezmezně mu důvěřovaly. Kurt Kotouč Pepka popsal slovy: *„Byl-li Valtr Eisinger autoritou a nesmlouvavým učitelem, který se od denního života u nás na ‚jedničce‘ nedá vůbec odmyslet, pak Pepka Stiassnyho mám v paměti především jako milého hosta a chápavého kamaráda.“*¹⁷⁷

¹⁷⁵ Srov. Přírodní škola, Památník Terezín, Marie Rút Křížková. Vedem-terezin.cz [online]. 2010 [cit. 2011-05-10]. Walter Eisinger.

Dostupné z WWW: < http://www.vedem-terezin.cz/madailonky/waltr_einsinger.html >.

¹⁷⁶ Viz KŘÍŽKOVÁ, Marie Rút; KOTOUČ, Kurt Jiří; ORNEST, Zdeněk. *Je mojí vlastní hradba ghett?* : Básně, próza a kresby terezínských dětí. Praha : Aventinum, s.r.o., 1995, s. 166.

¹⁷⁷ Viz Tamtéž, s. 138.

Ani Stiassny však neunikl zařazení do transportu. Koncem září roku 1944 odjel do Osvětimi, kde prošel selekcí. Prostředí vyhlazovacího tábora jej však zlomilo. Viděl plynové pece, kde skončila většina jeho svěřenců i přátel. Nyní už znal plnou pravdu o místě, kam mířila většina transportů z Terezína. Svůj život ukončil sebevraždou, vrhl se do ostnatých drátů nabitých elektřinou. Helena s Janičkou selekcí neprošly a zemřely v říjnu 1944 v plynové komoře.¹⁷⁸

Z rodiny Stiassnych přežila pouze Pepkova sestra Gertruda Sekaninová-Čákrťová. V Terezíně působila jako vychovatelka dívek vydávajících časopis *Bonaco*, jehož se jí podařilo zachránit 5 čísel.

¹⁷⁸ Srov. Přírodní škola, Památník Terezín, Marie Rút Křížková. Vedem-terezin.cz [online]. 2010 [cit. 2011-05-10]. Josef Stiassny. Dostupné z WWW: < http://www.vedem-terezin.cz/madailonky/waltr_einsinger.html >.

9 Závěr

*Z lůna Země se život zrodil,
aby se prožíval, podléhal, plodil.
Jednou se buňka rozhlédla,
aby žila a zemřela.*

*Zvítězil život nad prostorem,
aby on žil a stal se Bohem.*

(Hanuš Hachenburg)

Hlavním cílem předkládané bakalářské práce byl pokus o zachycení specifické atmosféry terezínských dětských domovů, v nichž se děti spolu se svými vychovateli vymezili proti všeobklopující pasivitě. Tvorba dětí z Terezína je jedinečným svědectvím uplynulé doby a přibližuje nám nejen poměry na heimech, ale i jednotlivé dětské myšlenky, obavy či sny na pozadí genocidy židovského etnika.

Vnímání holocaustu je pro běžnou lidskou psychiku nezatíženou jeho osobním prožitkem velmi obtížným procesem. Přijímáme hrůzy šoa, aniž bychom nad množstvím předkládaných faktů hlouběji přemýšleli. Šest milionů mrtvých je pro nás, budeme-li konečně sami k sobě upřímní, nicneříkající pojem, nad jehož cifrou se cítíme být povinni projevovat lítost. Lidská mysl si neumí představit ani šest milionů krabiček od sirek, natož do hloubky pochopit plný význam tolika lidských obětí. Toto mé kontroverzní tvrzení však dokládá i fakt, že pochybovači o holocaustu snižují počty mrtvých na jeden milion obětí. Házení s čísly je tedy lehká a snadná věc. Šest milionů, ne to je dle nich otřesné a chladnokrevné číslo, ale jeden milion obětí, ten už je přece ucházející a snižuje krutost nacistů.

Dle mého názoru není efektivní pro budoucí interpretace holocaustu pracovat s obtížně srozumitelnými představami kolektivního utrpení, ale naopak využít konkrétní dopad na jednotlivce a jeho vnímání reality. Neschovávat vše za „kolektiv“, ve snaze vztáhnout celý průběh a význam holocaustu k co nejobsáhlejšímu pojmu. I proto by se dalo přemýšlet nad interaktivním zapojením terezínských časopisů do školních hodin dějepisu a přiblížit tak těžko srozumitelné vnímání holocaustu už dětem v útlém věku.

Po přečtení této práce najednou nevnímáme terezínské děti jako součást anonymní masy představované pouze transportními čísly. Získali jsme o nich konkrétní představu a poznali jejich rozdílné povahy a charaktery. Stejně tak za jejich texty vidíme i péči obětavých vychovatelů, kteří se snažili své svěřence nepřipravit o mladické ideály a chtěli je zformovat pro budoucí poválečné fungování světa.

V časopisech, které jediné po bývalých redakcích zůstaly, nalézáme i dnes inspiraci pro jiné nahlížení na všednodennost a stereotyp zastírající důležitější hodnoty. Děti, které spolu se svými rodinami a vychovateli odjely do neznáma, po sobě zanechaly texty, které nejen dokumentují jejich prožívání atmosféry ghetta, ale zároveň mají co říci i k aktuálním otázkám dneška. Chceme-li být konkrétními, stačí odmítnout, jak nabádal Petr Ginz, mandžuské „mej-fa-zu“, tedy „nedá se nic dělat“, jako univerzální odpověď na vše. Proč? Zde zase využijme výrok Pepka Stiassnyho: Protože!

Prameny a literatura

Archiv Památníku Terezín (APT)

Časopis Rim Rim Rim, APT, Pomocný materiál, A1189, fond 1/Ghetto.

Časopis Vedem, APT trezor, A 317.

Literatura

ADLER, Hans Günther. *Terezín 1941-1945 : tvář nuceného společenství I : Dějiny*. Brno : Barrister & Principal, 2006. 291 s. ISBN 8073640244.

ADLER, Hans Günther. *Terezín 1941-1945 : tvář nuceného společenství II : Sociologie*. Brno : Barrister & Principal, 2006. 490 s. ISBN 8073640244.

ADLER, Hans Günther. *Terezín 1941-1945 : tvář nuceného společenství III : Psychologie*. Brno : Barrister & Principal, 2006. 315 s. ISBN 8073640244.

ALY, Götz. „Konečné řešení“ – přesun národů a vyhlazení evropských Židů. Praha : Argo, 2006. 348 s. ISBN 8072038338.

BLOGIG, Vojtěch; CHLÁDKOVÁ, Ludmila; LANGHAMEROVÁ, Miroslava. *Terezín : Místa utrpení a hrdinství*. 6. přeprac. vyd. Praha : Památník Terezín, 2003, 71 s. ISBN 8020605185.

FINKELSTEIN, Norman. *Průmysl holocaustu*. Praha : Dokořán, 2006. 151 s. ISBN 8073630680.

GRUENBAUM, Thelma. *Nešarim: Child Survivors of Terezin*. London: Vallentine Mitchell, 2004. 206 s. (ISBN není uvedena)

HITLER, Adolf. *Mein Kampf : z bible německého nacionalismu*. 2. vyd. Liberec : Dialog, 2000. 221 s. ISBN 8086218376.

HOMEROVÁ, Marie. *Holocaust a lidské chování*, 1996, s. 24. (bližší bibliografické údaje nejsou k dohledání, jedná se o text Židovského muzea v Praze)

CHLÁDKOVÁ, Ludmila. *Terezínské ghetto*. Praha: Naše vojsko, 1991, 46 s. ISBN 8020602836.

CHLÁDKOVÁ, Ludmila. *Děti a mládež v Terezíně*. In. Malý a velký svět tzv. terezínského dětské opery Brundibár. Cheb : Evropské comenium, 2000.148. (ISBN není uvedena)

JOHNSON, Paul. *Dějiny židovského národa*. Řevnice : ROZMLUVY, 1996, 422 s.
Kolektiv autorů: *Slovník spisovatelů německého jazyka a spisovatelů lužickosrbských*, Odeon, Praha 1987. 591 s. ISBN 8085336316.

KŘÍŽKOVÁ, Marie Rút; KOTOUČ, Kurt Jiří; ORNEST, Zdeněk. *Je mojí vlastní hradba ghett? : Básně, próza a kresby terezínských dětí*. Praha : Aventinum, s.r.o., 1995. 207 s. ISBN 8071515280.

KUNA, Milan. *Hudba vzdoru a naděje : Terezín 1941-1945* . Praha : Editio Bärenreiter, 2000. 208 s. ISBN 8086385027.

LAGUS, Karel; POLÁK, Josef. *Město za mřížemi*. 2. vyd. Praha: Baset, 2006. 265 s. ISBN 807340088X.

MAKAROVÁ, Elena; MAKAROV, Sergei; KUPERMAN, Victor. *Univerzita přežití : osvětová a kulturní činnost v terezínském ghettu 1941-1945*. Praha : G plus G, 2002. 213 s. ISBN 8086103544.

MESSADIÉ, Gérald. *Obecné dějiny antisemitismu*. Praha : Práh, 2000. 317 s. 8072520385.

MOCNÁ, Dagmar; PETERKA, Josef; kolektiv autorů. *Encyklopedie literárních žánrů*. Praha : Paseka, 2004. 697 s. ISBN 807185669X.

NOVÁK, Václav. *Terezín*. 2. vyd. Praha : Naše vojsko, 1979. 77 s. (ISBN není k dohledání)

PEČENKA, Martin, LUŇÁK, Petr a kol. *Encyklopedie moderní historie*. Praha : Libri, 2007. 631 s. ISBN 808598346X.

POLÁK, Erik: *Úloha časopisů v životě terezínských dětí a mládeže*. In: *Terezín v konečném řešení židovské otázky*, Praha 1992, s. 143. (ISBN není uvedena)

ROMAŇÁK, Andrej. *Pevnost Terezín*. 2. vyd. Dvůr Králové nad Labem : FORTprint, 1994. 101 s. ISBN 809015803X.

ŠOMOVÁ, Eva. *Divadlo v Terezíně 1941 – 1945*. Ústí nad Labem : Památník Terezín a Severočeské nakladatelství, 1973. 114 s. (ISBN není uvedena)

Kolektiv autorů. *Akademický slovník cizích slov. I. díl A-K*. Praha : Academia, 1995. 445s. ISBN 8020005234.

Kolektiv autorů. *Akademický slovník cizích slov. II. díl L-Ž*. Praha : Academia, 1995. 834 s. ISBN 8020005242.

Kolektiv autorů. *Téma: HOLOCAUST, Informační materiál pro učitele k výuce na základních a středních školách*. Praha : Tauris, 2005. 51 s. ISBN 8021103647.

Státní židovské muzeum. *Dětské kresby na zastávce k smrti : Terezín 1942-1944*. Praha : Státní židovské muzeum, 1959. 80s. (ISBN není uvedena)

Příspěvky v odborných časopisech

STRÁNSKÝ, Pavel. O absurditě. In *Terezínská iniciativa*. 31/2005, s. 15-16.

POLÁK, Erik. Terezínská republika Škid. In *Terezínské listy*. Praha : OSWALD, 21/1993. s. 81-102.

Internetové zdroje

BLODIG, Vojtěch. *Holocaust.cz* [online]. Památník Terezín, 2001 [cit. 2011-03-31]. Kultura v Terezíně. Dostupné z WWW: <http://www.holocaust.cz/cz2/history/jew/czech/terezin/terezin_culture>.

SVOBODOVÁ, Kateřina. *Clanky.rvp.cz* [online]. 2009 [cit. 2011-04-24]. Terezínské dětské časopisy. Dostupné z WWW: <<http://clanky.rvp.cz/clanek/c/ZVEA/2892/TEREZINSKE-DETSKE-CASOPISY.html>>.

Přírodní škola, Památník Terezín, Marie Rút Křížková. *Vedem-terezin.cz* [online]. 2010 [cit. 2011-05-10]. Dostupné z WWW: <<http://www.vedem-terezin.cz/>>.

Dětské časopisy z terezínského ghetta. *Zpravodaj památníku Terezín* [online]. 2009, 4, [cit. 2011-04-24]. Dostupný z WWW: <<http://newsletter.pamatnik-terezin.cz/?p=28>>.

Who.int [online]. 2011 [cit. 2011-03-30]. Nutrition. Dostupné z WWW: <<http://www.who.int/topics/nutrition/en/index.html>>.

Diplomové práce

ŠTEFLOVÁ, Lenka. *Dětská časopisecká tvorba v terezínském ghettu*. Brno, 2010. 196 s. Diplomová práce. Masarykova univerzita.

Seznam příloh

Příloha č. I: Pohled na Terezín

Příloha č. II: Drážďanská kasárna

Příloha č. III: Terezínské ženy na ubikaci

Příloha č. IV: Obraz Bedřicha Fritty

Příloha č. V: Bonaco

Příloha č. VI: Rim Rim Rim

Příloha č. VII: Domov

Příloha č. VIII: Domov

Příloha č. IX: Kamarád

Příloha č. I: Letecký pohled na Terezín.

Zdroj: *Travelasist.vachta.cz* [online]. 2009 [cit. 2011-05-11]. Terezín. Dostupné z WWW: <<http://travelasist.vachta.cz/webfiles/obrazky/terezin.jpg>>.

Příloha č. II: Drážďanská kasárna, v níž byly ubikace žen i vězení pro neposlušné vězně.

Zdroj: *Vedem-terezin.cz* [online]. 2010 [cit. 2011-05-11]. Drážďanská kasárna. Dostupné z WWW <http://www.vedemterezin.cz/fotogale_html/img2101.html>.

Příloha č. III: Ženy na ubikacích.

Zdroj: *Kampocesku.cz* [online]. 2008 [cit. 2011-05-11]. Dostupné z WWW:
<http://www.kampocesku.cz/gallery/2008_04/33.jpg>.

Příloha č. IV: Bedřich Fritta zachytil ve své kresbě vězně ve šlojzce čekající na transport.

Zdroj: *Daytonholocaust.org* [online]. 2007 [cit. 2011-05-11]. Dostupné z WWW: <http://daytonholocaust.org/bedrich.fritta5.jpg>.

Příloha č. V: Přední stránka jediného zachovaného dívčího titulu – *Bonaco*.

Zdroj: *Jewishmuseum.cz* [online]. 2011 [cit. 2011-05-11].

Dostupné z WWW: <<http://www.jewishmuseum.cz/images/newsletter/casopis.jpg>>.

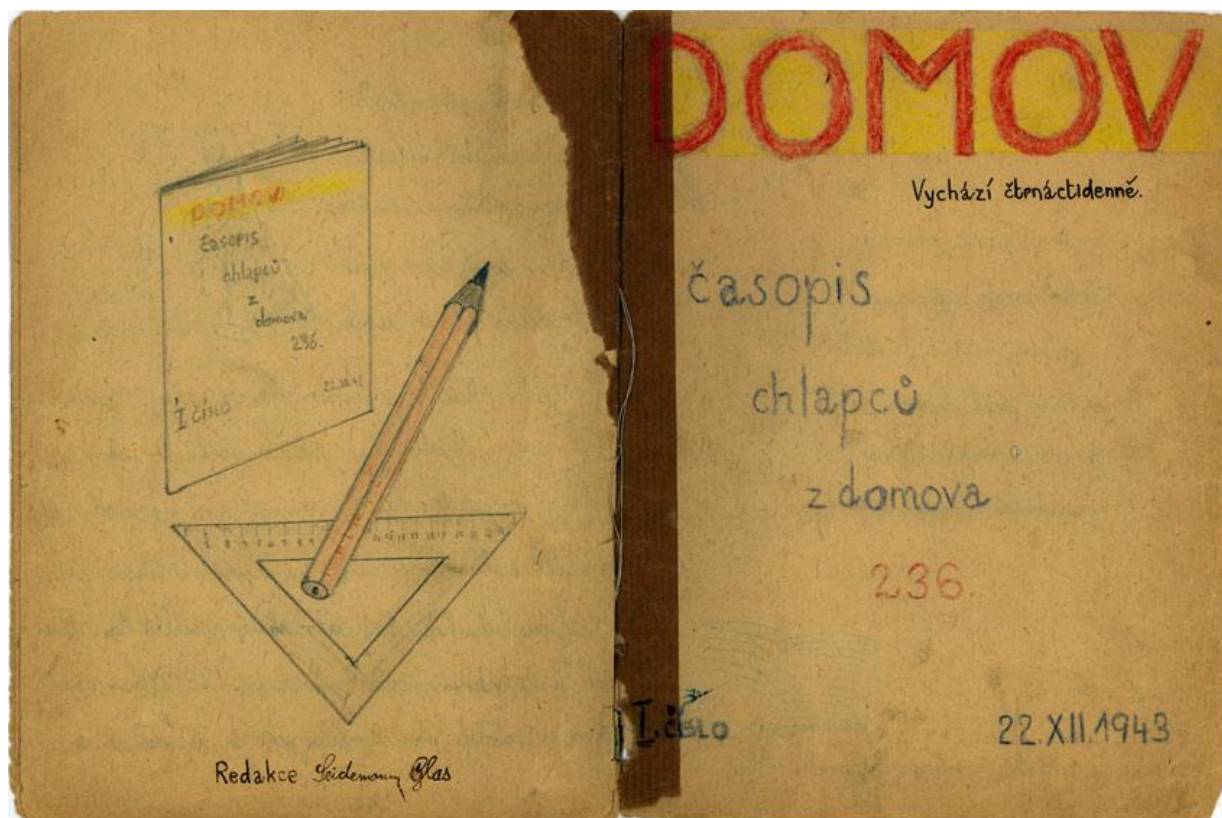
Příloha č. VI: Speciální číslo *Rim Rim Rim* věnované kamarádům odcházejícím na východ s transportem.

Zdroj: [Vopt.ic.cz](http://vopt.ic.cz) [online]. 2009 [cit. 2011-05-11].

Dostupné z WWW: <http://vopt.ic.cz/Zpravodaj%204_2009/Rim-upr.JPG>.

Příloha č. VII: Obálka časopisu *Domov*.

Zdroj: *Neztratitviru.net* [online]. 2007 [cit. 2011-05-11]. Dostupné z WWW: <http://www.neztratitviru.net/foto/casopisy/Domov1.jpg>.

Zdroj: *Ghetto.galim.org*. [online]. 2009 [cit. 2011-05-11]. Dostupné z WWW:
<<http://ghetto.galim.org.il/eng/about/references.html>>.